

Petrova gora i Narodnooslobodilačka borba: od povijesti do upotrebe povijesti

Celner, Tin

Master's thesis / Diplomski rad

2024

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Pula / Sveučilište Jurja Dobrile u Puli**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:137:025293>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-10-19**

Repository / Repozitorij:

[Digital Repository Juraj Dobrila University of Pula](#)

Sveučilište Jurja Dobrile u Puli
Filozofski fakultet

TIN CELNER

**PETROVA GORA I NARODNOOSLOBODILAČKA BORBA:
OD POVIJESTI DO UPOTREBE POVIJESTI**

Diplomski rad

Pula, 2024.

Sveučilište Jurja Dobrile u Puli
Filozofski fakultet

TIN CELNER

**PETROVA GORA I NARODNOOSLOBODILAČKA BORBA:
OD POVIJESTI DO UPOTREBE POVIJESTI**

Diplomski rad

JMBAG: 0303070144, redoviti student

Studijski smjer: diplomski studij povijesti

Predmet: Hrvatska svakodnevnica u socijalizmu

Znanstveno područje: humanističke znanosti

Znanstveno polje: povijest

Znanstvena grana: hrvatska i svjetska moderna i suvremena povijest

Mentor: prof. dr. sc. Igor Duda

Pula, rujan 2024.

IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI

Ja, dolje potpisani Tin Celner, kandidat za magistra povijesti, ovime izjavljujem da je ovaj diplomski rad rezultat isključivo mogega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na objavljenu literaturu kao što to pokazuju korištene bilješke i bibliografija. Izjavljujem da niti jedan dio diplomskog rada nije napisan na nedozvoljen način, odnosno da je prepisan iz kojega necitiranog rada, te da ikoji dio rada krši bilo čija autorska prava. Izjavljujem, također, da nijedan dio rada nije iskorišten za koji drugi rad pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili radnoj ustanovi.

U Puli 16. rujna 2024.

Student

IZJAVA
o korištenju autorskog djela

Ja, Tin Celner, dajem odobrenje Sveučilištu Jurja Dobrile u Puli, kao nositelju prava iskorištavanja, da moj diplomski rad pod naslovom *Petrova gora i Narodnooslobodilačka borba: od povijesti do upotrebe povijesti* koristi na način da gore navedeno autorsko djelo, kao cjeloviti tekst trajno objavi u javnoj internetskoj bazi Sveučilišne knjižnice Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli te kopira u javnu internetsku bazu diplomskih radova Nacionalne i sveučilišne knjižnice (stavljanje na raspolaganje javnosti), sve u skladu sa Zakonom o autorskom pravu i drugim srodnim pravima i dobrom akademskom praksom, a radi promicanja otvorenoga, slobodnoga pristupa znanstvenim informacijama.

Za korištenje autorskog djela na gore navedeni način ne potražujem naknadu.

U Puli 16. rujna 2024.

Potpis

Sadržaj

UVOD	5
1. PETROVA GORA I KORDUN – DRUŠTVENO-POVIJESNI PREGLED	7
1.1. Predratni razvoj radničkog pokreta i KPH u okolici Petrove gore	10
2. STVARANJE POVIJESTI – PETROVA GORA I NARODNOOSLOBODILAČKA BORBA NA KORDUNU.....	14
2.1. Ustanak na obroncima planine	14
2.2. Od prve konferencije delegata NOP-a do proboja obruča	21
3.2. Centralna partizanska bolnica.....	36
3. UPOTREBA POVIJESTI – PETROVA GORA U SOCIJALIZMU.....	45
3.1. Memorijalizacija	45
3.2. Društveno-političko značenje	54
4. KRAJ POVIJESTI ILI NOVA POVIJEST? PETROVA GORA DEVEDESETIH GODINA.....	64
4.1. Društveno-političke promjene	64
4.2. Rat i početak devastacije.....	67
5. PROSTOR MEMORIJALNOGA PARKA DANAS	71
ZAKLJUČAK	74
IZVORI I LITERATURA	77
SAŽETAK	86
ABSTRACT	87

UVOD

Dok su se na koncertu Đorđa Balaševića u Sava centru u Beogradu 1989. orile riječi „Baciće se tako neki lik kamenom i na tvoj spomenik jer sve se menja i sve teče“,¹ vani se zaista događao *panta rei*, sve je teklo i sve se mijenjalo, i dolazilo je do kraja jednoga razdoblja. Svako razdoblje diže svoje spomenike, bili oni stvarni ili simbolički, a kako vrijeme prolazi oni često postaju nepoželjni te samo čekaju da ih netko pogodi kamenom, koji često poleti iz iste ruke koja je te spomenike nekada podizala.

Predmet ovoga istraživanja su promjene značenja jednoga mjesta tijekom različitih povijesnih razdoblja. Proučavanjem jednoga mjesta, u slučaju ovoga rada planine, u maniri mikrohistorije, pokušat ću dati odgovore na šira pitanja, točnije kao brojni mikrohistoričari potražiti ću „odgovore na velika pitanja na malim mjestima“.² Iako se u ovome radu pozornost neće dati isključivo jednoj planini, već događajima i ljudima oko nje, nadam se da će se tako moći detektirati na koji je način Petrova gora bila uključena u šire povijesne procese.

Jedno od glavnih pitanja koje se nalazilo u svijesti prilikom istraživanja i pisanja ovoga rada jest, *kako je tradiciju zamijenila nova tradicija, kako je mit pomogao u kreiranju još većega mita*.

Stoga je rad podijeljen u tri glavne cjeline. Prva cjelina obuhvaća kratki prikaz društveno-povijesnoga razvoja prostora oko Petrove gore kojim se postavlja kontekstualni okvir u kojemu će se odviti ustanak i početak Drugoga svjetskoga rata na tom prostoru. Također, prva cjelina kronološki prati događaje koji su uslijedili tijekom prve dvije godine Drugoga svjetskoga rata, točnije nastajanje povijesti na Petrovoj gori, te izgradnju i razvoj partizanskih bolnica na tome području. Prve dvije godine rata zbog važnosti događaja, kao i samo iskustvo partizanskih bolnica, zauzimale su značajno mjesto prilikom kasnije izgradnje kulture sjećanja, ali i u socijalističkoj historiografiji. Stoga sam se držao upravo toga vremenskoga okvira.

¹ Balašević, Đorđe, „Requiem“, *Panta Rei*, Đorđe Balašević, Jugoton, Zagreb, 1988.

² Szijártó, M. István, Magnússon, G. Sigurður, *What is Microhistory? Theory and practice*, Routledge, London i New York, 2013., 4-5.

Kao primarni izvori za istraživanje ove cjeline poslužili su objavljeni dokumenti Narodnooslobodilačkoga rata u izdanju Vojnohistorijskog instituta.

Druga cjelina prati razdoblje socijalističke Jugoslavije, te proces memorijalizacije Petrove gore, objašnjavajući kako se ona odvijala i što je na nju utjecalo. Kroz drugu cjelinu trebao bi se dati odgovor na pitanje kako se upotrebljavala povijest Petrove gore, točnije kakvo je mjesto Petrova gora zauzimala u kreiranju kolektivne kulture sjećanja, te koji je širi kontekst i svrha takve kulture sjećanja u socijalističkoj Jugoslaviji. Kao primarnim izvorom u ovoj cjelini poslužio sam se novinama i časopisima kao što su dnevne novine *Večernji list*, lokalno glasilo *Karlovački tjednik*, arhitektonski stručni dvotjednik *Čovjek i prostor*, tjedni magazin za slobodno vrijeme *Vikend*, dnevno-politički list *Vjesnik*, te stručni i znanstveni mjesečnik *Arhitektura*.

Treća cjelina pokušava odgovoriti na pitanje je li u kontekstu devedesetih povijest Petrove gore kakva se baštinila u vremenu socijalizma završila ili se promijenila u nešto novo, točnije je li drugačija interpretacija povijesti poslužila u kreiranju novih narativa, te kako se ona baštini danas i u kakvom je stanju samo područje Petrove gore. Prilikom istraživanja zadnje dvije cjeline veliku ulogu imali su usmeni izvori u vidu intervjua koje sam vodio sa stanovnicima oko Petrove gore prilikom posjeta tome kraju.

Tema Petrove gore u kontekstu NOB-a bila je često spominjana u historiografiji iz vremena socijalizma. S druge strane, u trenutnoj historiografiji suvremena povijest Petrove gore slabije je zastupljena, a njeno spominjanje može se mjestimično pronaći u istraživanjima kulture sjećanja, vojne povijesti ili povijesti umjetnosti. Upravo iz toga razloga ovo istraživanje povezuje različite discipline kojima se pokušava objasniti važnost ove teme za proučavanje širega društveno-povijesnog konteksta druge polovice 20. stoljeća u Hrvatskoj.

1. PETROVA GORA I KORDUN – DRUŠTVENO-POVIJESNI PREGLED

Južno od Karlovca nalazi se Kordun, područje zelenoga krša omeđenoga Pokupljem na sjeveru, Banijom na istoku, Plješevicom na jugu, Malom Kapelom na jugozapadu i rijekom Mrežnicom na zapadu.³ Kordun je zbog svoje stjenovite i nepropusne podloge dobro premrežen rijekama i potocima, te one teku od juga prema sjeveru kako je nagnut i sam teren. Na sjeveroistoku toga prostora leži usamljena i niska planina Petrova gora, koja svojim najvišim vrhom doseže visinu od svega 512 metara.⁴ Petrova gora dobro je razvijena i ispresijecana dolinama, također je bogata tekućicama zbog čega su njeni obronci gušće naseljeni u odnosu na ostale dijelove Korduna.⁵ Šire područje Petrove gore obuhvaća površinu od oko 900 km², dok se za uže područje smatra površina oko najvišega vrha Petrovca, veličine oko 144 km². Prostor Petrove gore prekriven je gustom šumom bukve, ali rastu i druge vrste kao što su hrast i javor. Zbog bogatstva kvalitetnoga drveta ta šuma često se iskorištavala kao glavni resurs toga prostora.

Još u vrijeme Rimskoga Carstva na prostoru Petrove gore grade se ceste, koje su služile lakšem prelasku legija od rimske provincije Dalmacije do Panonije.⁶ Suvremenoj historiografiji taj prostor je mjesto prijepora oko mišljenja je li se tu odigrala bitka između Hrvata i Mađara 1097., u kojoj je poginuo posljednji hrvatski kralj Petar Svačić. Sam toponim je prije toga događaja nosio ime Gvozd.⁷ Zbog dobrog zemljopisnog položaja, na Petrovcu se kroz srednji vijek grade brojni čardaci, utvrde i samostani. Pa tako na prostoru templarske utvrde već potkraj 13. stoljeća Pavlini grade samostan.⁸ S prodorom Osmanlija samostan je često napuštan i razaran, a važnost Petrove gore mijenja se u smjeru obrambene točke od sve češćih

³ Borovac, Ivanka, ur., *Veliki atlas hrvatske*, Mozaik knjiga, Zagreb, 2002., 250.

⁴ Radovinović Radovan, Karadole, Nikolam, *Satelitski atlas Hrvatske: 1: 100 000*, Ljevak, Zagreb, 2001., 287.

⁵ Borovac, 250.

⁶ Petrak, Martina, *Značajni krajobraz "Petrova Gora - Biljeg": Zaštićeno područje prirode*, Javna ustanova za upravljanje zaštićenim prirodnim vrijednostima Karlovačke županije "Natura viva", Karlovac, 2011., 8.

⁷ Goldstein, Ivo, *Hrvatska povijest*, Novi libar, Zagreb, 2013., 89.

⁸ Petrak, 8.

osmanskih upada. Punu obrambenu svrhu ovaj prostor dobiva nastankom i razvojem Vojne krajine po čemu Kordun i dobiva ime.⁹

Tijekom 17. i prve polovine 18. stoljeća zbog učestalih osmanskih prodora ovaj prostor je gotovo u potpunosti opustošen, hrvatsko stanovništvo je raseljeno te se ovdje naseljava srpsko stanovništvo.¹⁰ Tako uz šume bogate drvetom, ljudi na Kordunu postaju značajan vojni resurs u regrutacijskom smislu. Stanovništvo naseljeno na ovom prostoru postavilo se u položaj kolona-vojnika, za svoju vojnu službu za uzvrat je dobivalo zemlju te određene privilegije, kao što su primjerice oslobođenje feudalnih obaveza, rasterećenje nameta i pravo zadržavanja pravoslavne vjere i vlastitih vjerskih institucija.¹¹ Takve privilegije dale su svojevrsnu autonomiju stanovništvu Vojne krajine, ali su ga isto tako vezale za zemlju i poljoprivredu, o kojoj je ovisilo uz obvezu vojne službe. Polako dolazi do razvoja posebnih društveno-ekonomskih odnosa i kako zbog stalne vojne opasnosti, tako i radi potrebe za zadržavanjem takvog povlaštenoga položaja dolazi do čestih nestabilnosti i buna, a posebno nakon razvojačenja Vojne krajine.¹² Život u takvim zajednicama na granici carstava, religija, kultura, te vojnička tradicija i vezanost za zemlju doveli su do stvaranja opće, stereotipne, romantizirane slike o krajišniku, a stanovništvu toga prostora još je dugo takav život ostavio psihološko-moralno nasljeđe.¹³ Carski povjerenik princ Hildburghausen u prvoj polovini 18. stoljeća govori o „krajiškom karakteru“, a takvih mišljenja od ljudi koji su postrance promatrali prostor Vojne krajine ima i tijekom 19. stoljeća. Takva mišljenja pomogla su u izgradnji romantičarske slike krajišnika kao hrabroga, neustrašivoga, ali emotivnoga borca vezanoga za svoj zavičaj.¹⁴ Pozivanje na „hajdučku“ i krajišku tradiciju i njegovanje takvoga sentimenta izrazito je specifično za prostor Korduna što je vidljivo i u brojnim narodnim pjesmama toga prostora, koje su u osnovi ostajale iste, no riječi su se

⁹ Kordun, *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, <https://www.enciklopedija.hr/clanak/kordun>, 22.4.2024.

¹⁰ Zatezalo, Đuro, *Petrova gora uloga i značaj u NOR-u Hrvatske 1941.-1945.*, SNV, Zagreb, 2010., 6-7.

¹¹ Petrungraro, Stefano, *Kamenje i puške-Društveni protest na hrvatskom selu krajem XIX. Stoljeće*, Srednja Europa, Zagreb, 2011., 26-27.

¹² Isto, 31-39.

¹³ Zatezalo, 8.

¹⁴ Dakić, Mile, „Iz prošlosti kraja do 1918.“, *Kotar Vojnić u NOR i socijalističkoj revoluciji*, ur. Đuro Zatezalo, Historijski arhiv u Karlovcu, Karlovac, 1989., 21-22.

mijenjale kako se mijenjao društveno-politički kontekst u kojemu su one pjevane.¹⁵ Britanski povjesničar Eric Hobsbawm tvrdi da je nastajanje novih tradicija uglavnom odgovor na novonastalu situaciju, te su one pokušaj zadržavanja prividne stabilnosti.¹⁶ Tako se nove tradicije nakalempljuju na neke stare običaje i rituale, te pružaju osjećaj zajedništva i kohezije. Nove tradicije na Kordunu nastaju nakon gubitka prava i pogodnosti stečenih tijekom trajanja Vojne krajine. „Krajiški ponos“ i pozivanje na takvu tradiciju često je dolazilo do izražaja tijekom kasnijih povijesnih razdoblja, naročito u kriznim trenutcima ratova, ali je vidljivo i u činjenici da su elementi graničarske uniforme postali dijelovi narodne nošnje.¹⁷ Krajiška tradicija i običaji vezani za nju postali su elementi folklor, što je i danas vidljivo.

Tijekom druge polovice 19. stoljeća, istovremeno s postupnim ukidanjem Vojne krajine, na prostoru Korduna odvija se proces reorganizacije političkoga, društvenoga i ekonomskoga života. Konačnim razvojenjem 1881. dolazi do potpunog preuređenja, formiraju se općine, kotari i županije, a stanovništvo, iako zadržava neke elemente uređenja Vojne krajine, prisiljeno je prilagoditi se novim ekonomskim i političkim prilikama.¹⁸ Glavna grana gospodarstva o kojoj su stanovnici ovisili ostala je poljoprivreda, a s obzirom na djelomično kamenu površinu prinosi su bili slabi i iziskivali su puno fizičkoga rada, što je produbljivalo siromaštvo. Stanovništvo je i dalje živjelo u kućnim zadrugama koje su kao relikv Vojne krajine još uvijek tvorile ekonomsku bazu, no zbog novih nameta i poreza kućne zadruge počinju se dijeliti i osipati.¹⁹ Tome je svakako pridonio i stalni rast nataliteta koji je na prijelazu stoljeća kratko usporila povećana ekonomska emigracija, posebno u SAD.²⁰

Povremeni prekidi rasta nataliteta vidljivi su u periodima ratova, a naročito tijekom Drugoga svjetskog rata. U nacionalnom smislu na prostoru oko Petrove gore prevladava srpsko stanovništvo, dok je nakon Drugog svjetskog rata vidljiv značajniji rast Hrvata i ostalih nacionalnosti. Takav rast prekinut je događajima 1990-ih, a do

¹⁵ Opačić, Čanica, Stanko, „Narodno stvaralaštvo na Kordunu“ *Simpozij o Petrovoj gori u povodu 25-godišnjice III. zasjedanja ZAVNOH-a, Topusko, 10-13. studenog 1969.*, ur. Dušan Čalić, JAZU, Zagreb 1972., 205-211.

¹⁶ Hobsbawm, Eric „Kako se tradicije izmišljaju“, *Izmišljene tradicije*, ur. Terence Ranger, XX vek, Beograd, 2011., 5-18.

¹⁷ Opačić, 202.

¹⁸ Sučević, P, Branko, „Petrova gora za Vojne krajine“, *Simpozij o Petrovoj gori u povodu 25-godišnjice III. zasjedanja ZAVNOH-a, Topusko, 10-13. studenog 1969.*, ur. Dušan Čalić, JAZU, Zagreb 1972., 40.

¹⁹ Dakić, 31-32.

²⁰ Isto, 36-37.

posebne izmjene nacionalne strukture stanovništva na tom prostoru dolazi nakon vojno-redarstvene operacije *Oluja* kada srpsko stanovništvo bježi s prostora oko Petrove gore, a hrvatsko stanovništvo iz Bosne i Hercegovine naseljava taj prostor.

1.1. Predratni razvoj radničkog pokreta i KPH u okolici Petrove gore

Tijekom procesa društveno ekonomske reorganizacije na Kordunu, dolazi do razvoja željezničke mreže koja je privukla kapitaliste zainteresirane za eksploataciju šuma.²¹ Tako stanovništvo zbog velike osiromašenosti uz bavljenje svakodnevnim poljoprivredom zamjenjuje pušku sjekirom. Svakako većina stanovništva oko Petrove gore nastavlja se baviti poljoprivredom i stočarstvom, a rijetki koji su bili zaposleni kao službenici i u industriji nisu uspjeli dovesti do masovnijeg nastanka radničke klase i radničkoga pokreta, ali su to potaknuli i postali svojevrsna kapilara za polagano kapanje novih ideja.²²

Tijekom raspadanja Vojne krajine, ali i Austro-Ugarske Petrova gora odigrala je ulogu skrovišta bandi, hajdučkih družina, a potkraj Prvog svjetskog rata postaje i mjesto skrivanja velikog broja mobiliziranih, točnije „zelenokadrovaca“.²³ Iz toga se da iščitati da je buntovnost i opozicijski stav prema vlastima u selima oko Petrove gore bio jak. Do politizacije na tom prostoru došlo je još u drugoj polovini 19. stoljeća, a sa stvaranjem nove države nakon Prvog svjetskog rata politizacija je uhvatila svoj zamah, naročito nakon političke krize u Kraljevini Jugoslaviji i velike ekonomske krize koja je utjecala i na lokalna tržišta.²⁴ Vodeću ulogu na Kordunu imali su Jugoslavenska radikalna zajednica (JRZ), u selima s većinski hrvatskim stanovništvom Hrvatska seljačka stranka (HSS), a u većini mjesta Samostalna demokratska stranka (SDS). Radikali su imali uporište u manjem broju sela i uglavnom su kao prorežimska stranka svoj utjecaj održavali kroz represivni i

²¹ Valentić, Mirko, „Razvitak društveno - ekonomskih odnosa na Kordunu 1848-1881.“, *Simpozij o Petrovoj gori u povodu 25-godišnjice III. zasjedanja ZAVNOH-a, Topusko, 10-13. studenog 1969.*, ur. Dušan Čalić, JAZU, Zagreb 1972., 43.

²² Bulat, Rade, „Prodiranje revolucionarnih ideja i stvaranje organizacije KPJ u kotaru Vrginmost“, *Djelatnost KPJ do aprila 1941. na području Karlovca, Korduna, Like i Pokuplja*, ur. Đuro Zatezalo Historijski arhiv u Karlovcu, Karlovac, 1969., 273.

²³ Zatezalo, *Petrova gora uloga i značaj*, 9.

²⁴ Tomić, Stevo „Društveno-ekonomske i političke prilike između dva svjetska rata, razvoj radničkog pokreta i KPJ na području kotara Vojnić“, *Kotar Vojnić u NOR i socijalističkoj revoluciji*, ur. Đuro Zatezalo, Historijski arhiv u Karlovcu, Karlovac, 1989., 77.

korumpirani državni aparat.²⁵ Između Hrvata i Srba na prostoru Korduna nije bilo nikada ozbiljnijih nacionalnih i vjerskih sukoba, a vrijedilo je uzajamno pomaganje i prijateljstvo.²⁶ Tome je do Prvoga svjetskog rata pomogla Hrvatsko-srpska koalicija, koja je svoj ideološki kontinuitet nastavila i nakon njega, stvaranjem Seljačko-demokratske koalicije HSS-a i SDS-a 1927. godine.²⁷ Koalicija je bila dobro prihvaćena jer je nudila suradnju Hrvata i Srba koja se već u širim masama podrazumijevala, nasuprot šovinističkim tendencijama režimskih stranaka koje su kroz medije pokušavale rasplamsati mržnju i netrpeljivost.²⁸ No, ipak do određenih nesuglasica je dolazilo, naročito u kotaru Slunj. Ako se uzme u obzir da Hrvati nisu imali iskustvo nasljednih povlastica iz Vojne krajine, te da su činili manjinu, a gotovo i nisu bili zastupljeni u činovničkim i žandarskim kadrovima, može se pretpostaviti da je u određenim sredinama takva situacija postala plodno tlo za razvoj međunacionalnih nesuglasica.²⁹

Iako je koalicija pomogla u produbljivanju odnosa i suradnje Srba i Hrvata, te pospješila politizaciju širih masa, ona nije uspijevala riješiti socijalne probleme i konstantno postavljeno nacionalno pitanje, a s promjenom političke situacije u zemlji i sama ideologija u koaliciju uključenih stranaka počela se mijenjati.³⁰

Kao alternativa takvoj politici na Kordun počinju stizati ideje radničkog pokreta i komunističkoga viđenja svijeta. Tome je pomogla blizina Korduna velikim urbanim i industrijski razvijenijim središtima kao što su Zagreb i Karlovac, povratak s rada u inozemstvu, s rada ili studija iz drugih većih gradova, ali i povratak ratnih zarobljenika iz Rusije gdje su iz prve ruke svjedočili Oktobarskoj revoluciji i društvenim promjenama nakon nje.³¹ Iako prve organizacije Komunističke partije na Kordunu nastaju tek 1937., komunisti na prostoru Korduna djeluju i prije, ali pojedinačno i neorganizirano. Oni potiču radnike u pilanama na štrajk, dijele literaturu i propagandni materijal, te djeluju kroz folklorna društva pokušavajući tako proširiti bazu i napraviti uvjete nastajanja organizacije. Komunisti počinju gotovo legalno

²⁵ Bulat, „Prodiranje revolucionarnih ideja“, 274.

²⁶ Livada, Svetozar, *Kordunski rekvijem*, Euroknjiga, Zagreb, 2008., 46.

²⁷ Tomić, 88.

²⁸ Košarić, Milutin, Opačić, Stanko, „Stvaranje i razvitak organizacija KPJ u kotaru Vojnić do 1941. godine“, *Djelatnost KPJ do aprila 1941. na području Karlovca, Korduna, Like i Pokuplja*, ur. Đuro Zatezalo Historijski arhiv u Karlovcu, Karlovac, 1969., 188.

²⁹ Goldstein, Slavko, *1941. Godina koja se vraća*, Fraktura, Zaprešić 2020., 404.

³⁰ Zatezalo, Đuro, Dakić, Mile, *Narodna vlast na Kordunu od 1941.-1945.*, Historijski arhiv u Karlovcu, Karlovac, 1971., 13.

³¹ Bulat, „Prodiranje revolucionarnih ideja“, 273-275.

djelovati i istupati u hrvatskim selima kroz organizaciju Seljačka sloga, a u srpskim kroz Seljačko kolo.³²

Prvu partijsku ćeliju u mjestima oko Petrove gore osniva učitelj Žarko Ćuić u Vojniću 1937. godine. Ova ćelija bila je matica za širenje i nastanak novih ćelija po Kotaru Vojnić pa su njeni članovi, koji su dolazili iz drugih mjesta, po nastanku ćelija u svojim mjestima postajali sekretari. Od 1937. pa do početka rata u Kraljevini Jugoslaviji na Kordunu je osnovni zadatak KPJ širenje ćelija i baza kadrova, članova i simpatizera, a to je postignuto prilagođavanjem lokalnim društvenim prilikama. Tome je posebno pomoglo formiranje Mjesnog komiteta KPH za Karlovac 1939. koji je djelovao kao Okružni komitet za Karlovac, a pod njegovu djelatnost potpadala su i sela oko Petrove gore.³³ Nakon ove reorganizacije ubrzano dolazi do jačanja organizacije, primjerice u Kotaru Vrginmost, ali i aktiviranja članova i simpatizera.³⁴ Do početka rata brojno stanje ćelija u Kotaru Vojnić diglo se na 18 partijskih ćelija sa 155 članova i kandidata, a na području Vrginmosta 66 članova i kandidata.³⁵

Da su stanovnici mjesta oko Petrove gore dobro prihvatili rad i djelatnost komunista svjedoči i činjenica da se tijekom Španjolskoga građanskog rata prikupljala pomoć za borce koji su s Korduna odlazili u Španjolsku, a po povratku su internirani u logore u Francuskoj. Posebno se pomoć prikupljala u selu Sjeničak, gdje su priče iz pisama dvojice boraca iz toga mjesta kružile selom i uspoređivale se s napisima u novinama. U akcijama stanovnici su prikupljali hranu, pleli džempere, rukavice i čarape, a sve to su aktivisti i simpatizeri KPJ slali u francuske logore.³⁶

Uz prikupljanje „crvene pomoći“ španjolskim borcima aktivnosti partijskih ćelija u svrhu pridobivanja povjerenja i širenja članstva bile su razne, od dijeljenja propagandnih listova do organiziranja političkih predavanja, druženja i štrajkova. Tako primjerice 1939. godine u selu Svinjarica, danas Hrvatsko Žarište, komunisti organiziraju masovnu proslavu godišnjice Oktobarske revolucije, koja prerasta u pravi praznik. U isto vrijeme po selima u okolici Petrove gore izvješene su crvene zastave,

³² Isto, 276-280.

³³ Zatezalo, Dakić, *Narodna vlast*, 14-15.

³⁴ Bulat, „Prodiranje revolucionarnih ideja“, 282-283.

³⁵ Zatezalo, Dakić, *Narodna vlast*, 14.

³⁶ Nikoliš, Branko, „Jedno selo na Kordunu pomaže španjskim borcima“, *Djelatnost KPJ do aprila 1941. na području Karlovca, Korduna, Like i Pokuplja*, ur. Đuro Zatezalo Historijski arhiv u Karlovcu, Karlovac, 1969., 295-298.

podijeljeni leci, a po zgradama ispisane antifašističke parole.³⁷ Iste i sljedeće godine komunisti na Petrovoj gori organiziraju proslavu dana žetve. Zapravo, vodeći se objašnjenjem novih i izmišljenih tradicija, može se zaključiti kako su komunisti iskoristili općeprihvaćeni vjerski običaj đurđevdanskoga uranka, kako bi unijeli u tim krajevima nepoznat praznik proslave dana žetve. Tako su na račun starog vjerskog praznika unijeli novi, marksističkoj ideologiji prihvatljiviji, koji je stanovništvo ocijenilo i prihvatilo kao dobru zamjenu za staro. Vlast je bila nemoćna u sprječavanju širenja ove pojave koja je komunistima poslužila kao sredstvo približavanja masama, ali i širenja baze članova.³⁸ Kao političku aktivnost komunista na prostoru Petrove gore valja svakako istaknuti organizaciju brojnih štrajkova, među kojima se ističe štrajk šumskih radnika firme Našička d.d., koji su tražili povećanje plaća. Komunisti su zaprijetili štrajkolomcima putem letaka, a kako su vlasnici firme doveli štrajkolomce i radnike iz drugih krajeva, došlo je i do nekoliko obračuna i zastrašivanja štrajkolomaca, u kojima je žrtva bio jedan konj.³⁹

Iako se o događajima i demonstracijama održanim 27. ožujka 1941. u Beogradu, u selima pod Petrovom gorom ništa nije znalo, osjećaj da se sprema rat bio je prisutan.⁴⁰ Komunisti širom zemlje poučeni iskustvom dugogodišnjeg rada u ilegalnim uvjetima pripremali su se za nadolazeći rat ili, kako su do tada mislili, revoluciju. Na lokalnim razinama komunisti pokušavaju pregovarati s vlastima o raspodjeli oružja i organiziranju obrane, a poštovali su i direktivu o odazivanju na vojne pozive.⁴¹ Tako se i stanovništvo Korduna, u nekim mjestima potaknuto od strane komunista, odazivalo na vojne pozive, dajući ono malo što je imalo za potrebe vojske.⁴² Komunistički pokret u selima oko Petrove gore bio je relativno mlad i nalazio se na početnom stupnju razvoja, te se često oslanjao na borbenu krajišku tradiciju što je stanovništvo prepoznalo, a stoga pokret i prihvaćalo.⁴³ Zbog te specifičnosti komunisti Korduna i Banije brzo su se snašli po izbijanju rata, te među prvima u Hrvatskoj počeli organizaciju ustanka i daljnji razvoj narodnooslobodilačke borbe i pokreta.

³⁷ Bulat, „Prodiranje revolucionarnih ideja“, 284.

³⁸ Košarić, Opačić, 202.

³⁹ Bulat, „Prodiranje revolucionarnih ideja“, 285.

⁴⁰ Bulat, Rade, *Svjedočanstva iz Petrove gore*, Prosvjeta, Zagreb, 1981., 24.

⁴¹ Jelić, Ivan, *Od ustanka do slobode Hrvatska u NOB-u 1941.-1945.*, Globus, Zagreb, 1982., 44.

⁴² Zatezalo, Dakić, *Narodna vlast*, 15.

⁴³ Bulat, *Svjedočanstva*, 27.

2. STVARANJE POVIJESTI – PETROVA GORA I NARODNOOSLOBODILAČKA BORBA NA KORDUNU

2.1. Ustanak na obroncima planine

Radijski program Radio Beograda prekinut je u ranim jutarnjim satima 6. travnja 1941. ubrzo nakon njemačkoga bombardiranja. Oko 11 sati Josip Broz Tito, tada u stanu u Zagrebu, saznaje od susjeda koji je slušao njemački radio da je Jugoslavija napadnuta. Kao generalni sekretar CK KPJ odmah saziva sjednicu CK KPH na kojoj je dogovoreno da se pošalju delegacije vojnim vlastima, u nadi da će se podijeliti oružje, naoružati komunisti, antifašisti i tako pomoći obrani zemlje.⁴⁴ Takvi pokušaji uglavnom su bili neuspješni i širom zemlje mnogi su komunisti, pripadnici pregovaračkih delegacija uhićeni. Tih dana komunisti ćelije Vrginmost ne znajući za sjednicu CK KPH i njene zaključke, ali upoznati s direktivama o mobilizaciji i obrani zemlje, samovoljno pokušavaju pregovarati s kotarskim načelnikom o podjeli oružja, no također neuspješno.⁴⁵ Nakon proglašenja NDH, CK KPJ izdaje proglas 15. travnja 1941. u kojem iznosi svoje mišljenje o okupaciji zemlje i uspostavi NDH, a ubrzo su uslijedile brojne sjednice i sastanci CK KPH i CK KPJ koje će u kasnijoj historiografiji biti poznatiji kao *Majsko savjetovanje*.⁴⁶ Zaključci tih sastanaka odredili su daljnji tijek priprema za budući ustanak, ali i sam razvoj ustanka. Uz analizu novonastale situacije među zaključcima donesen je i onaj o formiranju vojnih komiteta pri svim partijskim organizacijama, pa se tako na čelu Vojnog komiteta pri CK KPJ našao Tito. Također, donesena je odluka o sakupljanju i skrivanju oružja i ostalih za rat važnih materijala, organizaciji vojne obuke, razvoju obavještajne službe i organizaciji udarnih grupa.⁴⁷ Do napada Njemačke na SSSR partija je masovno radila na uspostavljanju i održavanju veza sa svim svojim organizacijama, privlačenju većeg broja ljudi partiji i budućoj borbi, te prikupljanju oružja i formiranju vojnih grupa.

Prvih dana rata, dok je u zemlji vladao kaos, svaka organizacija snalazila se na svoj način, pa se tako OK KPH Karlovac povlači izvan Karlovca prema Vojniću, a

⁴⁴ Dedijer, Vladimir, *Novi prilozi za biografiju Josipa Broza Tita*, Mladost, Zagreb, 1980., 267-272.

⁴⁵ Bulat, *Svjedočanstva*, 30.

⁴⁶ Goldstein, Ivo, Goldstein, Slavko, *Tito, Profil*, Zagreb, 2015., 199.

⁴⁷ Jelić, Ivan, *Hrvatska u ratu i revoluciji 1941-1945.*, Školska knjiga, Zagreb, 1978., 64.

u međuvremenu prikuplja i skriva što je moguće više oružja.⁴⁸ Oružje koje je skriveno, kasnije će se pokazati, bit će od izuzetne važnosti za dizanje ustanka u selima oko Petrove gore. Odluka o povlačenju prema Vojniću isprva je bila dobra jer je pomogla učvršćivanju starih i organizaciji novih partijskih organizacija, te uspostavi i održavanju veze između kordunskih naselja i Karlovca. No, ubrzo se pokazalo da je ta odluka bila kobna za rukovodstvo OK KPH. U selu Blagaj na Kordunu ustaše su 8. svibnja izvršile masakr nad srpskim stanovništvom u kojemu je stradalo nekoliko članova partije, a među njima i sekretar OK KPH Karlovac Nikola Kukić.⁴⁹ Novo rukovodstvo OK Karlovac nastavlja s radom i u međuvremenu preko sekretara CK KPH Rade Končara saznaje za odluke *Majskog savjetovanja*, te formira Vojni Komitet. Veza OK KPH Karlovac s CK KPH održavala se preko Josipa Kraša koji je – s rukovodiocima OK KPH Karlovac Ivom Marinkovićem, Bartolom Petrovićem i Većeslavom Holjevcem, jedinim članom s vojnim iskustvom – ušao u novoformirani Vojni komitet.⁵⁰

Situacija partijskih organizacija u selima oko Petrove gore razlikovala se od sela do sela. Čelija u Vojniću, koja je kao najstarija organizacija u tom kraju nosila funkciju Kotarskog komiteta, imala je puno čvršću i stabilniju vezu s OK KPH Karlovac. Iako je u kotaru Vojnić partijski rad u prvoj polovini 1941. stagnirao, on je ubrzo oživio nakon izbijanja rata zahvaljujući radu OK KPH i njihovoj odluci da napuste Karlovac, stoga se tijekom svibnja organizacije u kotaru Vojnić aktiviraju.⁵¹ Tijekom lipnja na brojnim sastancima čelija toga kotara prosljeđuju se direktive i dogovaraju pripreme za ustanak. S druge strane, čelije u Kotaru Vrginmost nisu povezane s OK KPH Karlovac i stoga su na početku rata prepuštene same sebi, te je tek krajem travnja 1941. preko Kotarskog komiteta u Glini čelija u Vrginmostu uspostavila vezu s OK KPH.⁵² Formiranjem Kotarskog komiteta Vrginmost početkom svibnja 1941. situacija se bitno popravila, te je uspostavljena bolja veza s OK KPH.⁵³ Krajem lipnja pripreme za ustanak bližile su se kraju, a ubrzavaju se napadom

⁴⁸ Petrović, Bartol, „Djelatnost karlovačke organizacije KPH u danima pripreme i početka ustanka naroda Jugoslavije“, *Prva godina narodnooslobodilačkog rata na području Karlovca Korduna Gline Like Gorskog kotara Pokuplja i Žumberka*, Historijski arhiv u Karlovcu, Karlovac 1971., 57-58.

⁴⁹ Isto, 59.

⁵⁰ Bekić, Milan; Butković, Ivo; Goldstein, Slavko; *Okrug Karlovac 1941*, Institut za historiju radničkog pokreta, Zagreb, 1965., 41.

⁵¹ Perić, Ignjatije, „Pripreme i razvoj ustanka do ustanka 1942.“ *Kotar Vojnić u NOR i socijalističkoj revoluciji*, ur. Đuro Zatezalo, Historijski arhiv u Karlovcu, Karlovac, 1989., 110-111.

⁵² Bulat, *Svjedočanstva*, 51.

⁵³ Isto, 63.

Njemačke na SSSR. Istoga dana kada je napadnut SSSR, 22. lipnja, CK KPJ izdaje proglas koji još nije direktni poziv na oružanu borbu, već poziv na otpor, ali uz parolu „uništavanje neprijatelja“.⁵⁴ Sličan proglas izdaje i CK KPH.⁵⁵ U nekim dijelovima zemlje već počinju diverzije i sabotaze, pa tako na Kordunu susjednoj Baniji već 23. lipnja akcije provodi sisački partizanski odred, a istog dana diverzije planira i Vojni komitet OK KPH Karlovac. Nakon brzojava iz Moskve koji su pozivali na otpor i oružanu borbu protiv okupatora, CK KPJ 4. srpnja održava sjednicu Politbiroa, na kojoj uz nadanja da će Crvena armija ubrzo pobijediti, ipak zaključuje da se sa sabotaza i diverzija prijeđe na narodni ustanak. Članovi Politbiroa dobivaju zadatke te odlaze u različite dijelove zemlje kako bi organizirali odrede.⁵⁶ Zaključci te sjednice munjevito su se proširili na svim razinama pa i onim najnižim, čemu je svakako doprinio dotadašnji rad na uspostavljanju veza, stvaranju novih i učvršćivanju postojećih organizacija. Tako početkom srpnja sada već Kotarski komitet Vrginmost sve direktive i smjernice OK KPH Karlovac i CK KPH dobiva i širi dalje u roku tri dana. U takvim okolnostima 8. srpnja u blizini mjesta Sjeničak na sastanak Kotarskog komiteta Vrginmost dolazi Josip Kraš s Dragicom Bulat koja je tada bila veza Kotarskog komiteta s OK KPH Karlovac. Na sastanku su članovi Kotarskog komiteta imali priliku detaljno čuti o situaciji na istočnoj fronti i u zemlji, kao i tijekom završnih priprema za ustanak, te je dogovoren sljedeći, onaj za ustanak na području Petrove gore i Korduna ključni sastanak.⁵⁷

Do tog sastanka je došlo ljetnog popodneva 19. srpnja na ogranku Petrove gore u šumi Abez, gdje su se sastali sekretar CK KPH Rade Končar i član CK Josip Kraš s članovima Kotarskih komiteta KPH Gline, Vrginmosta i Vojnića.⁵⁸ Na sastanku su se svi delegati Kotarskih komiteta upoznali sa situacijom, ali i direktivama CK KPJ donesenim na sastanku 4. srpnja, te su o situaciji na lokalnoj razini – na terenu – izvijestili članove CK KPH. Dogovoren je dan provedbe akcija, koji je trebao uslijediti s 23. na 24. srpnja, dok se o samim načinima i provedbi zadataka dugo raspravljalo. Na koncu je dogovoreno da se provede devet akcija koje bi proveli komunisti te bi

⁵⁴ Dedijer, 274.

⁵⁵ Proglas Centralnog komiteta KPH drugom polovinom lipnja 1941 god. povodom napada fašističke Njemačke na Sovjetski Savez, *Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu, borbe u Hrvatskoj 1941. god.*, tom V, knjiga 1, ur. Jovan Vujošević, Vojnoistorijski institut Jugoslovenske armije, Beograd, 1952., 19-23.

⁵⁶ Goldstein, *Tito*, 204-205.

⁵⁷ Bulat, *Svjedočanstva*, 83-86.

⁵⁸ Zatezalo, *Petrova gora uloga i značaj*, 21.

tako potaknuli općenarodni ustanak.⁵⁹ Službeni dio sastanka završio je „vatrometom“ koji je iznenadio okupljene komuniste Korduna, te je poslužio kao motivacija za dogovorene akcije.⁶⁰ Vatromet je zapravo bila eksplozija pruge kod Karlovca, čije je ne baš spretno miniranje izvela udarna grupa Vece Holjevca, koji će ubrzo nakon toga događaja doći na prostor Petrove gore.⁶¹

Iako je sastanak u Abezu ključan događaj za početak ustanka na Kordunu, on zapravo i nije u potpunosti polučio željene rezultate. Naime, od dogovorenih devet akcija izvedena je samo jedna. Razlog tome su materijalni nedostatci za izvedbu akcija, problemi i nemogućnost organizacije u kratkom vremenskom roku, ali i dvojbe nekih komunista o uspješnosti i rezultatu akcija, te mogućim posljedicama u vidu represalija ustaša nad pojedinim selima.⁶² No, bez obzira na to, spletom događaja koji su uslijedili, pokrenut je općenarodni ustanak koji će rezultirati da se svega dva mjeseca kasnije, krajem rujna 1941. samo na Petrovoj gori nalazi 15 odreda s jačinom od 20 do 60 boraca raspoređenih u šest rajona sa zajedničkim zapovjedništvom za cijelu Petrovu goru.⁶³

Zaključci o dizanju ustanka doneseni u šumi Abez brzo su se širili selima oko Petrove gore preko članova komunističkih ćelija i njihovih simpatizera. Tako da, bez obzira na to što se od dogovorenih devet akcija provela samo jedna i to u okviru djelovanja Kotarskog komiteta Glina, na Baniji, do prve ustaničke akcije na Kordunu dolazi 23. srpnja. Iako ta akcija nije bila dogovorena u Abezu, do nje dolazi spontano u selu Stipan gdje lokalni komunisti razoružavaju jednu ustašku patrolu.⁶⁴ Ovom akcijom pokreće se val ustaničkog djelovanja koji je posebno kulminirao na istočnoj i južnoj strani Petrove gore, gdje komunisti Kotarskog komiteta Vrginmost na javnom mitingu 27. srpnja u selu Perna pozivaju stanovnike na ustanak. Na sjeveru je u selima oko mjesta Kirin formiran slobodni teritorij koji je trajao dva tjedna, a prozvan je *Kirinska republika*.⁶⁵ Ustanku u tim selima doprinijela je ustaška akcija čišćenja koja se tih dana odvijala na području oko Petrove gore, te poziv srpskom stanovništvu da se odazove na pokrštavanje, prelazak na katoličanstvo, a oni

⁵⁹ Goldstein, 1941. *Godina koja se vraća*, 368-369.

⁶⁰ Bulat, *Svjedočanstva*, 97.

⁶¹ Holjevac, 120-122.

⁶² Goldstein, 1941. *Godina koja se vraća*, 369.

⁶³ Zatezalo, *Petrova gora uloga i značaj*, 22.

⁶⁴ Bekić, Butković, Goldstein, *Okrug Karlovac*, 76-78.

⁶⁵ Isto, 115.

odazvani skončali su u pokolju u Glinskoj crkvi 29. srpnja. Također, 27. srpnja talijanska vojska napušta Vrginmost i položaje oko Petrove gore.

Nakon mitinga u Perni skupovi se održavaju i u ostalim okolnim mjestima, te dolazi do narodnog ustanka u kojem gotovo nikako naoružani stanovnici formiraju frontove za obranu sela.⁶⁶ Frontovski rat, iako je u početku pokazao dobre rezultate, nije mogao izdržati napade i manjih, ali daleko bolje opremljenih jedinica, te je već 3. kolovoza front slomljen, a od pripadnika fronta kreirani su odredi. Bez obzira na to ustanički frontovi zadržavali su ustaške jedinice dok se stanovništvo sklanjalo na Petrovu goru.⁶⁷

U podizanju ustanka veliku važnost odigrale su seoske straže koje su se po nekim selima Korduna pojavile već u svibnju 1941., uglavnom samoorganizirane među stanovništvom, a ponegdje na poticaj komunista.⁶⁸ Seoske straže kao odgovor na strah nisu bile neobična pojava i svoje temelje vuku u Vojnoj krajini, a kao tradicionalan način suprotstavljanja bile su česta praksa krajiških hajduka, što je vidljivo u više slučajeva tijekom povijesti. Samim tim početkom rata seoske straže koje nastaju kao oblik društvene pobune, u mjestu u kojemu postoji snažna tradicija hajduka i neovisne zajednice, postaju temelj razvoja budućih ustanika, točnije partizana.⁶⁹ Tradiciju koja je poslužila kao mobilizatorski faktor u dizanju ustanka primijetili su i mjestimice iskoristili komunisti. No, ona je također stvarala poteškoće u procesu preobrazbe hajduka u revolucionara, pa tako Holjevac na sastanku 23. srpnja s ustanicima kod Vojnića mora pojašnjavati što misli i na čijoj je strani Turska, koja je percipirana kao tradicionalni neprijatelj tih krajeva.⁷⁰

Istovremeno s događajima u Perni na sjevernoj i zapadnoj strani Petrove gore formirali su se prvi partizanski odredi koji su spočetka nosili nazive po šumama i selima gdje su formirani, odnosno gdje su se odredi nalazili. Naprimjer: Odred Crna lokva, Loskunja, Radonja i slično. Nakon izvršene sabotaže pruge 19. srpnja u Karlovcu, dolazi do uhićenja i probijanja partijskih ćelija te Holjevac, član Vojnog

⁶⁶ Baić, Dušan, *Kotar Vrginmost u NO borbi 1941-1945.*, Općinski odbor Saveza boraca NOR-a Vrginmosta, Vrginmost, 1980., 47-48.

⁶⁷ Bulat, *Svjedočanstva*, 126.

⁶⁸ Zatezalo, Đuro, *Narodna vlast na Kordunu Baniji i Lici 1941-1945.*, Historijski arhiv u Karlovcu, Karlovac, 1978., 43.

⁶⁹ Za pojašnjenje socijalnoga banditizma vidi: Hobsbawm, Eric, *Banditi*, Ljevak, Zagreb, 2023., 133-135.

⁷⁰ Holjevac, 139.

komiteta OK Karlovac, dolazi na Kordun 22. srpnja sa zadatkom formiranja gerilskih odreda.⁷¹ U tom poslu nameće im se problem nedostatka oružja za inicijalni ustanak jer ono malo sakrivenog i lovačkog oružja nije bilo dovoljno za izvođenje bilo kakve ozbiljnije akcije. Stoga 25. srpnja Holjevac s Dragicom Opačić i još dva mladića odlazi u Karlovac po oružje koje su komunisti skrili u prvim danima rata. Nakon gotovo filmske akcije izvlačenja oružja iz groba austrougarskog časnika, oružje je doneseno na Kordun te je poslužilo u formiranju prvog partizanskog odreda na tom području. Novoformirani odred Babina gora izabrao je Čanicu Opačića za zapovjednika, a Holjevca za političkog komesara te je odmah krenuo s djelovanjem.⁷² Već noću s 26. na 27. srpnja odred je tijekom izvođenja sabotaže ispalio prve hitce. Tri dana kasnije domobranska satnija iznenada napada odred koji je bio prisiljen povući se u šumu Debela kosa i stopiti se s tamošnjim odredom.⁷³ Prvi dnevni okršaj partizana s neprijateljima na Kordunu izveo je upravo taj stopljeni odred Debela kosa 6. kolovoza kada iz zasjede na rubu šume Petrove gore napadaju izvidnicu ustaške satnije.⁷⁴

Događaji s kraja srpnja i početka kolovoza 1941. pokrenuli su val ustanka u kojem je stanovništvo vidjelo nadu za spas vlastitih života pred velikom akcijom čišćenja koju je NDH pokrenula na Kordunu 29. srpnja, a završila 8. kolovoza. Akcija nije štedjela nikoga, a nad njenim svirepim karakterom zgražali su se i domobranski zapovjednici, ali i činovnici kao što je ustaški povjerenik za kotar Slunj, župnik Ivan Nikšić.⁷⁵ Pod takvim okolnostima stanovništvo se sklanjalo u šume Petrove gore koje su tih dana postajale baza brojnih odreda, koji su upravo nakon tog čišćenja počeli bujati. Tako tijekom kolovoza 1941. na Kordunu djeluje 55 odreda uglavnom slabo naoružanih većinski lovačkim naoružanjem. Odredi su se nalazili na rubovima šuma ili u zaseocima s Petrovom gorom u zaleđu, izbjegavali su frontalnu borbu te su provodili male, oprezne diverzije i akcije. Oni tada djeluju gotovo autonomno, nisu međusobno povezani i ne postoji zajedničko zapovjedništvo, a veza između odreda, te njihova koordinacija dogovarala se na tjednim sastancima članova partije, gdje su

⁷¹ Bekić, Butković, Goldstein, *Okrug Karlovac*, 76.

⁷² Goldstein, *1941. Godina koja se vraća*, 381.

⁷³ Perić, 115.

⁷⁴ Goldstein, *1941. Godina koja se vraća*, 364-365.

⁷⁵ Isto, 390-397.

međusobno izmjenjivali iskustva i zadatke.⁷⁶ Tijekom kolovoza, a posebno u drugoj polovini mjeseca, po nalogu CK KPH preko Karlovca na prostor Korduna dolaze brojni bivši španjolski borci i istaknuti članovi partije, Hrvati s revolucionarnim iskustvom, kako bi pomogli boljoj organizaciji i vođenju ustanka.⁷⁷ Prekretnica u razvoju ustanka na Kordunu svakako je bilo zauzimanje mjesta Bović 12. kolovoza. Iako je akcija imala povoljan rezultat, izvedena je nespretno, pa stoga 18. kolovoza OK KPH Karlovac u pismu koje je potpisao Kraš, zaključuje da partizani još nisu spremni na frontalnu borbu, „a Bović je u tome školski primjer“. U tom pismu OK Karlovac prenosi odluku o reorganizaciji teritorija i zapovjedne linije na Kordunu.

„...Razvoj situacije nameće nam ozbiljniju i veću pripremu za borbu. Karakter naše borbe može biti partizanski. Iz izvještaja se vidi da mi ne raspolažemo s takvim odredima, već tek sa snagama koje će moći usloviti takve odrede. U toj situaciji nalaže se svima partijcima sljedeće: a) da se odmah izvrši reorganizacija ćelija po odredima i uspostavi part. organizacija po rajonima odnosno sektorima. Ti rajoni mogu biti recimo za jedan dio Petrove Gore vezani za pojedina mjesta, odnosno općine, sela itd. Za takve rajone uspostaviti part. komitete, odnosno operativne komitete, koji će rukovoditi svim akcijama (...) Za čitavu Petrovu Goru mora postojati jedinstveno rukovodstvo. Za to rukovodstvo imenuju se sljedeći drugovi: 1) Ivo (Ruk) 2) Manola 3) Robert 4) Veco 5) Čane 6) Miloš Dejanović Ovo je rukovodstvo odgovorno operativnom OK, a ovlašćuje se da sprovede odrađene direktive i o tome podnese izvještaje.“⁷⁸

U konačnici teritorij je podijeljen na šest sektora, a njihove granice poklapale su se s granicama kotarskih komiteta s početka 1941., te je Petrova gora postala jedan sektor sa zajedničkim vojnim rukovodstvom. Štab u Petrovoj gori ubrzo je prerastao u jedinstveno vojno-partijsko rukovodstvo za cijeli Kordun i Baniju.⁷⁹ To je uvelike olakšalo djelovanje partizana na Kordunu, jer je omogućilo koordinaciju većeg broja odreda u akcijama, primjerice kao napad više odreda s oko 130 partizana na domobransku posadu 13. rujna kod Vojnić-Kolodvora.⁸⁰ Uspješnoj koordinaciji

⁷⁶ Pekić, Dušan, „Neke specifičnosti nastanka i razvoja oružanog ustanka na Kordunu 1941. God“, *Simpozij o Petrovoj gori u povodu 25-godišnjice III. zasjedanja ZAVNOH-a, Topusko, 10-13. studenog 1969.*, ur. Dušan Čalić, JAZU, Zagreb 1972., 332-333.

⁷⁷ Zatezalo, *Petrova gora uloga i značaj*, 22.

⁷⁸ Pismo okružnog komiteta KPH Karlovac od 18. kolovoza 1941. god. O zadaćama partijskih organizacija pri formiranju partizanskih odreda, 18. 8. 1941. *Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu, borbe u Hrvatskoj 1941. god.*, tom V, knjiga 1, ur. Jovan Vujošević, Vojnoistorijski institut Jugoslovenske armije, Beograd, 1952., 39-40.

⁷⁹ Bekić, Butković, Goldstein, *Okrug Karlovac*, 120.

⁸⁰ Izvještaj okružnog komiteta KPH Karlovac od 18. rujna 1941 god. Centralnom komitetu KPH o izvedenim akcijama u prvoj polovini rujna 1941. godine, 18.9.1941., *Zbornik dokumenata i podataka o*

odreda i vojnoj strategiji doprinijela je i činjenica da su Ivo Rukavina, Srećko Manola i Robert Domani, koji su izabrani u rukovodstvo štaba u Petrovoj gori, bili veterani internacionalnih brigada u Španjolskom građanskom ratu.⁸¹ Pismo koje je uputio Kraš završavalo je riječima „P. S. Sve zatraženo ćemo Vam poslati. Šaljemo još ljudi!“, što je i bila istina jer upravo toga 18. kolovoza Kraš se u Karlovcu sastao s liječnikom Savom Zlatićem, koji dva dana nakon toga odlazi na Kordun. Zlatić je kao Hrvat iz Istre bio upoznat s fašističkim terorom, a na Kordun je poslan mjesec dana nakon neuspješne akcije spašavanja zatvorenika u Kerestincu iz koje je izašao kao jedan od rijetkih preživjelih.⁸² Dolazak Save Zlatića i ostalih španjolskih boraca označio je početak nove etape u razvoju ustanka i NOB-a na obroncima Petrove gore.

2.2. Od prve konferencije delegata NOP-a do proboja obruča

Nakon dva mjeseca od izbijanja ustanka i širenja organizirane borbe došlo je vrijeme analize dotadašnjih rezultata, što je i učinjeno na prvoj konferenciji delegata NOP-a Korduna i Banije 19. i 20. rujna 1941. u zaseoku Džodani na samim padinama Petrove gore. Dok su mnogi odredi bili uključeni u borbe, na konferenciji su se sastali delegati iz svih šest sektora.

„...Svega prisutno 20 drugova. Socijalni sastav članova konferencije jest: 4 radnika, 6 seljaka, 10 intelektualaca, od njih 2 koji se stalno bave zemljoradnjom. Šestorica drugova nisu rodom iz ovog sektora, od njih su četvorica španjolski dobrovoljci. Sastav konferencije po nacionalnosti: 14 Srba i 6 Hrvata.“⁸³

Zapisnik je vodio liječnik Savo Zlatić, a konferencija se odvijala po sljedećim točkama dnevnog reda:

- „1.) Provjerka delegata,
- 2.) Politički izvještaj,

narodnooslobodilačkom ratu, borbe u Hrvatskoj 1941. god, tom V, knjiga 1, ur. Jovan Vujošević, Vojnoistorijski institut Jugoslovenske armije, Beograd, 1952., 88.

⁸¹ Bekić, Butković, Goldstein, *Okrug Karlovac*, 120.

⁸² Zlatić, Savo, *Poslali su me na Kordun*, Razlog, Zagreb, 2005., 20-25.

⁸³ Zapisnik sa konferencije delegata narodnooslobodilačkog pokreta Korduna i Banije, održane 19. i 20. rujna 1941. godine, *Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu, borbe u Hrvatskoj 1941. god*, tom V, knjiga 1, ur. Jovan Vujošević, Vojnoistorijski institut Jugoslovenske armije, Beograd, 1952., 102.

- 3.) Izvještaj pojedinih rajona (vojni i politički) sa diskusijom,
- 4.) Vojne i političke zadaće za čitavi sektor.⁸⁴

Nakon izvještaja svih delegata zaduženih za pojedini sektor povela se diskusija u kojoj su postavljena brojna pitanja koja su mučila partizansko vojno i političko rukovodstvo na Kordunu. Među njima svakako se ističe pitanje odnosa hrvatskih i srpskih sela, koji je bio posebno narušen nakon ustaških akcija čišćenja, ali i pitanje približavanja hrvatskih sela NOB-u. Kako je tvrdio Čanica Opačić mnogi srpski seljaci zahtijevaju kao odmazdu paljenje hrvatskih kuća što kako je zaključio, treba najstrože kazniti, a delegat iz kotara Gline pak iznosi: „...eventualna pljačka sa strane pojedinih članova mora se najenergičnije suzbiti.“⁸⁵ Da je do pljačke dolazilo svjedoči i epizoda iz sredine listopada, kada je odred Perjasica po naređenju Komande II. sektora razoružao i strijeljao pripadnike, kako u izvještaju tvrde, divljeg odreda Kuzma-Poloj.⁸⁶ Čim je pljačka spomenuta kao eventualna, ona se vjerojatno i događala, i to ne samo u *divljim odredima*, ali se najstrože kažnjavala kao i pokušaji paljenja hrvatskih kuća.

Rasprava se dotakla i pitanja odnosa s talijanskom vojskom. Naime, zbog širenja ustanka i sve većih pobuna u graničnom području s talijanskom zonom okupacije, nastalih kao odgovor na rastući broj ustaških zločina, talijanska vojska u rujnu ponovno zaposjeda mjesta oko Petrove gore. Stoga se talijanski vojnici, po Kordunskim selima poznatiji kao „kokošari“, počinju predstavljati kao zaštitnici Srba od ustaša, uz uvjet da se svi ustanici predaju.⁸⁷ Naravno, mnogi stanovnici su prihvatili takvu ponudu, ali ne samo oni već su i neki ustanici odlučili ne upuštati se u borbu s Talijanima.⁸⁸ Ovakva situacija zadavala je „glavobolje“ partizanskome vojno političkom rukovodstvu, pogotovo jer je u mnogim dijelovima zemlje takva talijanska praksa činila plodno tlo za razvoj četničkog pokreta, točnije podjelu Srba na četnike i partizane, što je ponegdje i ugušilo ustanak.

⁸⁴ Isto, 102.

⁸⁵ Isto, 113.

⁸⁶ Izvještaj komande drugog rajona od 16. listopada 1941. god. komandi NOP odreda Korduna i Banije o razoružavanju pljačkaškog odreda Kuzma-Poloj, 16.10.1941., *Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu, borbe u Hrvatskoj 1941. god*, tom V, knjiga 1, ur. Jovan Vujošević, Vojnoistorijski institut Jugoslovenske armije, Beograd, 1952., 199.

⁸⁷ Goldstein, *1941. Godina koja se vraća*, 408-409.

⁸⁸ Bulat, *Svjedočanstva*, 188.

No, na prostoru Korduna tijekom cijelog rata nije se omasovio i razvio četnički pokret, iako je bilo individualnih pokušaja i nerazumijevanja političke pozadine borbe koju vode komunisti, a naročito 1941. godine. Primjerice, odred Katić kosa u jednom trenutku do intervencije štaba zamjenjuje na kapi zvijezdu kokardom.⁸⁹ Iako ustaše u svojim izvještajima partizane nazivaju *četnicima*, u stvarnosti je na Kordunu bilo malo pročetnički orijentiranih osoba, pa i onih koji su se stavili u službu Talijana i NDH, kao Milić Rakinić i neki pripadnici odreda Gornji Skadar. Razlog maloga broja takvih slučajeva je energični rad komunista i oštro kažnjavanje radi suzbijanja takvih pojava.⁹⁰ Događaji i postupci koji su u očima komunista mogli biti shvaćeni kao ideološka skretanja ostali su do kraja rata najstrože kažnjeni, pa je tako primjerice u ljeto 1944. održan sud kasnije poznat kao kordunaški proces.⁹¹

Na koncu konferencije u Džodanima zaključeno je da za rješavanje tih problema najbolje postupati na sljedeći način:

„O diskusiji o Talijanima: treba stupiti s njima u borbu i razoružati ih. Nema rasprave sa generalima. Mi kontakt držimo samo da dobijemo oružje i da ih privučemo na svoju stranu. Talijanske vojnike ne treba ubijati. Napadajem na Talijane steći ćemo simpatije Hrvata. Politički to je vrlo važan momenat. Pitanje odnosa sa hrvatskim selima: Treba se, redom, najprije politički vezati, kod toga nisu važne jedna do dvije puške. Treba što prije razbiti narodnu mržnju između Hrvata i Srba. Treba po selima popularizirati Hrvate koji su u odredu. Prema selima koja su izdala itd. treba uništiti krvnike i da zaplijenimo i zapalimo sve ono što imaju. Žene i djecu ne. Ostale kuće isto tako ne. Tako da hrvatska sela vide da se pravi razlika. (...) Na Talijane treba nastupati bez obzira na to što će iz nevolje protiv toga srpsko selo.“⁹²

Dakle, borba s Talijanima se nastavila bez obzira na eventualne represije protiv srpskih sela, a dogovoreno je i jačanje discipline među odredima te propagandno djelovanje među stanovništvom, kako bi se „rasvijetlila“ uloga „kokošara“ kao okupatora. Što se tiče povezivanja s hrvatskim selima, taj problem se rješavao također propagandnim djelovanjem preko Hrvata, ali i slanjem odreda s većinski srpskim sastavom u hrvatske krajeve. Isto tako određenim odredima ili četama davala su se imena po nacionalnoj pripadnosti, bez obzira na stvarnu sliku

⁸⁹ Isto, 204.

⁹⁰ Bekić, Butković, Goldstein, *Okrug Karlovac*, 132-133

⁹¹ Vidi: Čedomir, Višnjić, *Kordunaški proces*, Prosvjeta, Zagreb, 2004

⁹² Zapisnik sa konferencije delegata narodnooslobodilačkog pokreta Korduna i Banije, održane 19. i 20. rujna 1941. godine, *Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu, borbe u Hrvatskoj 1941. god.*, tom V, knjiga 1, ur. Jovan Vujošević, Vojnoistorijski institut Jugoslovenske armije, Beograd, 1952., 116.

nacionalnog sastava odreda, sve u svrhu razbijanja nacionalne stigme u kraju gdje je odred djelovao.⁹³ Hrvati, španjolski borci, koji su upućeni na Kordun s vremenom su stekli povjerenje Srba što je isto tako pomoglo širenju osjećaja zajedničke borbe.⁹⁴ Nepovjerenje prema borcima Hrvatima nije bilo prisutno samo na Kordunu, već je bilo čest slučaj u krajevima s većinski srpskim stanovništvom, pa se tako i Ivan Šibl susreće s nepovjerenjem tijekom svojega boravka na Baniji.⁹⁵ Iako je srpsko stanovništvo nositelj ustanka, što je logičan slijed događaja nakon ustaških zločina, dolaskom komunista Hrvata počinje izgradnja temeljne ideje NOP-a, bratstva i jedinstva. Takav koncept davao je drugačiju perspektivu građanskog rata koji se odvijao u Jugoslaviji, te je komunistima omogućio da tu ideju iskoriste pri stvaranju partizanskih jedinica sa zajedničkim zapovjedništvom širom nacionalno raznolike Jugoslavije. Bratstvo i jedinstvo se među ostalim očitovalo u stalnim pozivima Hrvatima i Bošnjacima da se priključe ustanku, ali i u partizanskoj zakletvi koju su partizani oko Petrove gore svečano polagali krajem 1941. godine.⁹⁶ Zakletva je shvaćana kao jako važan čin i svojevrsni moralni kodeks partizana, a imala je i propagandni utjecaj nad okupljenim stanovništvom prilikom polaganja.

„Zaklinjem se da ću u nemilosrdnoj borbi protiv ustaških razbojnika čuvati se i kaniti svakog samovoljnog ispada i osvećivanja nad mirnim stanovništvom, ženama i djecom ma kakve vjere i narodnosti bili, zaklinjem se da ću svagdje i uvijek zastupati misao bratstva i zajedničke borbe Srba, Hrvata i muslimana za čišćenje moje zemlje od zajedničkog neprijatelja, protiv fašističkih okupatora i domaćih izdajica i plaćenika, bili oni iz srpskih, hrvatskih ili muslimanskih redova. Zaklinjem se da ću prije umrijeti nego odati sebe ili svoje drugove i našu svetu borbu, da ću prije umrijeti nego pljačkom ili samovoljnim nasiljem okaljati zastavu pod kojom se borim. Ako prekršim ovu svetu zakletvu, ako pokažem slabost, malodušnost, kukavičluk, nedisciplinovanost ili zlonamjerno izdam interese svog naroda, NEKA SRAMNO PADNEM OD RUKU SVOJIH DRUGOVA!“⁹⁷

⁹³ Zatezalo, *Petrova gora uloga i značaj*, 25.

⁹⁴ Holjevac, 152.

⁹⁵ Šibl, Ivan, *Ratni dnevnik*, Naprijed, Zagreb, 1966., 115.

⁹⁶ Bulat, *Svjedočanstva*, 222.

⁹⁷ Tekst zakletve partizana u Hrvatskoj, Okružnica br. IV. Komandirima partizanskih odreda na Kordunu i Primorju, 10.9.1941., *Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu, borbe u Hrvatskoj 1941. god.*, tom V, knjiga 1, ur. Jovan Vujošević, Vojnoistorijski institut Jugoslovenske armije, Beograd, 1952., 76.

Upravo je nedaleko od Petrove gore, u Topuskom, na III. zasjedanju ZAVNOH-a 8.-9. svibnja 1944. zajednička borba Hrvata i Srba dobila zakonske okvire, te je zagarantirana apsolutna jednakost Srba i Hrvata u hrvatskoj državi.⁹⁸

Ono najvažnije dogovoreno na konferenciji u Džodanima svakako je pitanje reorganizacije sektora i uspostave zapovjedništva za pojedini sektor te uvođenje veće discipliniranosti i vojne obuke, ali i pokušaja barem približne uniformiranosti. Tako bi se mali šumski gerilski odredi mogli doživljavati kao narodna vojska, što bi pružilo veći osjećaj povjerenja među stanovništvom. Sve dogovorene vojne i političke zadaće objavljene su u samokritičnoj rezoluciji.⁹⁹ Izdan je i proglas „Srbima, Hrvatima i Bosancima Korduna i Banije“, kako bi se stanovništvo upoznalo s dogovorima i pozvalo na zajedničku borbu.¹⁰⁰ Dva dana nakon konferencije na Petrovu goru stiže Kraš te se upoznaje sa zaključcima konferencije, odobrava ih te daje sugestije pri pisanju rezolucije i proglaša.

Zanimljivo je da se nešto slično Prvoj konferenciji delegata NOP-a, ali puno šireg obujma, upravo tih dana događalo na razini cijele Jugoslavije. Naime CK KPJ početkom rujna poziva delegate iz svih ustankom zahvaćenih krajeva na sastanak. Tako na savjetovanju u Stolicama u Srbiji 26. i 27. rujna 1941. sudjeluju delegati iz svih krajeva, osim Makedonije čiji delegati nisu uspjeli doći. Zbog širenja NOP-a i kompleksnosti vođenja tako širokog pokreta, dogovoreno je uvođenje Vrhovnog štaba na razini Jugoslavije, a na razini budućih republika uvođenje Glavnih štabova odgovornih Vrhovnom štabu. Ustrojena je i struktura vojnih formacija, uloga kadrova u njima, izgled oznaka, način partizanskog pozdrava, upute provođenja partizanske taktike, ali i druga pitanja koja su bila ključan korak u reformiranju pokreta od gerilskih ustanika do formalizirane, međunarodno priznate vojske.¹⁰¹ Rukovodstvo partizanskih jedinica Korduna i Banije upoznalo se sa zaključcima savjetovanja u

⁹⁸ Čulinović, Ferdo, „Državnopravno značenje akata trećeg zasjedanja ZAVNOH-a“, *Simpozij o Petrovoj gori u povodu 25-godišnjice III. zasjedanja ZAVNOH-a, Topusko, 10-13. studenog 1969.*, ur. Dušan Čalić, JAZU, Zagreb 1972., 561-580.

⁹⁹ Rezolucija konferencije delegata narodnooslobodilačkog pokreta Korduna i Banije od 20. rujna 1941. godine, *Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu, borbe u Hrvatskoj 1941. god*, tom V, knjiga 1, ur. Jovan Vujošević, Vojnoistorijski institut Jugoslovenske armije, Beograd, 1952., 119-120.

¹⁰⁰ Proglas sa konferencije delegata narodnooslobodilačkog pokreta Korduna i Banije održane 19—20. rujna 1941. godine, 19.9.1941., *Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu, borbe u Hrvatskoj 1941. god*, tom V, knjiga 1, ur. Jovan Vujošević, Vojnoistorijski institut Jugoslovenske armije, Beograd, 1952., 120-122.

¹⁰¹ Trifković, Gaj, *Sea of Blood: Yugoslav Partisan Movement 1941-45*, Helion & Company, Warwick, 2022., 41-48.

Stolicama 30. rujna na sastanku Operativnog partijskog rukovodstva OK KPH Karlovac. Dogovoreno je formiranje bataljuna, koji će činiti srž partizanske vojske na Kordunu, a oni će biti sastavljeni od tri do četiri čete (jednu četu čini 80 do 120 ljudi), dok su one pak bile sastavljane od vodova, a vodovi od desetina.

Čete su formirane od odreda s početka rata, pa tako primjerice u čete koji čine 1. bataljun ulaze odredi Debela kosa, Loskunja i Donji Srad.¹⁰² Bataljuni su formirani po dotadašnjim sektorima, pa tako svaki sektor postaje bataljun, kojim upravlja štab bataljuna umjesto dotadašnjeg rajonskog rukovodstva.¹⁰³ Štabovi bataljuna odgovarali su novom štabu pod nazivom Komanda NOP-a odreda Korduna i Banije, a dotadašnje teritorijalno rukovodstvo je ukinuto. Vojna i politička vlast su odvojene, određen je izgled civilne vlasti, te izgled i način funkcioniranja partijskih organizacija po dotadašnjim sektorima i unutar partizanskih jedinica.¹⁰⁴ Da su ove odluke bile važne za razvoj civilne vlasti govori i primjer Ostrožinskog pravilnika. Iako pravilnik nastaje dva mjeseca kasnije, 14. prosinca 1941., temelji se upravo na osnovama zaključaka donesenih na sastanku 30. rujna. Pravilnik je kao prvi dokument takve vrste u Hrvatskoj trebao postaviti pravne temelje funkcioniranja narodnooslobodilačkih odbora, a u tri poglavlja doticao se uprave, gospodarstva i sudstva.¹⁰⁵

Nekoliko dana nakon sastanka Operativnog rukovodstva, 6. listopada Kraš šalje upute i direktive Komandi NOP odreda Korduna i Banije, postavljene na sastanku 30. rujna. Uz donesene zaključke, Kraš iznosi i primjedbe na zaključke s na konferencije delegata NOP-a Korduna i Banije od 19. i 20. rujna. Primjedbe su se odnosile na nedovoljno formuliranje stava prema talijanskoj vojsci:

„9.) OK je izvršio primjedbe na konferenciju. One su: a) Konferencija nije zauzela stav prema hrvatskoj vojsci, a nedovoljno je formulirala stav prema Talijanima. Na konferenciji je trebalo biti više govora o konkretnim napadima protiv okupatora.

b) Nisu izvučeni zaključci iz konstatacije slabih veza i taktike odbrane. Trebalo je uočiti da nepolanje važnosti na špijunažu, vezu, odnosno kako stoji neprijatelj, jeste logična posljedica nepostavljanja pitanja napada na neprijatelja.

¹⁰² Zlatić, Savo, „Pregled vojno-političkih događaja na Kordunu do formiranja Osme kordunaške divizije“, *Osma kordunaška divizija*, ur. Đuro Zatezalo, Historijski arhiv u Karlovcu, Karlovac, 1977., 20-21.

¹⁰³ Isto, 65.

¹⁰⁴ Zatezalo, *Narodna vlast na Kordunu Baniji i Lici*, 34.

¹⁰⁵ Isto, 84.

c) čača je primijetio nepravilnim upotrebu Bosanci u letku, jer oni nisu nacija, a tako isto pozivanje i na ostale nacije na Kordunu.

d) Stav naš prema vladi Simovića u posljednje vrijeme se mijenja. Prije 15 dana Vlada SSSR-a je priznala tu vladu kao jedinu legitimnu za Jugoslaviju. Prema tome mi nećemo pristupiti formiranju komiteta nacionalnog oslobođenja. Ovo saopćite svim aktivistima, ali na zborovima i skupovima itd. nije to potrebno isticati. Drugovi! Po prednjim direktivama odmah počnite radit. Obavijestite nas o izvršenju njihovom.“¹⁰⁶

Kraš je upute zaključio upozorenjem: „Jučer ujutro je otišlo oko 1000 domobrana iz Duge Rese prema Petrovoj Gori. čiste šume! Budite spremni i na oprezu!“¹⁰⁷ Iako toliki broj domobrana nije došao do Petrove gore, upravo u tom periodu jačaju borbe i sabotaže na Kordunu. Tijekom listopada dolazi do značajnijih sukoba s Talijanima, ali i s postrojbama NDH u kojima je zarobljen prvi mitraljez na Kordunu, a oslobođena su i neka manja mjesta.¹⁰⁸ Petrova gora tada je bila glavno partizansko uporište, u čijim šumama su se smjestili logori brojnih partizanskih jedinica. Partizanske jedinice tijekom jeseni 1941. prerastaju od malih partizanskih odreda u veće formacije, te sve češćim djelovanjem prisiljavaju jedinice NDH da jedinu sigurnost pronalaze u čvrsto utvrđenim mjestima. Da su ustaške vlasti bile svjesne postojanja logora u Petrovoj gori svjedoči izvještaj oružničke pukovnije iz Vrginmosta, koji je 16. listopada dostavljen Ravnateljstvu za javni red i sigurnost NDH u Zagrebu.

„U šumi Petrovoj Gori postoji šest četničkih logora. U svakom logoru ima od najmanje po 200 četnika. Ovi četnici prema saznanju, naoružani su dobro i to: sa vojničkim puškama većim djelom, a manjim djelom se civilnim puškama, mitraljezima i bombama, municije za oružje imaju dosta. Spomenuti broj četnika sačinjavaju skupljeni sa raznih strana, a knjima su se priključili i u većem broju odmetnuti seljaci iz sela Pecke, Perne, Crni Potok i Maličke. Sva ova sela pripadaju kotarskoj oblasti Vrginmost. Nadalje je doznato da četnici u spomenutoj šumi imadu barake koje su sami izradili, da drže svoju stražu na mjestima za svoju odbranu. Među njima ima žena i djece. Sa hranom su se osigurali, pomoću njima pridošlih seljaka iz gore

¹⁰⁶ Uputstvo Okružnog komiteta KPH Karlovac od 6. listopada 1941. god. komandi NOP odreda Korduna i Banije za reorganizaciju partizanskih jedinica i rad partijskih organizacija u njima, *Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu, borbe u Hrvatskoj 1941. god.*, tom V, knjiga 1, ur. Jovan Vujošević, Vojnoistorijski institut Jugoslovenske armije, Beograd, 1952., 170.-174

¹⁰⁷ Isto, 174.

¹⁰⁸ Perić, 143-144.

spomenutih sela. Ovi četnici kada kreću u svrhu namjeravanih četničkih akcija idu u jačini od nekoliko stotina njih, te su uvijek spremni za napad ili otpor“¹⁰⁹

Dva dana nakon što se izvještaj oružničke pukovnije našao na stolu ureda Ravnateljstva za javni red i sigurnost NDH, u OK KPH Karlovac stižu odluke „hrvatskog Čaće“, kako se konspirativno nazivao CK KPH. Odluke zasnovane na zaključcima savjetovanja u Stolicama odnosile su se na formiranje Glavnog štaba za Hrvatsku, a kako je dio kadrova iz štaba za Kordun i Baniju prešao u GŠH, imenovano je novo rukovodstvo.¹¹⁰ Svega tjedan dana kasnije, 26. listopada 1941., na Petrovoj gori u prisutnosti Andrije Hebranga, Vlade Popovića, Ive Marinkovića, Ive Rukavine, Franje Ogulinca Selje, Stanka Opačića Čanice, Srećka Manole, Vece Holjevca i Nade Dimić formiran je Glavni štab NOVH. Ovaj događaj imao je poseban značaj za daljinu organizaciju, širenje i jačanje NOP-a u Hrvatskoj. Osim što se s Glavnim štabom ujedinio kompletan pokret na prostoru Hrvatske sa zajedničkim rukovodstvom, od najmanjih izoliranih jedinica do već razvijenih jedinica, uspješno je uspostavljena veza koja se protezala od Vrhovnog štaba preko CK KPH do Glavnog štaba pa dalje do najnižih jedinica.¹¹¹

Tih dana u Karlovcu u spletu nesretnih okolnosti ubijen je Josip Kraš Papa, a uhićen Marijan Čavić Grga ,sekretar Mjesnog komiteta u Karlovcu. Informacije o tim događajima na Petrovu goru donosi Nada Dimić, koja ubrzo na inicijativu Vece Holjevca pomaže u organizaciji akcije spašavanja Grge.¹¹² Akcija je osmišljena i odobrena na dan osnivanja Glavnog štaba, a provedena je nekoliko dana kasnije, 17. studenoga 1941. godine. Holjevac i 23 partizana, odjeveni u domobranske odore s fesovima na glavi, kakve su nosili pripadnici domobranskog puka iz Bosne, koji se tada nalazio u Karlovcu, umarširali su u Karlovac. Holjevac je fesove dobio od muslimanske čete Huske Miljkovića koji je tada još bio s partizanima. Partizani s Petrove gore su u predvečernjim satima po hladnoći i laganom snijegu upali u karlovačku bolnicu u potrazi za gradskim ilegalcem Grgom, no nisu ga našli jer je

¹⁰⁹ Izvještaj zapovjednika oružničke postaje Vrginmost od 13. listopada 1941. godine o partizanskim logorima u Petrovoj Gori, 16.10.1941. *Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu, borbe u Hrvatskoj 1941. god*, tom V, knjiga 1, ur. Jovan Vujošević, Vojnoistorijski institut Jugoslovenske armije, Beograd, 1952., 463-464

¹¹⁰ Direktivno pismo Centralnog komiteta KPH od 19. listopada 1941. godine Okružnom komitetu KPH Karlovac, 19.10.1941., *Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu, borbe u Hrvatskoj 1941. god*, tom V, knjiga 1, ur. Jovan Vujošević, Vojnoistorijski institut Jugoslovenske armije, Beograd, 1952., 208-210.

¹¹¹ Jelić, *Od ustanka do slobode*, 77-78.

¹¹² Bekić, Butković, Goldstein, *Okrug Karlovac*, 234-237.

prije toga on vraćen u zatvor, a po povratku na Kordun sukobljavaju se s talijanskom stražom na mostu preko Korane.¹¹³ Bez obzira na neuspjeh ove akcije i činjenicu da glavni cilj nije ispunjen, ona je odjeknula ne samo na Kordunu već i u cijeloj Hrvatskoj, te je imala veliki propagandni značaj. Panika je zavlada u Karlovcu. Policija je isprva mislila kako je razbila komunističku mrežu u gradu nakon smrti Kraša i uhićenja Grge, no partizanska akcija pokazala je baš suprotno. To je navelo policiju da nastavi tragati za komunistima u gradu te tijekom prosinca uhićuju veći broj komunista, a među njima i Nadu Dimić.¹¹⁴

Ulazak partizana u Karlovac i rastući slobodni teritorij na Kordunu nisu brinuli samo lokalne vlasti u Karlovcu, već i sam vrh NDH, stoga ustaše 19. prosinca pokreću ofenzivu na sjeverni dio Korduna.¹¹⁵ Ofenziva je zapravo bila akcija čišćenja koja nije birala žrtve, već kako je prolazila kroz snijegom prekriven Kordun tako je iza sebe ostavljala spaljena sela i masovne grobnice. Nakon ustaša na zgarišta su dolazili civili iz susjednih hrvatskih sela da uzmu ono malo što je ostalo, neki prisiljeni na pljačku dok drugi samovoljno. Odavali su dojam „strvinara“ kako je to zaključeno u izvještaju političkog komesara Kordunaškog partizanskog odreda Glavnom štabu 27. siječnja 1942. godine.¹¹⁶ Takva situacija produbila je osjećaj nepovjerenja između hrvatskih i srpskih sela što je svakako ustašama i bio cilj. Ofenziva se kretala od južne obale Kupe kod sela Prkos prema Petrovoj gori te ju je osobno nadgledao Ante Pavelić koji je prisutnom šefu talijanske vojne misije generalu Giovanniju Battisti Oxiliju tvrdio kako su spaljena sela posljedica borbi s „banditima“.¹¹⁷ Partizani Četvrtog kordunaškog bataljuna svakako su pružali otpor i manevarskim prepadima na ustaše omogućavali stanovništvu da izbjegne na Petrovu goru.¹¹⁸ Pavelić je s generalom Oxilijem i ostalim prisutnim ustaškim rasovima, utjecajnim ustašama bez stvarne pozicije u NDH, dočeka Novu godinu u selu Bović gdje je naredio zapovjedniku Poglavnikove tjelesne bojne Anti Moškovu da čišćenje nastavi prema Vrginmostu i dalje prema Topuskom, ignorirajući što se odigrava svega dvadesetak kilometara zapadno. Naime, partizanske jedinice u tom trenutku su napredovale oko

¹¹³ Holjevac, 208-213.

¹¹⁴ Bekić, Butković, Goldstein, *Okrug Karlovac*, 245-246.

¹¹⁵ Zatezalo, *Petrova gora uloga i značaj*, 41.

¹¹⁶ Izvještaj političkog komesara kordunaškog NOP odreda od 27. siječnja 1942. godine Glavnom štabu NOP odreda Hrvatske o stanju u bataljonima i političkoj situaciji na terenu, *Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu, borbe u Hrvatskoj 1942. god*, tom V, knjiga 3, ur. Jovan Vujošević, Vojnoistorijski institut Jugoslovenske armije, Beograd, 1952., 112.

¹¹⁷ Goldstein, *1941. Godina koja se vraća*, 443.

¹¹⁸ Zatezalo, *Petrova gora uloga i značaj*, 41-42.

Vojnića polako stišćući obruč oko domobranske posade koja će sljedeća dva tjedna opsade Vojnića biti prisiljena na dostavu hrane iz zraka, scenarij sličan onome što će se dogoditi njemačkim postrojbama godinu dana kasnije kod Staljingrada. Partizani raspoređeni oko Vojnića plašili su se pozadinskog napada ustaških jedinica uključenih u ofenzivu, no do napada nije došlo, a Vojnić je konačno i oslobođen dva tjedna kasnije, 12. siječnja 1942. godine.¹¹⁹ Iako brojčano i materijalno jači, ustaše nastavljaju s čišćenjem po nalogu Pavelića koji umjesto da se vodi vojnom logikom i oslobodi vlastite jedinice iz okruženja, slijedi fanatizam koji najbolje opisuje Vladko Maček kada je te zime 1941. kao zarobljenik u Jasenovcu zapitao ustašu Ljubu Miloša ne boji li se Božje kazne, na što mu je on odgovorio: „Nemojte mi ništa govoriti. Znam da ću za sve što sam počinio i što ću još počinuti gorjeti. Ali ću gorjeti za Hrvatsku.“¹²⁰

Nakon oslobođenja Vojnića na Kordunu se nalazio veliki slobodan teritorij na kojemu se razvijala vlast u vidu narodnooslobodilačkih odbora na razini sela, općina i kotara.¹²¹ Zahvaljujući velikom broju zaplijenjenog naoružanja naoružan je veliki broj novih boraca, što je Glavnom štabu dalo priliku da tijekom veljače preustroji partizanske jedinice na Kordunu. Od 4 partizanska bataljuna formirana su dva kordunaška NOP odreda.¹²² Slobodni teritorij bio je ispresijecan usamljenim neprijateljskim uporištima, prugama i prirodnim granicama, a brojna oslobođena mjesta, kao i sam Vojnić, na neki način održavala su svoj slobodan status do kraja rata, budući da neprijateljske jedinice, iako su prolazile kroz ta mjesta, nisu više ostavljale svoje trupe u njima. Kako je u tome trenutku taj teritorij bio najveća slobodna površina u Hrvatskoj i na njemu se nalazio Glavni štab, on je imao posebno značenje, što govori i činjenica da je Glavni štab uz znanje Vrhovnog štaba upravo na tom prostoru u selu Gornje Budačko osnovao prvu oficirsku školu na oslobođenom teritoriju Jugoslavije.¹²³

U takvim okolnostima novonastali slobodni teritorij koji je lokalno stanovništvo nazivalo *Republika* davalo je nadu, kako stanovništvu koje se skupljalo u zborovima,

¹¹⁹ Pajić, Dragan, "Oslobođenje Vojnića 12. januara 1942.", *Kotar Vojnić u NOR i socijalističkoj revoluciji*, ur. Đuro Zatezalo, Historijski arhiv u Karlovcu, Karlovac, 1989., 181-182.

¹²⁰ Goldstein, 1941. *Godina koja se vraća*, 402, 443-444.,

¹²¹ Zatezalo, Dakić, *Narodna vlast*, 70-71.

¹²² Aralica, Tomislav, Aralica, Višeslav, *Hrvatski ratnici kroz stoljeća 4*, Znanje, Zagreb, 2010., 38.

¹²³ Pajić, Dragan, „Oficirska škola u Gornjem Budačkom“, *Kotar Vojnić u NOR i socijalističkoj revoluciji*, ur. Đuro Zatezalo, Historijski arhiv u Karlovcu, Karlovac, 1989., 240.

tako i partizanima i komunistima u okolici Petrove gore. Da je nada u *Republiku* vladala među stanovništvom svjedoči i pjesma koja se tih dana pjevala:

„Sa Petrovca vjetar piri
Slobodna se zemlja širi
Po zgarištu i po gori
Slobodna se pjesma ori
Cerovac je sad granica
A Vojnić je prestolnica.“¹²⁴

Stanovništvo oko Petrove gore nije moglo dugo mirovati jer već u ožujku 1942. kreće nova ofenziva na taj prostor. Tijekom prve polovine 1942. partizanske jedinice s Korduna sve češće prelaze u druge dijelove Hrvatske, a posebno u većinski hrvatska mjesta s ciljem pridobivanja većeg broja pristaša.¹²⁵ Takvo postupanje partizana pratilo je naredbu Vrhovnog štaba Glavnog štabu, koja je izdana tijekom siječnja no stigla je do Glavnog štaba tek početkom ožujka.¹²⁶ Iako je Glavni štab u tom periodu pokušavao uspostaviti direktnu vezu putem kurira s Vrhovnim štabom, koji se nalazio u Foči u Bosni, kako bi zaobišli kontakt preko CK KPH u Zagrebu, veza je bila spora.¹²⁷ Bez obzira na to ovakav čin pokazivao je samopouzdanje kako Glavnog štaba, koji je izrastao u glavnu rukovodeću silu partizanskih odreda Hrvatske, tako i kordunaških partizana. To samopouzdanje su prepoznale i vlasti NDH kojima su slobodni teritorij i veliki broj partizana u blizini glavnoga grada počeli predstavljati sve veći problem. Tako Velika župa Pokupje izvještava Ravnateljstvo za javni red i sigurnost 22. veljače 1942. o toj problematici.

„Pobune postoje na području kotareva Vrginmost i Vojnić ove župe, i to gotovo u svim mjestima i krajevima, koje nastava grčko-istočno pučanstvo osim Popović Brda, Gornje i Dolnje Trebinje i Cerovca u kotaru Vojnić, koje je pučanstvo prešlo sa grčkoistočne na katoličku vjeru i ponudilo sve usluge Nezavisnoj Državi Hrvatskoj kao vjernost i odanost Poglavniku. (...) Ta se pobuna ne može smiriti više nikakvim sredstvima, nego oružanom silom, a ta oružana sila mora biti što jača i što efikasnija. (...) a po svim podacima raspoložu pobunjenici danas već sa više od 2000 pušaka i sada već oko 80 ako ne više što teških što

¹²⁴ Pajić, „Oslobođenje Vojnića“, 190.

¹²⁵ Zatezalo, *Petrova gora uloga i značaj*, 46.

¹²⁶ Naređenje Vrhovnog štaba NOP odreda Jugoslavije početkom siječnja 1942. godine Glavnog štabu NOP odreda Hrvatske za formiranje operativnih zona i razvijanje borbe u svim krajevima Hrvatske, *Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu, borbe u Hrvatskoj 1942. god.*, tom V, knjiga 3, ur. Jovan Vujošević, Vojnoistorijski institut Jugoslovenske armije, Beograd, 1952., 14.

¹²⁷ Bekić, Butković, Goldstein, *Okrug Karlovac*, 290-291.

lakah strojnih pušaka. Osim toga pobunjenici se nalaze na terenu, koji je njima dobro poznat i kojim' pomaže cjelokupno pučanstvo toga kraja vršeći izvidničku i obavještajnu službu. Mišljenja sam, da je za ugušenje ove pobune potrebno najmanje 15 do 20.000 najbolje oružane vojske i da cijeli kraj bude opkoljen sa tom vojskom i to najjačom snagom sjeverno od Karlovca, koja bi vršila udarnu akciju kao operaciona vojska, dočim bi ostale vojske morale biti na straži kod Topuskog tj. sa istočne strane, kod Bosanske Kladuše sa južne strane, a isto tako kod Slunja, te kod Ogulina sa zapadne strane. Ove pobunjeničke komunističke bande moraju biti bezuvjetno na teritoriju ove župe uništene, da im se onemogući uzmak bilo u Bosnu, bilo u Liku, bilo u ostale naše krajeve, jer bi iste nastavile svojom razornom djelatnošću, a u protivnom slučaju dobila bi hrvatska državna vlast mnogo na svom prestižu.“¹²⁸

Ustaške i domobranske snage mišljenja su da će zauzimanjem i čišćenjem Petrove gore u potpunosti uništiti partizanski pokret na tom području, stoga 18. ožujka 1942. pokreću napad na slobodni teritorij Korduna.¹²⁹ Prvi napad je krenuo na Veliku Kladušu koja je i osvojena, a zatim se borba razvila u okolici cijele Petrove gore, da bi 22. ožujka ustaše zauzele i Vojnić. Napad je natjerao veliki broj civila da pobjegnu na Petrovu goru, na koju 29. ožujka upadaju postrojbe NDH i zauzimaju vrh Petrovac. Dva dana kasnije, u noći s 31. ožujka na 1. travnja 1942., partizani potpomognuti s oko 700 civila s vilama, motikama i ostalim alatima jurišom su pokušali uništiti utvrđene ustaške linije na Petrovcu, no bezuspješno. Jedinice NDH nakon što su pretražile dijelove Petrove gore ubrzo se povlače s nje u okolna mjesta, vjerojatno mišljenja kako je glavnina partizanskih snaga uništena.¹³⁰ No, tijekom travnja jačaju manji napadi, diverzije i zasjede partizana što ustašama daje do znanja da partizani na ovom prostoru nisu uništeni. Iz tog razloga Pavelić je smijenio s položaja zapovjednika Utinjskoga zdruga Mirka Zgagu, a imenovao potpukovnika Poglavnikove tjelesne bojne, Antu Moškova.¹³¹ O tome da su partizani djelovali tijekom travnja i da ofenziva u ožujku nije uništila glavninu partizanskih snaga, govori i izvještaj oružničkog bojnika Marijana Pušića poslan iz Vojnića Vrhovnom oružničkom zapovjedništvu u Zagrebu 5. svibnja 1942.:

¹²⁸ Izvještaj Velike župe Pokupje u Karlovcu od 22. veljače 1942. godine o snagama partizana na Kordunu, *Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu, borbe u Hrvatskoj 1942. god.*, tom V, knjiga 3, ur. Jovan Vujošević, Vojnoistorijski institut Jugoslovenske armije, Beograd, 1952., 498-499.

¹²⁹ Zatezalo, *Petrova gora uloga i značaj*, 46.

¹³⁰ Dakić, Mile „Proljetna ofanziva na slobodni teritorij Korduna i probaj ustaškog obruča na Petrovoj gori 14. maja 1942. godine“ *Strategija oružane borbe u NOR-u*, ur. Radomir Petković, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1980., 398-400.

¹³¹ Baić, 138.

„Nama koji smo stalno na terenu u ovdašnjim krajevima izgleda upravo nerazumljivo kad čitamo u novinama pojedine službene članke u kojima se naglašuje kako je ovo područje očišćeno od partizana i protudržavnih elemenata, a mi vidimo i osjećamo najbolje po svakodnevnim žrtvama kako su te vijesti neistinite. Do sada smo držali da se ovakve vesti lansiraju po novinama samo radi umirenja pučanstva, ali kako se sada čuje da će Utinjski Sdrug napustiti Vojnić i otići u akciju u druge krajeve, to se bojim, da naše predmjevanje, da vesti o umirenju ovoga kraja nisu samo zato tu da umire pučanstvo, nego da su te vesti u novinama doista njihovo mišljenje i uvjerenje. Ako je tomu doista tako, onda je to velika obmana i dokaz da su naše vlasti podpuno krivo informirane. Jer ustanak i neredi ovdje ne samo da nisu svladani i uništeni, nego oni ni ne jenjavaju. Petrova gora i ostale šume pune su partizana, koji se prebacuju iz jednog mjesta u drugo već prema tomu kako ih njihova obavještajna služba obavještava o tom kuda kreću oružane snage N.D.H., da ih unište.“¹³²

Da se radilo o propagandi i da su vlasti NDH bile informirane o događajima na Kordunu, govori i Pavelićeva zapovijed izdana 22. travnja, kako u njoj piše „u cilju potpunog uništenja preostalih partizanskih grupa na tom prostoru i na Petrovoj gori“.¹³³ Nekoliko dana nakon ove zapovjedi, a kao odmazda za partizanske akcije, ustaše su zapalile pravoslavnu crkvu na Kolariću pokraj Vojnića u koju su prije toga zarobili civile iz okolnih mjesta.¹³⁴

Istoga dana 5. svibnja, kada bojnici Pušić piše izvještaj, Ante Moškov zaključuje: „...što sam mogao utvrditi iz uhvaćenih partizanskih arhiva, da su partizanski odredi i njihove čisto borbene naoružane jedinice u svojoj jezgri netaknute. Namjera mi je krenuti u najkraćem vremenu u Petrovu goru, čim mi se raspoloživa momčad bar malo odmori.“¹³⁵ Proletne operacije na Petrovoj gori odvijaju se istovremeno s provođenjem operacija u zapadnoj Bosni. Naime u vidu uništenja partizanskih jedinica i slobodnog teritorija Sile Osovine pokreću niz napada u zapadnoj Bosni, u blizini granice s Hrvatskom, a samim tim i s Kordunom. Moguće je da do operacija dolazi kako bi se spriječilo eventualno spajanje velikih oslobođenih

¹³² Izvještaj oružničkog nadzornika Vojnić od 5. svibnja 1942. Vrhovnom oružničkom zapovjedništvu o stanju oružničkih postaja u kotarevima Vojnić, Slunj i Vrginmost, *Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu, borbe u Hrvatskoj 1941-1942. god ustaško – domobranski dokumenti, tom V, knjiga 32, ur. Fabijan Trgo, Vojnoistorijski institut, Beograd, 1964., 241.*

¹³³ Naređenje Glavnog štaba Poglavnika od 22. aprila 1942. zapovjedništvu Utinjskog zdruge da produži operacije na području Petrova Gora, *Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu, borbe u Hrvatskoj 1941-1942. god ustaško – domobranski dokumenti, tom V, knjiga 32, ur. Fabijan Trgo, Vojnoistorijski institut, Beograd, 1964., 234.*

¹³⁴ Dakić, „Proljetna ofanziva na slobodni teritorij“, 401.

¹³⁵ Dakić, Mile, „Značaj Petrove gore u narodnooslobodilačkom ratu“, *Simpozij o Petrovoj gori u povodu 25-godišnjice III. zasjedanja ZAVNOH-a, Topusko, 10-13. studenog 1969., ur. Dušan Čalić, JAZU, Zagreb 1972., 310.*

teritorija. Operacije u zapadnoj Bosni kulminiraju akcijama početkom srpnja na Kozari. Tijekom proljeća 1942. osnovana je Hrvatska pravoslavna crkva, a u tim okolnostima dolazi do suradnje postrojbi NDH i četničkih jedinica koje zajednički djeluju u zapadnoj Bosni, dok u isto vrijeme ustaše i dalje vrše genocid srpskog stanovništva kako na Kordunu tako i u drugim dijelovima zemlje.¹³⁶

Moškov izdaje 8. svibnja zapovijed s uputama, preciznim zadacima, smjerovima kretanja i položajima, u svrhu napada i zatvaranja obruča oko Petrove gore. Istoga dana počinje stezanje obruča oko Petrove gore u kojemu su se uz partizanske jedinice našli i izbjegli civili. Sljedećih pet dana Petrova gora je bombardirana, iz aviona su bacani letci na kojima su bile otisnute propusnice i pozivi za predaju. Iako su letci nudili sigurnost civilima, to i nije bio slučaj.¹³⁷ Naime, Moškov je u zapovjedi prije početka akcije naredio: „...sve osobe koje se nađu u pošumljenom dijelu Petrove gore imaju se pobiti, kuće u šumi imaju se popaliti, a isto tako i sva skloništa i skladišta.“¹³⁸ Stoga je veliki broj civila stradao na Petrovoj gori, dok su oni koji su povjerovali ustaškoj propagandi ubijeni na drugim mjestima ili otpremljeni u Jasenovac. U tim trenutcima izvan obruča nalazio se veliki broj partizanskih jedinica koje su bile uključene u borbama na drugim mjestima, te one iz u potpunosti nerazjašnjenih razloga nisu pokušavale uspostaviti kontakt s Petrovom gorom, osim komandanta Drugog kordunaškog odreda. Akcije koje su se odvijale po Kordunu nisu uvelike pomogle na slamanju obruča, te su partizani i civili u obruču, stisnuti na svega 6 x 4 km, postavljeni u nezgodan položaj, što ih je naposljetku navelo da 14. svibnja u zoru pokušaju proboj obruča.¹³⁹ Noć prije proboja padala je kiša što je kamufliralo pokrete velike mase ljudi, partizani i civili podijelili su se u dvije grupe, glavnu koja će krenuti na sjever, te manju koja je proboj izvršila na istoku. Partizani su bili prvi, a za njima muškarci civili, zatim žene, djeca i starci. Sam opis toga događaja najslikovitije je opisao sam Moškov u izvještaju za Pavelića, 15. svibnja 1942.:

„Oko 7 sati, skoro istodobno, iskoristeći trenutak najvećeg zamora poslije neprospavane noći, partizani su skupljeni u dvije velike grupe, jedna od oko 800-1000 ljudi, druga oko 600-800, navalile iznova jakim poletom na lanac obruča i uspjele ga probiti. Ovo se desilo između Petrovca i Sabljine kose, na frontu Doknadne bojne ust. vojnice i oruž. krila Vojnići, i između

¹³⁶ Trifković, 106-109.

¹³⁷ Zatezalo, *Petrova gora uloga i značaj*, 50.

¹³⁸ Dakić, „Značaj Petrove gore u narodnooslobodilačkom ratu“, 311.

¹³⁹ Dakić, „Proljetna ofanziva na slobodni teritorij“, 403, 406.

Vel. Velebita i Magarčevca, na lijevom krilu XI. ust. bojne. Mase partizana sa oružjem i dva puta više bez oružja, nagrnule su u masi, u vidu klina, na izabrana mjesta lanca, te pucajući ispred sebe, jureći i trčeći velikom brzinom, jednostavno su obarale ili ponjele sobom naše postavljene zasjede. Kod Sabljine kose služile su se još i prevarom, vodeći ispred sebe nadporučnika Viđnjevića, jer kad su ustaše vidjeli svog zapovjednika, za kojega su mislili da je već poginuo, digli su se i pošli prema njemu u pomoć, ne misleći na nekakvu obranu, pa su partizani ovaj trenutak nepozornosti iskoristili i u masi pojurili iz jaruge napried. Tom prilikom je nadporučnik Vidnjević ubijen, a i najbliži čarkari u lancu. Sa svih strana otvorena je odmah najснаžnija vatra i s drugih dielova priteklo su snage u pomoć radi zatvaranja proboja, ali je to bilo nemoguće. Ne obazirući se na gubitke, mase su jurile i dalje napried. Čim bi koji partizan sa oružjem pao, zgrabio bi mu pušku neko drugi od njih bez oružja. Ponjeli su i vukli sobom čak ranjenike. Pri izbijanju na cestu Vojnić - Vrginmost ova prva grupa pala je u najžešću vatru strojnica motorizacije. Međutim se i ovdje probila, ne obazirući se na gubitke, te uputila pravcem Vojnić-kolodvor i dalje preko želj. pruge u pravcu Trepča šume i šume Abes. Iz Vojnića sam se s bornim kolima odmah uputio ovoj masi u potjeru, ali se nije više mogla dostići. Borna kola mogla su otvarati vatru jedino još na pozadnje dielove. Grupa je probila i treći lanac zasjeda, koji su obrazovali dielovi ustaške željezničke bojne pored želj. pruge Skakavac - Vrginmost. Druga grupa probila se na sličan način.¹⁴⁰

Slična situacija proboja obruča dogodit će se svega dva mjeseca kasnije na Kozari, ali u puno većim omjerima i s većim žrtvama.¹⁴¹ Na Kozari su se kao i na Petrovoj gori nalazile partizanske bolnice, no tijekom ofenzive dio ranjenika i bolesnika u obruču nije dijelio sreću sa svojim suborcima iz Petrove gore, te su ubijeni.¹⁴² Svibanjska ofenziva na Petrovu goru nije bila posljednja. Na slobodni teritorij Korduna poduzete su akcije tijekom operacija koje su u jugoslavenskoj historiografiji poznatije kao IV. neprijateljska ofenziva. Zatim operacija Panter kao dio VI. neprijateljske ofenzive, te operacija Šah tijekom provođenja VII. neprijateljske ofenzive. No bez obzira na to na Kordunu i Petrovoj gori neprekidno do kraja rata se održao nekakav vid slobodnoga teritorija. Zbog svoga povoljnog položaja i događaja koji su se odvili tijekom 1941. Petrova gora postavljena je u centar političke i vojne moći ustanka iz kojega se gradio NOP na ostalim područjima. U takvim okolnostima

¹⁴⁰ Izvještaj zapovjednika Utinjskog zdruga od 15. maja 1942. Glavnom stanu poglavnika o borbama s partizanima na Petrovoj gori u vremenu od 9. do 15. maja, *Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu, borbe u Hrvatskoj 1941-1942. god ustaško – domobranski dokumenti*, tom V, knjiga 32, ur. Fabijan Trgo, Vojnoistorijski institut, Beograd, 1964., 264.

¹⁴¹ Pirjevec, Jože, *Partizani*, Srednja Europa, Zagreb, 2024., 183.

¹⁴² Dragić, Đorđe, „Sanitetska služba u oružanim snagama NOP-a u Bosni i Hercegovini u narodnooslobodilačkom ratu 1941-1945“, *Sanitetska služba u NOR-u Jugoslavije 1941-1945*, knjiga 2, ur. Radomir Đonović, Vojnoizdavački i novinski centar, Beograd, 1989., 28.

posebna je uloga Petrove gore u razvoju partizanskog saniteta u širem području Korduna, ali i cijele Hrvatske.

3.2. Centralna partizanska bolnica

Tijekom ljeta 1941., rasplamsavanjem ustanka i borbi vođenih slabim ili nikakvim oružjem, javljala se sve veća potreba za organiziranjem sanitetske službe, a posebnu potrebu za medicinskom zaštitom imalo je civilno stanovništvo nakon rastućih ustaških zločina. Takva služba teško se mogla organizirati početkom ustanka, jer je na Kordunu nedostajalo osnovnih medicinskih materijala, ali prije svega medicinski obrazovanoga osoblja. Stoga je krajem srpnja iz Zagreba upućen liječnik Savo Zlatić, koji na Kordun stiže 21. kolovoza 1941. sa zadatkom organizacije sanitetske službe, a tih dana stiže i Jakov Kranjčević Brada koji je služio kao medicinski tehničar tijekom španjolskoga građanskoga rata. Zlatić i Brada odmah po dolasku počeli su se kretati po selima Korduna pružajući medicinsku pomoć partizanima i lokalnome stanovništvu. Tome najbolje svjedoči dnevnik koji vodi Zlatić u kojemu šifriranim jezikom i hladnim medicinskim tonom zapisuje događaje i strahote koje su pronalazili po selima u podnožju Petrove gore. Dana 25. rujna Zlatić zapisuje:

„Perna. Čitav dan pregledi. Hodamo s brda na brdo. Ujutro polazimo kozjom stazicom na jedno strmo brdo, gdje u šiblju logoruje dio izbjeglih. Jedna stara žena ranjena bajunetom na tri mjesta: u lijevu *fossu subclavicularis*. (...) 12- g dječak ranjen hitcem iz mitraljeza u lijevu potkoljenu i lijevu glutealnu regiju. (...) 7g. djevojčica ranjena hitcem iz puške. Ulazna rana jedan prst iznad srca nešto lijevo, izlazna rana ispod donjeg ruba *scapule*. 11.-g djevojčica pogođena hitcem u glavu u predjelu lijeve parietalne kosti, koja je razmrskana. Vidi se mozak koji pulsira. (...) 7-g djevojčica probodena nožem (bajunetom) na 6 mjesta. Prije nje zaklali tri njene vršnjakinje. Nju je prije ubadanja pitao gdje joj je srce. (...) kod jednog mladića – interni pregled negativan. Kronični reumatizam; *panaritium* srednjeg prsta kod jedne žene (incizija) tbc pulm. Kod jednog bivšeg policajca. *Emphizema senile*. *Vitium cordis* kod 57-god žene.“¹⁴³

Upravo prilikom takvih obilaženja ranjenih i bolesnih tijekom kolovoza i rujna javila se ideja za koncentriranjem pacijenata na jednome mjestu, točnije organizacijom bolnice koja bi mogla pružati redovitu medicinsku pomoć, ali i biti

¹⁴³ Zlatić, *Poslali su me na Kordun*, 55-56.

sigurno mjesto u slučaju ofenziva.¹⁴⁴ Stoga na konferenciji delegata NOP-a u Džodanima 19. rujna Zlatić iznosi ideju organizacije sanitetske službe i izgradnje bolnice. Nakon rasprave je ta ideja i odobrena, iako se u početku nisu svi slagali zbog bojazni od otkrivanja takvog objekta.¹⁴⁵ Organizirana je sanitetska služba Korduna i Banije, što je ušlo u zapisnik i konačnu rezoluciju, a za njenog šefa postavljen je Zlatić. Također, dogovorena je izgradnja bolnice koja je u tom trenutku već bila u pripremi, ali zbog konspirativnih razloga spominjanje izgradnje nije ušlo u zapisnik niti rezoluciju.¹⁴⁶ Brada i Zlatić s dvojicom poznavatelja Petrove gore pretraživali su šume i naposljetku pronašli odgovarajuću lokaciju na Vrletnoj strani, na sjeverozapadnoj padini vrha Magarčevca. Lokacija je bila pogodna jer je se do nje teže dolazilo zbog gustoga šiblja, te se u blizini nalazio i izvor pitke vode koji je bio od iznimnoga značenja za bolnicu. Izgradnju bolnice vodio je Brada s još osam partizana koji nisu dobro poznavali Petrovu goru, a samim time i točnu lokaciju bolnice što je moglo pomoći u slučaju njihovoga eventualnoga zarobljavanja, dok je Zlatić i dalje bio zadužen za liječenje po selima i obavljanje političkih zadataka.¹⁴⁷

Bolnica na Vrletnoj strani, nastala kao prva šumska partizanska bolnica na prostoru Jugoslavije, a moguće i okupirane Europe, nadograđivala se postupno, a u konačnici je sadržavala tri bolesničke sobe, operacijsku dvoranu, sobu za osoblje, dvoranu za kulturni rad, praonicu, štalu, tuš, nužnik i stražarnicu.¹⁴⁸ Objekti su građeni od drvenih dasaka, zemlje pomiješane s travom ili slamom i pletenoga šiblja. Također, objekti su bili djelomično ukopani i dobro kamuflirani, u prostorije se moglo smjestiti deset do dvanaest ranjenika, dok su prostorije za osoblje imale ležajeve na kat. Drvenim olucima napravljene su instalacije za dotok vode, a zagrijavanjem metalne bačve dobivala se topla voda za tuš. Potreba za proširenjem bolnice narasla je nakon ustaške ofenzive u prosincu, stoga su kapaciteti povećani nakon oslobođenja Vojnića 12. siječnja 1942., kada je na Petrovu goru prenesena drvena baraka koja je prije toga služila kao zdravstvena stanica.¹⁴⁹

¹⁴⁴ Zlatić, Savo, „Uz stranice partizanskog dnevnika godine 1941-1942.“ *Prva godina narodnooslobodilačkog rata na području Karlovca Korduna Gline Like Gorskog kotara Pokuplja i Žumberka*, Historijski arhiv u Karlovcu, Karlovac 1971., 232-233

¹⁴⁵ Holjevac, 185.

¹⁴⁶ Zlatić, *Poslali su me na Kordun*, 54.

¹⁴⁷ Zlatić, Savo, „Zdravstvena djelatnost na području kotara Vojnić tokom NOB-e“, *Kotar Vojnić u NOR i socijalističkoj revoluciji*, ur. Đuro Zatezalo, Historijski arhiv u Karlovcu, Karlovac, 1989., 726-727.

¹⁴⁸ Zlatić, *Poslali su me na Kordun*, 89.

¹⁴⁹ Zlatić, *Poslali su me na Kordun*, 91.

Brada je iz potrebe sigurnosti osoblja i pacijenata u neposrednoj blizini bolnice naložio izgradnju pet zemunica. Do takve odluke došao je poučen iskustvom španjolskoga građanskoga rata, ali i tradicijom izgradnje podzemnih skrovišta koja je na Kordunu postojala od osmanskih vremena, a u to vrijeme bila je i česta praksa po okolnim selima kao mjera skrivanja hrane i stvari pred ustaškim napadima. Izgradnju je izvodilo sedam provjerenih komunista koji su s vremenom činili posebnu ekipu zemuničara. Zemunice su bile ukopane u zemlju ili usječene u padine, dobro kamuflirane zemljom i lišćem, a ventilacija je bila dobro skrivena. U slučaju snijega napravljeni su posebni drveni mostovi kako bi se sakrili tragovi. Neke zemunice imale su predprostor koji bi u slučaju pronalaska zemunice izgledao poput skladišta. Mogle su primiti deset do dvadeset ljudi koji bi se smjestili u ležajevima na kat. Opremljene su osnovnim medicinskim materijalima, hranom i vodom, a sadržavale su i nužnik kako bi oni koji borave u njima mogli izdržati veći broj dana bez izlaženja. Njihov točan položaj nije znalo ni sve osoblje bolnice, osim zemuničara, koji su bili zaduženi za sklanjanje ranjenika u zemunice te su imali dužnost u slučaju ofenzive održavati vezu i opskrbu između zemunica.¹⁵⁰ Koliko su zemunice bile tajne govori i epizoda pred svibanjsku ofenzivu, kada je jedan talijanski vojnik koji se liječio u bolnici slučajno pronašao ulaz u zemunicu. Iako se on u međuvremenu sprijateljiio sa stražom, pacijentima i osobljem bolnice, odlučeno je da se u slučaju ofenzive Talijan mora strijeljati kako ne bi otkrio položaj zemunice. Kada je ofenziva započela to je i učinjeno, te je sahranjen, a iznad groba stavljen je njegov zlatni lančić.¹⁵¹

Prva dva ranjenika upisana u prijemnu knjigu bolnice stigla su dok je bolnica bila u izgradnji, 4. listopada 1941., a do ustaške ofenzive 24. ožujka 1942. liječeno je 98 ranjenika i bolesnika.¹⁵² Ako se uzme broj od 2450 partizana koliko ih je bilo na Kordunu krajem siječnja 1942., kao prosjek perioda od izgradnje do ustaške ofenzive u svibnju 1942. i uz pretpostavku da je barem toliko (98) lakše ozlijeđenih ranjenika ostalo u logorima jedinica i po selima, dolazi se do 0.8% ranjenih i oboljelih mjesečno koji su živi stigli do mjesta oporavka.¹⁵³ U prijemnu knjigu upisivani su datumi dolaska i odlaska pacijenata, je li pacijent umro ili je izliječen, iz koje jedinice dolazi, a

¹⁵⁰ Isto, 92.

¹⁵¹ Isto, 251-252.

¹⁵² Kralj, Ivan, „Nastanak i razvoj sanitetske službe u narodnooslobodilačkom ratu u Hrvatskoj“, *Sanitetska služba u NOR-u Jugoslavije 1941-1945*, knjiga 2, ur. Radomir Đonović, Vojnoizdavački i novinski centar, Beograd, 1989., 206.

¹⁵³ Isto, 204.

temperatura se mjerila tri puta dnevno. Prvi smrtni slučaj u bolnici bio je ranjeni 14-godišnji dječak Milivoj Vuletić 7. studenog 1941. godine.¹⁵⁴ Prema Zlatićevim tvrdnjama do ustaške ofenzive 23. ožujka 1942. umrlo je još šest ranjenika.¹⁵⁵ Budući da je partizanska bolnica bila otvorenoga karaktera, kroz nju su prolazili i ranjeni ili bolesni civili, a mnogi su svraćali vidjeti kako se drže ranjeni borci. U početku je komanda Korduna i Banije pokušala zabraniti dolazak i liječenje civila, no mnogi komandanti se nisu pridržavali takvih naredbi, te su civili i dalje dolazili.¹⁵⁶ No bez obzira na to, ali i na stalne ustaške akcije čišćenja i uhićivanja, nitko nikada nije otkrio položaj bolnice.¹⁵⁷

Tijekom rata u Jugoslaviji odnos i briga za ranjenike podignuti su gotovo do razine kulta, što je svakako produbljivalo osjećaj zajedništva među borcima u jedinicama, ali i s civilima.¹⁵⁸ Tako je i na Kordunu u odnosu prema ranjenicima, uključujući i odnos civila, prisutna bila posebna pažnja što je vidljivo kod mjera sigurnosti bolnice i ranjenika, ali i prehrane ranjenika i bolesnika.¹⁵⁹ Ranjenici i bolesnici, ovisno o težini ozljede i bolesti, dobivali su različitu hranu od stražara i osoblja bolnice, a ona je bila za ratne uvjete izuzetno dobra. Stanovništvo sela često je donosilo hranu u kojoj su i sami oskudijevali. Hrana se prikupljala preko NOO-a, ili kao ratni plijen. Stoga se u bolnici na jelovniku često nalazilo meso, a Brada, po struci slastičar, znao je ako su mogućnosti dozvoljavale peći kruh ili kolače. Skupljali su se plodovi po šumi, a bilo je i povrća, dok su se od voća najčešće jele jabuke.¹⁶⁰ U vremenu rasonode pacijenti bi u dvorani za kulturni rad igrali neku od stolnih tradicionalnih igara, tiho pjevali, čitali vijesti ili svirali pijanino. Dvorana za kulturni rad bila je i mjesto održavanja partijskih sastanaka i predavanja.¹⁶¹

Uz bolnicu na Vrletnoj strani po okolnim su mjestima postojale i manje sanitetske stanice, ranjenička prihvatilišta, koje su se postupno razvijale u bolnice.¹⁶² Od samoga početka djelovanja sanitetske službe za potrebe ovih objekata počela je

¹⁵⁴ Zlatić, *Poslali su me na Kordun*, 117.

¹⁵⁵ Isto, 95.

¹⁵⁶ Isto, 96.

¹⁵⁷ Zatezalo, *Petrova gora uloga i značaj*, 62, 64.

¹⁵⁸ Dragić, Đorđe, „Sanitetsko zbrinjavanje u NOR-u i značaj tih iskustava za ONO“, *Strategija oružane borbe u NOR-u*, ur. Radomir Petković, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1980., 560.

¹⁵⁹ Nikoliš, Gojko, „Uvod“, *Sanitetska služba u NOR-u Jugoslavije 1941-1945*, knjiga 1, ur. Radomir Đonović, Vojnoizdavački i novinski centar, Beograd, 1989., 19.

¹⁶⁰ Zlatić, *Poslali su me na Kordun*, 94.

¹⁶¹ Isto, 91, 94.

¹⁶² Kralj, 207.

naobrazba bolničara, a takve tečajeve uglavnom su prolazile žene iz lokalnih sela.¹⁶³ U konačnici s ranijim medicinskim znanjem na Petrovoj gori je djelovalo pet zdravstvenih radnika i pet stražara koji su pomagali u nošenju ranjenika. Sanitetskog materijala nije nedostajalo, a za njegovo prikupljanje brinule su partijske organizacije i NOO-i.¹⁶⁴ Materijal je dolazio i iz gradova kao i pomoć u vidu preporuka, konzultacija liječnika putem pisama.¹⁶⁵ Također, materijal se proizvodio i na Kordunu gdje su žene po selima prikupljale plahte i ručnike te od njih pravile zavoje.¹⁶⁶ Od samoga početka ustanka komunisti su imali otežanu situaciju u radu sa ženama koje, osim ako nisu bile uključene u partiju ili SKOJ, nisu lako pristupale NOP-u. Takvo stanje još su više otežavali tradicionalna sredina i konzervativna razmišljanja o ženi i njenom položaju u obitelji, a one rijetke koje su bile školovane i politički aktivne nailazile bi na nepovjerenje drugih boraca.¹⁶⁷ Stoga su komunisti stalnim radom i tečajevima pokušali srušiti tradicionalnu paradigmu žene i uključiti je u NOP, što je negdje bilo uspješno, ali svakako baš kroz sustave bolnica taj je posao dao najviše ploda.

Tijekom ustaške ofenzive na Petrovu goru u ožujku, sanitetska služba doživjela je prvi udarac nakon što je prilikom juriša na Petrovcu poginula Dragica Bulat, studentica medicine i sestra Rade Bulata.¹⁶⁸ No, onaj najteži udarac je uslijedio prilikom svibanjske ofenzive i ustaškog stiskanja obruča oko Petrove gore. Dana 13. svibnja ustaše su pronašle bolnicu i, prema njihovoj tvrdnji, prije paljenja bolnice ubili partizanku bolničarku i kratko ošišanu partizanku.¹⁶⁹ Kao i prilikom svakoga napada ili nesigurnosti ranjenici su spušteni u zemunice i tijekom ovih ofenziva.¹⁷⁰ Kada je u svibnju bolnica otkrivena i razorena, točno na krovu zemunice bio je ustaški položaj, no ranjenici nisu otkriveni.¹⁷¹

¹⁶³ Kralj, Ivan, „Organizacija zdravstva u narodnooslobodilačkoj borbi na teritoriju Hrvatske“, *Časopis za suvremenu povijest*, 13, 3, 1981., 104.

¹⁶⁴ Zlatić, *Poslali su me na Kordun*, 86, 95.

¹⁶⁵ Isto, 87, 95.

¹⁶⁶ Bulat, *Svjedočanstva*, 271.

¹⁶⁷ Isto, 66, 93.

¹⁶⁸ Zlatić, *Poslali su me na Kordun*, 95.

¹⁶⁹ Izvještaj zapovjednika Utinjskog zdruga od 15. maja 1942. Glavnom stanu poglavnika o borbama s partizanima na Petrovoj gori u vremenu od 9. do 15. maja, *Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu, borbe u Hrvatskoj 1941-1942. god ustaško – domobranski dokumenti*, tom V, knjiga 32, ur. Fabijan Trgo, Vojnoistorijski institut, Beograd, 1964., 263, 266.

¹⁷⁰ Korać, Ljubomir, „Sjećanje na život ranjenika u zemunici za vrijeme neprijateljskog obruča na Petrovoj gori“ *Kotar Vojnić u NOR i socijalističkoj revoluciji*, ur. Đuro Zatezalo, Historijski arhiv u Karlovcu, Karlovac, 1989., 772.

¹⁷¹ Zlatić, *Poslali su me na Kordun*, 93.

Nakon proboja obruča i kraja ustaške ofenzive, 80 ranjenika iz zemunica prebačeno je u zemunice ranjeničkog prihvatilišta na Španovu brdu u blizini sela Perna, a ubrzo i u novu bolnicu. Još prije početka ofenzive pronađena je nova lokacija, a to je bio teško pristupačan Pišin gaj na sjeveroistočnoj strani Petrove gore.¹⁷² Pišin gaj, obrastao mladom gustom šumom i s izvorom pitke vode, bio je idealna lokacija za novu bolnicu koja je proradila već početkom srpnja, a početne objekte izgradio je tada već iskusan graditelj Jakov Kranjčević Brada. S vremenom mnogi objekti su bili drvene barake premještene iz kordunaških sela. Uz bolnicu se već u ljeto 1942. nalazio štab Grupe kordunaških partizanskih odreda i sjedište OK KPH Karlovac, kasnije se u bolnici smjestila komanda Sanitetskog bataljuna. Pod direktnim rukovodstvom bolnice povremeno su se nalazile ostale bolnice i sanitetski objekti po Petrovoj gori i Kordunu tako tvoreći jedan bolnički sustav, stoga bolnica u Pišinom gaju nosi ime Centralna partizanska bolnica. Bolnica se postupno gradila i nadograđivala, a svoj konačni izgled dobila je 1944. kada je tvorila sklop 30 različitih objekata. Već 1942. bolnica je imala agregat za opskrbu električnom energijom, a uz barake za pacijente i osoblje nalazili su se i objekti pekare, operacijska dvorana, kuhinja, skladišta, tuš, nužnik, zgrada uprave, kovačnica, čekaonica i prijemni odjel, ljekarna, stražarnica, a radi sigurnosti pacijenata, osoblja i sanitetskog materijala iskopan je i veći broj kamufliranih zemunica.¹⁷³ Bolnica je imala i instaliran telefon te radio.

S novom bolnicom polako je dolazilo i novo osoblje i uspostavljeni su novi odjeli, pa tako početkom rujna 1942. iz Zagreba dolazi zubar Vladimir Pilinger sa svojom opremom te uspostavlja zubarsku ordinaciju.¹⁷⁴ Te 1942. stiže liječnica Bonka Oreščanin te supružnici liječnici Miroslav i Marija Schlesinger.¹⁷⁵ Tijekom operacije Weiss I, prve faze IV. neprijateljske ofenzive, u bolnici umire Marija Schlesinger, ona je po vlastitoj želji sahranjena na ulazu u zemunicu, kako bi svojim grobom u slučaju otkrivanja čuvala ranjenike u njoj.¹⁷⁶ U kolovozu 1943. je uspostavljen kirurški odjel, a u proljeće 1944. na mjesto kirurga, a kasnije i voditelja Centralne partizanske bolnice

¹⁷² Isto, 254.

¹⁷³ Zatezalo, *Petrova gora uloga i značaj*, 63, 69.

¹⁷⁴ Zlatić, Savo, „Zdravstvena djelatnost na području kotara Vojnić tokom NOB-e“, *Kotar Vojnić u NOR i socijalističkoj revoluciji*, ur. Đuro Zatezalo, Historijski arhiv u Karlovcu, Karlovac, 1989., 744.

¹⁷⁵ Zlatić, *Poslali su me na Kordun*, 255.

¹⁷⁶ Zatezalo, *Petrova gora uloga i značaj*, 66.

dolazi kirurg Franz Kleinhappel.¹⁷⁷ Kroz bolnicu su prošli i brojni drugi zdravstveni radnici, a mnogi od njih bili su Židovi koji su tako pronašli svoj spas. Primjerice tu borave i rade Imre Rochlitz po kojemu je kasnije napravljen jedan lik u filmu *Posljednji most* (1954.), Cila Albahari kao voditeljica Centralne bolnice tijekom ljeta 1943., Lea Goldstein, majka partizana Slavka Goldsteina i glavna medicinska sestra, te mnogi drugi.¹⁷⁸

U početku rada nabava sanitetskih materijala, kako u ostatku zemlje tako i na Kordunu, oslanjala se na lokalne izvore, ratni plijen i angažman na prikupljanju lijekova NOO-a, Antifašističke fronte žena i partijskih, antifašističkih organizacija u gradovima. S vremenom počela je pristizati i saveznička pomoć, ali se razvijala i proizvodnja sanitetskog materijala na samom Kordunu.¹⁷⁹ Pa tako primjerice nakon kapitulacije Italije u Otočcu je organizirano Glavno sanitetsko slagalište pri Sanitetskom odsjeku Glavnog štaba Hrvatske, i tom prilikom u bolnice na Kordunu stigle su velike količine sanitetskog materijala.¹⁸⁰ Na prostoru Petrove gore i Korduna od 1941. djelovale su mnoge radionice, kožare i tiskare koje su proizvodile za vojne i civilne potrebe, ali i za potrebe bolnice. Proizvodili su se namještaj, repromaterijal, posuđe, nosila, štake i slično.¹⁸¹ Dok su se u nekim radionicama i ljekarnama na Petrovoj gori čak proizvodile jednostavnije kemikalije, sterilne otopine i serumi.¹⁸²

U bolnicama Petrove gore od 1941. do 1945. liječilo se oko 10 000 ranjenika, dok je samo u Centralnoj partizanskoj bolnici liječeno oko 5000 ranjenika iz raznih područja zemlje, od kojih je veliki broj preminuo, te je sahranjen na partizanskom groblju pokraj same bolnice.¹⁸³ Mnogi ranjeni tijekom 1944. preživjeli su zahvaljujući evakuaciji u Italiju preko improviziranih aerodroma napravljenih u okolini Petrove

¹⁷⁷ Korać, Dušan, *Kordun i banija u NOB i socijalističkoj revoluciji*, Školska knjiga, Zagreb, 1986., 386.

¹⁷⁸ Treskanica, Stefan, „Narodna pomoć kao indeks Zagrebačkoga pokreta otpora (1941.-45)“, *Kartografija otpora: Zagreb 1941-1945.*, ur. Josip Jagić, Marko Kostanić, Rosa Luxemburg Stiftung Southeast Europe, Beograd, 2022., 323-324.

¹⁷⁹ Kulenović, Hajro, „Iskustva sanitetske službe NOR-a sa stanovišta mogućnosti njihove primene u savremenim uslovima“, *Strategija oružane borbe u NOR-u*, ur. Radomir Petković, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1980., 556.

¹⁸⁰ Elizer, Katan, Stupar, Dragan, „Sanitetsko snabdevanje u narodnooslobodilačkom ratu 1941-1945. godine“, *Sanitetska služba u NOR-u Jugoslavije 1941-1945*, knjiga 4, ur. Radomir Đonović, Vojnoizdavački i novinski centar, Beograd, 1989., 243-244.

¹⁸¹ Gačeša, Đuro, „Partizanske tehničke radionice u Petrovoj gori“, *Kotar Vojnić u NOR i socijalističkoj revoluciji*, ur. Đuro Zatezalo, Historijski arhiv u Karlovcu, Karlovac, 1989., 692-695.

¹⁸² Kralj, „Nastanak i razvoj sanitetske službe“, 345-346.

¹⁸³ Zatezalo, *Petrova gora uloga i značaj*, 68.

gore.¹⁸⁴ Na Petrovoj gori liječili su se i saveznički piloti, pa tako Evelyn Waugh, britanski književnik i pripadnik savezničke misije u Topuskom, 14. listopada 1944. zapisuje kako se s britanskim bojnikom Stephenom Clissoldom odvezao na Petrovu goru radi posjeta američkim pilotima.¹⁸⁵ U srpnju te godine najvjerojatnije se na Petrovoj gori liječio i sam Waugh i to po svemu sudeći zajedno sa sinom Winstona Churchilla Randolphom. Oni su u bolnici završili nakon što je avion kojim su putovali iz Italije za Topusko imao nezgodu prilikom slijetanja negdje na Kordunu.¹⁸⁶ Nakon što su proveli večer u drvenoj baraci ranjenici su premješteni u Topusko, a vrlo brzo nakon toga evakuirani su u Italiju. Povodom ovoga slučaja svoju brigu Winstonu Churchillu izrazio je i predsjednik SAD-a Franklin Roosevelt.¹⁸⁷ Uz liječenje ranjenih i bolesnih stalnu prijetnju su predstavljale epidemije, posebno pjegavog tifusa, koje su se uglavnom javljale s izbjeglicama nakon neprijateljskih ofenziva.¹⁸⁸ Stoga su se u provođenju epidemioloških mjera protiv zaraza, uz epidemiologe i liječnike bolnica, organizirali i zdravstveni odsjeci pri NOO-ima, a u suzbijanju epidemija sudjelovale su i organizacije AFŽ-a te omladine.¹⁸⁹

Centralna partizanska bolnica djelovala je i kao svojevrsni kulturni i prosvjetni centar. Naime, uz brojne sanitetske tečajeve održavani su i oni za nepismene, a ranjenici su bili, kako je to zaključila Bonka Oreščanin, „željni znanja“.¹⁹⁰ U bolnici se nalazio i ručni kinoprojektor na kojemu su prikazivani zdravstveno-prosvjetni filmovi, praćeni raspravom. Partizani su se zabavljali putem džepnih novina, točnije bilježnice koja je kružila po bolnici i svatko bi u nju nešto zapisao, ranjenici koji su imali smisla za tradicionalnu krajišku pjesmu zapisivali bi u desetercu, a najčešće teme zapisa bili su doživljaji iz borbi.¹⁹¹ S obzirom na to da su na Petrovoj gori s vremenom počele djelovati brojne tiskare, a od 1944. i tiskara *Vjesnika*, ranjenici su imali pristup novinama. Svakodnevni život u bolnici jedno vrijeme bilježila je partizanska

¹⁸⁴ Romano, Jaša, „Zbrinjavanje ranjenika i bolesnika NOV i POJ u savezničkim vojnim bolnicama u Italiji, na Malti i Bliskom Istoku“, *Sanitetska služba u NOR-u Jugoslavije 1941-1945*, knjiga 1, ur. Radomir Đonović, Vojnoizdavački i novinski centar, Beograd, 1989., 210-211.

¹⁸⁵ Davie, Michael, *The Diaries of Evelyn Waugh*, Little, Brown and Company, Boston, 1976., 583.

¹⁸⁶ Isto, 574.

¹⁸⁷ Churchill, Winston, S, *His Father's Son: The Life of Randolph*, Weidenfeld & Nicolson, London, 1996., 253-254.

¹⁸⁸ Vračetić, Borivoj, „Preventivnomedicinska zaštita u narodnooslobodilačkom ratu“, *Sanitetska služba u NOR-u Jugoslavije 1941-1945*, knjiga 4, ur. Radomir Đonović, Vojnoizdavački i novinski centar, Beograd, 1989., 115.

¹⁸⁹ Ulemek, Ljubica, „Žene kotara Vojnić u Revoluciji“, *Kotar Vojnić u NOR i socijalističkoj revoluciji*, ur. Đuro Zatezalo, Historijski arhiv u Karlovcu, Karlovac, 1989., 587.

¹⁹⁰ Zatezalo, *Petrova gora uloga i značaj*, 68.

¹⁹¹ Isto, 68.

fotografkinja i prva hrvatska ratna reporterka Elvira Kohn, a svoje je fotografije prikazala na izložbi povodom Prvog kongresa kulturnih radnika Hrvatske u obližnjem Topuskom 25.-27. lipnja 1944. godine.¹⁹²

Na cijelom prostoru Jugoslavije sanitetske službe uspijevale su osposobiti oko 70% ranjenika i bolesnika, što je jednako rezultatima drugih bolje opremljenih i organiziranijih sanitetskih službi u Drugom svjetskom ratu.¹⁹³ U tom smislu ni bolnice na Kordunu nisu izuzetak, čak naprotiv one su imale iznadprosječne rezultate. Ako se prihvati tvrdnja da je u bolnicama preminulo između 1000 i 1500 ranjenika i bolesnika, a tijekom cijelog rata u njima se liječilo 10 000 ljudi, konačno se dođe do rezultata od 85% osposobljenih ranjenika i bolesnika.¹⁹⁴ Iako je Centralna partizanska bolnica na Petrovoj gori jedina na Kordunu djelovala bez prestanka od izgradnje do kraja rata, mnogi ranjenici i bolesnici, zbog manjka prostora u zemunicama morali su biti evakuirani velikim transportima u druge dijelove zemlje.¹⁹⁵ Primjerice, u siječnju 1943. dio ranjenika iz Centralne partizanske bolnice evakuiran je u Bosnu, gdje su s Centralnom bolnicom Vrhovnog štaba NOVJ prošli bitku na Neretvi, poznatu i kao „bitka za ranjenike“. Mnogi su stradali, ali ne samo tom prilikom već i tijekom drugih takvih evakuacija i marševa, a grobovi su im ostali nepoznati.¹⁹⁶ Stoga je točne brojke stradalih i preživjelih teško procijeniti. Bolnica je radila do 25. svibnja 1945. kada je preseljena u Karlovac, a barake na Petrovoj gori su preseljene u okolna sela. Centralnu partizansku bolnicu 1971. odlikovao je Josip Broz Tito Ordenom narodnog heroja za izvanredne ratne zasluge.¹⁹⁷

¹⁹² Roksandić, Drago, Filipčić, Maligec, Vlatka, *Kultura hrvatskog antifašizma*, Zagrebačka naklada, Zagreb, 2016., 100.

¹⁹³ Kulenović, 556

¹⁹⁴ Mataušić, Nataša, Sanja, Horvatinčić, „Put građanske hrabrosti Centralna partizanska Bolnica Petrova gora“, <https://sabh.hr/europsko-antifasisticko-nasljede/put-gradanske-hrabrosti/put-gradanske-hrabrosti-hrvatska/> 15.06.2024.

¹⁹⁵ Cvetković, Žarko, „Evakuacija i lečenje ranjenika i bolesnika u NOR-u“ , *Sanitetska služba u NOR-u Jugoslavije 1941-1945*, knjiga 4, ur. Radomir Đonović, Vojnoizdavački i novinski centar, Beograd, 1989., 44.

¹⁹⁶ Zatezalo, *Petrova gora uloga i značaj*, 66.

¹⁹⁷ Isto, 68.

3. UPOTREBA POVIJESTI – PETROVA GORA U SOCIJALIZMU

3.1. Memorijalizacija

„Bilo je to u zemlji seljaka, na brdovitom Balkanu: po šumama i gorama u cijeloj Jugoslaviji nicali su spomenici najznačajnijim događajima Narodnooslobodilačke borbe, hipertrofirano i istovremeno paganski koliko i Stonehenge, čije su proporcije nerijetko nadmašivali.“¹⁹⁸ Iako ova definicija spomenika Narodnooslobodilačkoj borbi građenih u vrijeme socijalističke Jugoslavije u abecedariju *Leksikon YU mitologije* nije znanstveno utemeljena, ona možda najbolje i najslikovitije opisuje izgradnju spomenika širom Jugoslavije.

Spomenici ovakve vrste nastaju u poratnoj Jugoslaviji kao mjesta pamćenja i komemoracije pojedinih događaja, lokaliteta, pojedinaca i organizacija iz vremena NOB-a, a u širem smislu poslužili su novoj komunističkoj vlasti kao stalni podsjetnik na legitimizaciju vlastitog položaja i novog državno političkoga uređenja.¹⁹⁹ Naime, bratstvo i jedinstvo nastalo na činjenici zajedničke borbe pripadnika različitih naroda tijekom NOB-a, uz sam NOB koji se smatrao i socijalističkom revolucijom, postaju ideološki temelji novog socijalističkoga društva i države, točnije zajednički integrativni element nacionalno raznolike Jugoslavije. Stoga ne čudi da je službeni narativ i temelj izgradnje kolektivnoga sjećanja na rat upravo bratstvo i jedinstvo u čijoj se sjeni nalazio potisnuti građanski rat koji se odvijao paralelno s NOB-om i socijalističkom revolucijom.²⁰⁰

Ispočetka su spomenici građeni neplanski, na lokalnoj razini uz poticaj pojedinaca ili organizacija SUBNOR-a, koji postaje odgovoran za kreiranje takvog službenoga narativa. Stoga ne iznenađuje da je do početka šezdesetih po cijeloj Jugoslaviji bilo rasprostranjeno oko 14000 spomenika i memorijalnih objekata.²⁰¹ U kasnijem periodu, a posebno tijekom sedamdesetih godina, grade se spomenici koji proporcijama nadmašuju *Stonehenge*, a svojim gotovo futurističkim oblicima odašilju

¹⁹⁸ Arsenijević, Vladimir, Andrić, Iris (ur.) *Leksikon YU mitologije*, Rende, Postscriptum, Zagreb – Beograd, 2012., 367.

¹⁹⁹ Rakita, Milan, *Prostorno-političke i memorijalne infrastrukture SFRJ*, Rosa Luxemburg Stiftung Southeast Europe, Beograd, 2022., 76-77.

²⁰⁰ Karge, Heike, „Local Practices and „Memory from Above“: On the Building of War Monument sin Yugoslavia“, *Shaping Revolutionary Memory the Production of Monuments in Socialist Yugoslavia*, ur. Sanja Horvatinić, Beti Žerovc, Igor Zabel Association for Culture and Theory, Ljubljana, 2023., 93-94.

²⁰¹ Karge, Heike, *Sjećanje u kamenu – okamenjeno sjećanje?*, XX Vek, Beograd, 2014., 69.

sliku društva u modernizacijskom zaletu. Osim korištenja povijesti NOB-a u ideološke svrhe, pokušalo se integrirati tu povijest u turističku ponudu kraja gdje ti spomenici nastaju, te takvim pristupom pridonijeti privrednom razvoju sredine.²⁰² Primjer izgradnje spomenika, memorijalnoga parka koji će poslužiti kao mjesto komemoriranja partizanske borbe i legitimizacije političkog sustava u kojem nastaje, ali ujedno i kao pokretač razvoja toga kraja je i Petrova gora.

Proces memorijalizacije Petrove gore započeo je ubrzo nakon okončanja rata, 1946. kada je na vrhu Petrovcu, mjestu partizanskog juriša od 1. travnja 1942., predsjednik Predsjedništva Narodne skupštine Jugoslavije Ivan Ribar položio kamen temeljac budućem spomeniku.²⁰³ Zbog ekonomske situacije u kojoj se nalazila poratna Jugoslavija, kao zemlja s najnižim standardom u Europi, spomenik je izgrađen i otvoren tek 35 godina kasnije, no proces memorijalizacije Petrove gore nije stajao na mjestu. Krajem pedesetih godina, nakon što se Jugoslavija odmicala od kulturnih i ekonomskih praksi SSSR-a, potpomognuta financijskom pomoći zapada prolazila je kroz ekonomski procvat poznat i kao privredno čudo, a u jugoslavenskom društvu je vladala vjera u bolje sutra.²⁰⁴ U takvom kontekstu i ozračju krajem 1950-ih u Konzervatorskom zavodu u Zagrebu osnovan je odjel za dokumentaciju i registraciju spomenika narodne revolucije. Konzervator zadužen za nasljeđe NOR-a bio je Rastko Schwalba, a među prvim njegovim zadacima bilo je evidentiranje i dokumentiranje partizanskih bolnica u Hrvatskoj, samim tim i Petrove gore. Budući da su nakon rata barake i objekti razmontirani i preneseni u sela, bilo je potrebno evidentirati gdje se nalaze, te organizirati njihov povratak na izvorne pozicije u Pišinom gaju. Kako bi se povratio izvorni izgled bolnice poduzeta je opsežna rekonstrukcija objekata i okolnoga prostora uz poštovanje najsuvremenijih konzervatorskih praksi toga vremena.²⁰⁵ Uoči proslave 20 godišnjice ustanka 1961. na svečanoj sjednici narodnih odbora općina Topusko, Vrginmost i Vojnić odlučeno je da zgrade, zemunice i groblje Centralne partizanske bolnice postanu *Spomen-objekti Centralne partizanske bolnice Petrova gora*, a okolno šumsko područje *Spomen-park*

²⁰² Rakita, 101.

²⁰³ Pajić, Dragan, „Pogled na poslijeratni razvoj kotara Vojnić“, *Kotar Vojnić u NOR i socijalističkoj revoluciji*, ur. Đuro Zatezalo, Historijski arhiv u Karlovcu, Karlovac, 1989., 1380.

²⁰⁴ Duda, Igor, *U potrazi za blagostanjem. O povijesti dokolice i potrošačkog društva u Hrvatskoj 1950-ih i 1960-ih*, Srednja Europa, Zagreb, 2005., 45.-50.

²⁰⁵ Mataušić, Nataša, Sanja, Horvatinčić, „Put građanske hrabrosti: Centralna partizanska Bolnica Petrova gora“, Savez antifašističkih boraca i antifašista Republike Hrvatske, <https://sabh.hr/europsko-antifasisticko-nasljede/put-gradanske-hrabrosti/put-gradanske-hrabrosti-hrvatska/> 18.7.2024.

Centralne partizanske bolnice.²⁰⁶ Kako su se pripreme proslave bližile kraju, završeni su i radovi na izgradnji ceste od Vojnića do vrha Petrovca, a tom prilikom napravljena je i cesta do Pišinog gaja što je omogućilo buduću rekonstrukciju bolnice. Na dan proslave otvorena je cesta, a na Petrovcu otkrivena spomenploča poginulima prilikom juriša od 1. travnja 1942. godine.²⁰⁷ Povijesnu rekonstrukciju područja Petrove gore i mapiranje objekata iz vremena NOB-a uz Rastka Schwalbu provodio je i njegov kolega Rade Vulkov, te sekretar Komisije za historiju KK SKH Karlovac Đuro Zatezalo.²⁰⁸ Rezultat njihovog rada je konačno evidentiranje i mapiranje sedamdeset značajnih povijesnih objekata na Petrovoj gori koji su naposljetku i zaštićeni, a činili su zajedničku cjelinu spomeničkog parka. Iste godine je postavljen i manji, niski spomenik ispred partizanskog groblja, što je bila jedina intervencija u izvorni prostor, a idejno rješenje izradili su kipar Stevan Luketić i pjesnik Jure Kaštelan.²⁰⁹ Tom prilikom u Vojniću je osnovano Turističko društvo koje izdaje prvi turistički vodič Petrove gore i okolice. Konačno, iste godine ovo spomeničko područje dobiva upravu za spomen-objekte Petrova gora.

Spomeničko područje Petrove gore 1963. dobiva status spomenika kulture, te su mu rješenjem konzervatorskog zavoda definirane granice, u čijim okvirima su se nalazile bolnice, ljekarne, radionice, tiskare, spomenici, ruševine crkvi, zemunice i brojni drugi objekti koji su činili cjelinu spomeničkog područja.²¹⁰ Potpuna rekonstrukcija objekata Centrale partizanske bolnice okončana je 1964., a na čelo spomeničkog područja dolazi mladi povjesničar iz Karlovca Mile Dakić, koji sljedeće godine na tom lokalitetu organizira simpozij o partizanskoj sanitetskoj službi. Među govornicima simpozija našli su se ključni ljudi u razvoju ustanka i sanitetske službe na Kordunu, pa su tako govorili Bonka Oreščanin, Jakov Kranjčević Brada, Rade Bulat, Franz Kleinhappel i Savo Zlatić.²¹¹ Slični simpozij održan je i 1967. te 1969. u Topuskom povodom 25. godišnjice trećeg zasjedanja ZAVNOH-a. Glavna tema

²⁰⁶ „Veliki narodni zbor u Vojniću“, *Karlovački tjednik*, 27.7.1961., 1.

²⁰⁷ Isto, 4.

²⁰⁸ Pajić, 1401.

²⁰⁹ Horvatinčić, Sanja, „From Storytelling to Re-enactment: Strategies of Monument-Making in Socialist Yugoslavia“, *Shaping Revolutionary Memory the Production of Monuments in Socialist Yugoslavia*, ur. Sanja Horvatinčić, Beti Žerovc, Igor Zabel Association for Culture and Theory, Ljubljana, 2023., 121.

²¹⁰ Mataušić, Nataša, Sanja, Horvatinčić, „Put građanske hrabrosti: Centralna partizanska Bolnica Petrova gora“, Savez antifašističkih boraca i antifašista Republike Hrvatske, <https://sabh.hr/europsko-antifasisticko-nasljede/put-gradanske-hrabrosti/put-gradanske-hrabrosti-hrvatska/> 18.7.2024.

²¹¹ Dakić, Mile, *Petrova mi gora mati informativno-historijski vodič*, Prosvjeta, Zagreb, 1973., 125.

simpozija bila je Petrova gora, ali ne samo u kontekstu Drugog svjetskog rata, već Petrova gora u povijesnom kontinuitetu, a doticane su teme iz drugih znanosti.

Kako su istraživanja pokazala da se na Petrovoj gori nalazi velika količina objekata od velike povijesne i kulturne važnosti, nametnula se potreba zaštite ovoga prostora. Stoga 1965. Ante Marinović Uzelac iz Zavoda za urbanizam Arhitektonskog fakulteta s timom suradnika na primjeru Petrove gore osmišljava naziv *spomen-područja*, kao novu kategoriju zaštićenog područja.²¹² Osmišljavanje uređenja i sadržaja spomen-područja povjerenje je Odboru za idejno i programskog oblikovanja spomen-područja Petrova gora, kojega je vodio predsjednik Vladimir Bakarić sa sekretarom Radom Bulatom.²¹³ Dok se prostorni plan za uređenje nalazio u izradi, Odbor je organizirao javna savjetovanja s umjetnicima, kulturnim radnicima i privrednicima kako bi što bolje produbio budući sadržaj spomen-područja.²¹⁴ Također, Odbor se bavio i sa sakupljanjem dobrovoljnih donacija građana i organizacija, te je u trenutcima izrade prostornog plana raspolagao s fondom od 240.000 dinara.²¹⁵

Godine 1969. izrađen je Generalni prostorni plan u Zavodu za urbanizam Arhitektonskog fakulteta u Zagrebu, a na njemu su surađivali inženjeri arhitekture Ante Marinović Uzelac i Bruno Milić te ekonomist i stručnjak za turizam Dragutin Alfier.²¹⁶ Generalni prostorni plan predviđao je uređenje i zaštitu spomeničkog područja, konzervaciju i obilježavanje povijesnih mjesta koja bi zatim činila jednu širu povijesno-kulturnu sliku toga prostora. Prostor bi stoga poslužio kao mjesto idejno-političkog, edukacijsko-odgojnog i turističkog razvoja i eksploatacije, a samim tim mogao bi pokrenuti razvoj toga kraja. Tako bi centar spomen-područja činio velebni spomenik koji ne bi bio samo komemorativni objekt, već bi dobio i širu namjenu s prostorijama za muzej, kulturni rad, ali i atrakciju vidikovca. Uz spomenik bi se nalazili i ugostiteljski objekti, koji bi s okolnom prirodom koja bi se također očuvala i zaštitila, činio zaokruženu cjelinu za posjet, boravak i rekreaciju. Cijela studija, uz to što je bila prostorni plan, bila je i ekonomski plan te je polagala puno u potencijal razvoja toga dijela Korduna, pa se tako govorilo o mogućnosti razvoja različitih vidova turizma,

²¹² Pavlović Boro, „Memorijalni park narodno oslobodilačke borbe Petrova gora“ *Arhitektura*, 155, 29, 1975., 24.

²¹³ „Petrova gora još privlačnija“, *Večernji list*, 14.3.1967., 4.

²¹⁴ „Razgovor o Petrovoj gori“, *Večernji list*, 15.3.1969., 14.

²¹⁵ „Petrova gora za rekreaciju“, *Večernji list*, 18.3.1969. 10.

²¹⁶ Dragičević, Zana, „Spomenik na Petrovoj gori – prilog istraživanju i revalorizaciji“, *Anali galerije Antuna Augustinčića - Simpozij problem spomenika : spomenik danas*, Klanjec, 2015., 387.

privrede, trgovine, prometa, kulture, obrazovanja.²¹⁷ Takav potencijal za Kordun nije uzaludan, jer je taj kraj još od Vojne krajine pratio status ekonomski najnerazvijenijeg područja, a takvo stanje se zadržalo i u poslijeratnoj Jugoslaviji. Stoga je 1965. takvo stanje postalo i službeno, kada se Kordun počelo tretirati kao periferno, privredno dovoljno nerazvijeno područje.²¹⁸

Uprava za spomen-objekte Petrove gore 1970. mijenja naziv u *Memorijalni park Petrova gora*, a iste godine raspisan je općejugoslavenski natječaj za izgradnju spomenika. Natječaj je raspisan preko Udruženje likovnih umjetnika Hrvatske, Saveza arhitekata Hrvatske i Saveza urbanističkih društava Hrvatske, a u njemu su navedeni različiti sadržaji koje projekt mora zadovoljiti. Uz spomenik koji treba biti osvjetljen, morali bi se nalaziti muzej revolucije, izložbeni prostori, turistički centar, restoran i vidikovac. U natječaju se nalazio i pregled povijesnih zbivanja na Petrovoj gori, od legende o pogibiji posljednjeg hrvatskog kralja do događaja iz NOB-a.²¹⁹ Tako su zainteresirani kipari i arhitekti mogli dobiti bolji uvid i inspiraciju za djelo koje trebaju kreirati, koje nije trebalo biti samo monumentalno zdanje, već bi imalo širu multifunkcionalnu namjenu te bi sintetiziralo sjećanje na prijašnje događaje, ali prije svega na NOB i socijalističku revoluciju.

Ocjenjivački sud koji su činili pripadnici arhitektonske struke, umjetnici, kulturni radnici i preživjeli borci s Petrove gore, predvođeni Radom Bulatom, 1971. donio je odluku o rezultatima natječaja. Od 17 prijavljenih radova prva tri rada dobila su nagrade od 40, 20 i 10 tisuća dinara, dok su radovi pod rednim brojevima 19, 18 i 23 otkupljeni za 7 tisuća dinara.²²⁰ Prvu nagradu dobio je mladi i nepoznati arhitekt Igor Toš s projektom sinteze arhitekture i spomeničke plastike u obliku spiralnih plašteva koji se međusobno naborano isprepliću i simboliziraju zajedništvo i bratstvo koje se probija u vis, te vječitu borbu za slobodu.²²¹ Takvo rješenje podsjećalo je na „kordunaške čardake koji u svijesti naroda znače simbol vječne straže“.²²² Drugu nagradu odnio je Vojin Bakić sa skulpturom na šest betonskih stupova što

²¹⁷ Pavlović Boro, „Memorijalni park narodno oslobodilačke borbe Petrova gora“ *Arhitektura*, 155, 1975., 25-29.

²¹⁸ Isto, 26

²¹⁹ Dragičević, 388.

²²⁰ „Natječaj za izgradnju idejnog rješenja spomenika na Petrovcu u Petrovoj gori“, *Čovjek i prostor*, 222., 1971., 16.

²²¹ Kalčić, Silvia, *Svijet prema labirintu - Eseji o visokoj moderni i postmodernizmu 1970-ih i 1980-ih*, Ulupuh, Zagreb, 2017., 405-406.

²²² „Natječaj za izgradnju idejnog rješenja spomenika na Petrovcu u Petrovoj gori“, *Čovjek i prostor*, 222., 1971., 16.

predstavljaju jugoslavenske republike, a u metalnoj sferi na vrhu stupova smješten je muzej. Treću nagradu odnio je Stevan Luketić, bivši suradnik Vojina Bakića, s arhitektom Ivom Vitićem. Njihovo rješenje je spomenik od betonskih elemenata što simboliziraju šumu Petrove gore s vidikovcem na vrhu, dok bi se ispred spomenika nalazio plato s podzemnim muzejom koji bi predstavljao zemunicu.²²³

Pripreme za izgradnju spomenika tekle su sporo, tek 1973. osnovan je Odbor za izgradnju spomenika čiji je predsjednik bio Vladimir Bakarić. Odbor se sastojao od više komisija, a njegov rad je nadgledao Izvršni odbor za čijega predsjednika je izabran Rade Bulat.²²⁴ Cijelu akciju podržavale su razne republičke organizacije od Sabora do pojedinih općina, organizacija SUBNOR-a, SSRNH, likovnih umjetnika i sličnih. Postavljen je datum otvorenja spomenika što je trebao biti Dan ustanka 1976., a krenulo se i u prikupljanje financijskih sredstava „na principu dobrovoljnosti i solidarnosti“, kako od građana tako i od različitih društveno-političkih organizacija.²²⁵ Procjena konačne cijene projekta u tim trenutcima bila je oko 60 milijuna dinara, izdani su čak i zlatni i srebrni novčići čijom prodajom su se prikupljala sredstva.²²⁶ Likovni umjetnici organizirali su kolonije po Petrovoj gori, a zatim su radove prodavali na aukcijama, a prikupljena sredstva davali fondu za izgradnju spomenika.²²⁷ Organizirane su i projekcije kako bi se svi zainteresirani upoznali s planom i programom izgradnje spomenika.²²⁸ Rade Bulat je kao predsjednik Izvršnog odbora za izgradnju spomen-objekta početak gradnje najavio za svibanj 1975. godine.²²⁹

Do gradnje te godine nije došlo, a suradnja između Odbora i Igora Toša naglo je prestala. U prvoj polovini 1975. došlo je do polemike između Toša i Izvršnog odbora u *Vjesniku*, nakon što je Toš poslao otvoreno pismo kritizirajući rad Izvršnog odbora i odluku da se raspiše dopunski uži natječaj za idejno rješenje, koji je Odbor raspisao još u studenom 1974. godine.²³⁰ Izvršni odbor je ubrzo odgovorio optužujući Toša da „gura privatni interes“, povećavanjem cijena projekta i osobnih honorara, te da otežava rad odbora. Uz to Odbor je dodao kako su cijelo vrijeme podupirali Toša te su stoga izdali značku sa simbolom njegovoga projekta, ali i Bilten Odbora u 10

²²³ Isto, 16-18.

²²⁴ „Spomenik revolucije na Petrovoj gori“, *Večernji list*, 19.3.1973., 3.

²²⁵ „Petrova gora - spomen područje“, *Večernji list*, 16.11.1973., 3.

²²⁶ „Zlatnici za Petrovu goru“, *Večernji list*, 5.3.1974., 3.

²²⁷ „S blokom po Petrovoj gori“, *Večernji list*, 6.5.1974., 18.

²²⁸ „Projekcija o Petrovoj gori“, *Večernji list*, 25.6.1974., 6.

²²⁹ „Gradnja na godinu“, *Večernji list*, 1.7.1974., 20.

²³⁰ „Natječaj – samovolja ili društveni dogovor?“, *Vjesnik*, 16.-17. 3.1975., 8.

tisuća primjeraka koji su poslali svim društveno-političkim organizacijama i forumima u Jugoslaviji.²³¹ Toš je još jedanput odgovorio ustvrdivši kako Izvršni odbor pokušava prebaciti odgovornost i time prekriti stvarne razloge prekida suradnje i raspisivanja novoga natječaja.²³² Novi natječaj raspisan je u studenom 1974., a na njega su pozvani autori koji su osvojili prva tri mjesta na natječaju iz 1970./1971. Na ponovljenom natječaju Toš nije sudjelovao pa je pobijedio prijedlog Vojina Bakića.²³³

Stvarni razlozi prekida suradnje s Tošom i raspisivanja novoga natječaja do danas nisu jasni, ali može se pretpostaviti da je posrijedi šira dimenzija ovoga problema. Međusobni splet različitih razloga povezanih s političkim događajima oko Hrvatskoga proljeća, umjetničkim i idejnim preferencijama, te pojedinim vlastitim interesima osoba uključenih u priču oko izgradnje spomenika na Petrovoj gori.²³⁴

Koji god razlozi nesuglasica i ponavljanja natječaja bili, ponovljeni natječaj je zaključen 4. ožujka 1975. te je izgradnja spomenika povjerena Vojinu Bakiću i njegovome suradniku arhitektu Berislavu Šerbetiću.²³⁵ Iako rješenje koje su ponudili Bakić i Šerbetić formom neodoljivo podsjeća na prvotno rješenje Igora Toša, te se izuzetno razlikuje od Bakićeva rješenja na prvom natječaju, Bakić je prema vlastitim riječima dugo radio na formi, a ideju je pronašao u istraživanju „razlistanih“ formi. Takvom formom je simbolizirao zastave koje vijore te se slobodno miču u prostoru, a inspiraciju je pronašao u svome ranijem radu: „Htio sam da slijedi isti princip kao i spomenik u Kamenskom da se iz baze razvije prema gore i rastvori kao u nekoj kruni.“²³⁶ Spomenik je isprva zamišljen od betona, a na poslijetku, kada se zbog širine potrebnih radova shvatilo da je cijena jednako visoka kao i metalna oplata na čeličnom kosturu, odlučeno je da se izvede u metalu. Ova odluka bila je bliža Bakiću i njegovom ciklusu *Svjetlosnih oblika*. Takav spomenik od nehrđajućeg metala djelovao je kao ogledalo okolnoga prostora i sunca, a odsjaj spomenika mogao je biti vidljiv kilometrima dalje. Kako je spomenik zbog svoga oblika dobio odgovarajući negativ iznutra, te je ostao spomenik u unutrašnjosti, bilo je potrebno pronaći rješenja za sve zadane funkcije. U visokom dijelu trebao se nalaziti muzej revolucije s knjižnicom i čitaonicom, koji bi bili razmješteni po obodima na šest katova spojenih

²³¹ „Tko gura privatni interes“, *Vjesnik*, 23.-24. 3. 1975., 8.

²³² „Pokušaj prebacivanja odgovornosti“, *Vjesnik*, 13.-14. 4. 1975., 8.

²³³ Dragičević, 395- 396.

²³⁴ Bekić, Darko, *Vojin Bakić ili kratka povijest kiposlavlje*, Profil, Zagreb 2007., 166-170.

²³⁵ Dragičević, 395.

²³⁶ „Spomenik Revoluciji na Petrovoj gori“, *Arhitektura*, 176/177, 1981., 4.

stepeništem i s dva lifta, dok su sve društvene prostorije, kao primjerice dvorana za skupove i predstave, smješteni u podzemni dio spomenika do kojega je vodio i ekonomski pristup sa zapadne strane.²³⁷

Iako je do kraja 1975. za izgradnju skupljeno 10 milijuna dinara, Odbor za gradnju imao je problema što pokazuje i potreba za reorganizacijom. „Prevelik i nedovoljno efektivan“ Odbor smanjuje broj članova s 350 na 119, a reorganizira se i Izvršni odbor.²³⁸ Reorganizirani Odbor nastavio je s osiguravanjem financija za izgradnju, izdavanjem zlatnika i srebrnjaka, prikupljanjem donacija, u kojima se posebno isticala vukovarska općina, njene društveno-političke organizacije, mjesne zajednice i građani.²³⁹ Svoj doprinos u radu i olakšavanju financijskih izdataka dali su djevojke i mladići koji su na radnoj akciji *Petrova gora 77* zajedno s pripadnicima JNA započeli inicijalne radove.²⁴⁰

No, bez obzira na sve donacije i dobrovoljni rad, ono što se događalo na svjetskim tržištima poremetilo je planove. Odugovlačenje s početkom radova, neregularni natječaji i neučinkovitost Odbora za izgradnju, što se povlačilo kroz sedamdesete godine, doveli su do nezgodne situacije i odgađanja početka izgradnje spomenika. Kraj desetljeća označio je početak ekonomske krize.²⁴¹

Gradnja spomenika konačno je započela 15. rujna 1980., a izvođač radova bilo je građevinsko poduzeće Tempo iz Zagreba. Kako su cijelu akciju političke organizacije doživljavale kao političko pitanje, a svi rokovi davno su bili probijeni, na radovima je prosječno sudjelovalo 300 radnika, uvedena je i noćna smjena, a organizirana je i omladinska radna akcija. Svi resursi su angažirani kako bi se u što kraćem roku izgradilo monumentalno zdanje za koje je potrošeno 7700 m³ betona, 1000 tona željeza i 4300 m³ nehrđajućeg čelika, a u konačnici je koštalo oko 215 milijuna dinara, točnije 11 milijuna tadašnjih njemačkih maraka.²⁴² Spomenik je svečano otvoren pred 30 tisuća posjetitelja, na 40. obljetnicu osnutka prve partizanske bolnice 4. listopada 1981. godine.²⁴³

²³⁷ Isto, 4-6

²³⁸ „10 miliona za spomenik“, *Večernji list*, 30.12.1975., 5.

²³⁹ „Devet utemeljitelja“, *Večernji list*, 15.4.1976., 6.

²⁴⁰ „Grade mladi i vojnici“ *Večernji list*, 3.8.1977., 8.

²⁴¹ Duda, Igor, *Pronađeno blagostanje Svakodnevni život i potrošačka kultura u Hrvatskoj 1970-ih i 1980-ih*, Srednja Europa, Zagreb, 2009., 27-30.

²⁴² Dragičević, 399.

²⁴³ „Spomenik bratstva i jedinstva“, *Karlovački tjednik*, 8.10.1981., 1.

Iako su od početka prostornog planiranja velike nade polagane u razvoj toga područja, ambiciozni i pomalo megalomanski planovi, nisu bili u skladu sa stvarnom ekonomskom situacijom koja je uslijedila nakon otvorenja spomenika. Stoga spomenik u potpunosti nikada nije dovršen, a inicijalna ideja razvoja područja oko Petrove gore nikada u potpunosti nije zaživjela.

Posjetitelji su dolazili na prijemni trg pokraj kojega se nalazilo parkiralište za autobuse, na trgu su se nalazili djelomično u brdo ukopani prijemni objekti s bifeom, sanitarijama, informacijskim centrom i prodavaonicom, a oni su bili sa svih strana obloženi staklom. Od trga do spomenika uspinjalo se 150 metara dugim stepenicama, a na pola puta na mjestu gdje je i prije bila grobnica, nalazila se spomen-kosturnica s kostima partizana poginulima tijekom juriša na Petrovcu.²⁴⁴ Unutar spomenika realizaciju muzejskoga postava izradio je Memorijalni park Petrova gora s Đurom Zatezalom i Gojkom Vezmarom, ali kako muzej revolucije nikada nije u potpunosti zaživio posjetitelje je prilikom otvaranja dočekala izložba *Tito u karlovačko-kordunskom kraju*.²⁴⁵ Nakon nekoga vremena u prizemlju spomenika je uređen, kako su mislili, privremeni muzejski prostor s kinoprojektorom na kojemu se posjetiteljima puštao film o Petrovoj gori. Slično kao i u Partizanskoj bolnici u kojoj su posjetiteljima puštane audio snimke i pjesme o povijesti Petrove gore.²⁴⁶

Posjetitelje je na prijemnom trgu spomenika dočekivao natpis čiji je autor bio direktor Memorijalnoga parka Mile Dakić. Natpis je trebao ukazivati na važnost Petrove gore kao mjesta sjećanja na NOB, socijalističku revoluciju i izgradnju bratstva i jedinstva.

„Petrova gora svojim znamenjem, dostojanstvom i ožiljcima rata ukazuje na cijenu slobode, bratstva i jedinstva, na mukotrpan i pobjedonosan put Titove revolucionarne generacije koja je nesebično davala sebe za slobodu i socijalizam.“²⁴⁷

²⁴⁴ „Spomenik Revoluciji na Petrovoj gori“, *Arhitektura*, 176/177, 1981., 6.

²⁴⁵ Dragičević, 399-400.

²⁴⁶ Intervju s Mihajlom Novakovićem, tehničarem na Radio Petrova gora do 1982., a nakon toga zadužen za održavanje tehnike i liftova u Memorijalnom parku.

²⁴⁷ Zatezalo, *Petrova gora uloga i značaj u NOR-u Hrvatske*, 93.

3.2. Društveno-političko značenje

Uz bratstvo i jedinstvo stalno podsjećanje na NOB – kroz obljetnice u socijalističkome kalendaru, odgojno-obrazovni sustav, umjetnost, kulturu, film i brojne druge aspekte svakodnevnoga života – tvorilo je na neki način osjećaj revolucije koja traje, što se podudaralo s marksističkom idejom o procesu odumiranja države.²⁴⁸ Takvim podsjećanjem komunisti, kao kreatori državnoga mita mitologizacijom NOB-a, kreirali su već spomenutu legitimizaciju vlastitoga položaja i ideološkoga obrasca društvenoga uređenja, te su s takvim sustavom u kombinaciji s idejama Titove ličnosti, nesvrstanosti i samoupravljanja stvorili ideološke temelje jugoslavenskoga socijalističkoga društva. Samim time može se tumačiti da su spomenici revolucije, mjesta i objekti direktno vezani na ideološke temelje socijalističkoga društva važni kao i hramovi pojedinim religijama. Povjesničar Vjekoslav Perica u svome radu *Prilozi za genealogiju jugoslavenske partizanske mitologije* ide korak dalje, te takav sustav naziva političkom religijom toga vremena, odnosno sakraliziranom politikom.²⁴⁹

Nesumnjivo je da se među bitnijim takvim mjestima u Hrvatskoj nalazio Memorijalni park Petrova gora sa svojim monolitnim spomenikom, „odom bratstvu i jedinstvu, našem zajedništvu“.²⁵⁰ Simbolika Petrove gore, nastala prije svega na iskustvu NOB-a, ali i daljnje povijesti, svakako je poslužila u kreiranju dijela narativa revolucije koja traje, te je direktno ukazivala na temeljne vrijednosti socijalističkog društva.

„Njegov vanjski oblik snažno simbolizira razvijenost naše NOB. U njemu jedni vide džinovsku baklju revolucije, drugi vihorenje zastava zbratimljenih naroda u grčevitoj borbi za svoju slobodu i za socijalizam. Svatko će u njemu moći naći sebe u kontinuitetu revolucije.“²⁵¹

Upravo na kontinuitetu revolucije pod utjecajem jugoslavenske socijalističke ideologije kroz široku mrežu društveno-političkih organizacija i institucija socijalističke Jugoslavije trebao se odvijati proces preobrazbe, ili preodgoja građana u nove

²⁴⁸ O procesu odumiranja države vidi: Cvjetičanin, Veljko, *Marksistička teorija društva*, Stvarnost, Zagreb, 1979., 101.

²⁴⁹ Detaljnije objašnjenje tumačenja političke religije, sakralne politike i civilne religije vidi: Perica, Vjekoslav, Velikonja, Mitja, *Nebeska Jugoslavija: Interakcije političkih mitologija i pop-kulture*, XX vek, Beograd, 2012., 16.

²⁵⁰ Iz govora predsjednika Sabora SRH Jure Bilića na otvorenju spomenika. Vidi: Šokić, Irena, *Neželjena baština*, Artizana film, Zagreb, 2016.

²⁵¹ Ban, Saša, „Betonski spavači“ *Treći put: Smrt fašizmu, sloboda ostalima*, Hulahop, Zagreb, 2023.,

socijalističke ljude.²⁵² Takav proces u simultanome odnosu s procesom odumiranja države u teorijskom smislu smatrao se tranzicijom prema besklasnom komunističkome društvu u kojemu je novi socijalistički čovjek trebao biti spreman preuzeti odgovornost društvenoga upravljanja i tako lakše, kada tranzicija završi, sudjelovati u novome komunističkome društvu. Implementacija socijalističkih vrijednosti počinjala je upravo na onoj skupini koja je činila temelj društva i budućega nositelja socijalističkih ideja, a ta skupina su djeca koja od najranije dobi sve što vide ili čuju „upijaju poput spužvi“.²⁵³ Proces implementacije tih ideja započinjao je u školi, paralelno se produbljivao u pionirskoj, a kasnije omladinskoj organizaciji. Naposljetku, stečene društveno korisne vrijednosti vodile su do ulaska u partiju ili su poticale aktivnost kroz neku drugu od društveno-političkih ili društvenih organizacija, te pružale dobar temelj daljnjoj izgradnji socijalističkoga čovjeka.²⁵⁴

Upravo su se djeca prolazeći kroz odgojno-obrazovni sustav upoznavala sa socijalističkim vrijednostima, a posebno kroz nastavu povijesti, pa se tako narativ bratstva i jedinstva protezao kroz sve povijesne periode.²⁵⁵ Centralni događaj svakako je postala socijalistička revolucija i NOB, pa je tako u udžbenicima povijesti za VIII. razred osnovne škole tijekom sedamdesetih Petrova gora zauzimala status žarišta ustanka u Hrvatskoj.²⁵⁶ Dok su detaljnije podatke o NOB-u na Kordunu i Petrovoj gori, kao primjerice priču o opsadi Vojnića, učenici mogli saznati iz povijesnih čitanki.²⁵⁷ Više od desetljeća kasnije u drugoj polovini osamdesetih, Petrova gora u udžbenicima je opisana kao trajno središte slobodnoga teritorija, a navedene su i ustanove koje su se na njoj nalazile, te se šturo spominjala ustaška ofenziva i proboj obruča.²⁵⁸ U periodu od 1969. do 1989. godine u udžbenicima su se nalazili različiti detalji i podatci o NOB-u na Kordunu, koji su se uglavnom doticali prve dvije godine rata uz naglašavanje sloge Srba i Hrvata, dok se Kordunaške

²⁵² Duda, Igor, „Uvod: od nazadnosti do svemira, od projekta do zbornika“, *Stvaranje socijalističkoga čovjeka Hrvatsko društvo i ideologija jugoslavenskoga socijalizma*, ur. Igor Duda, Srednja Europa, Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, Zagreb – Pula, 2017., 5-14.

²⁵³ Duda, Igor, „Kameni temeljci. Stupovi jugoslavenskoga društva i pioniri kao mali socijalistički ljudi“, *Stvaranje socijalističkoga čovjeka Hrvatsko društvo i ideologija jugoslavenskoga socijalizma*, ur. Igor Duda, Srednja Europa, Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, Zagreb – Pula, 2017., 23.

²⁵⁴ Duda, „Uvod: od nazadnosti do svemira“, 10-11.

²⁵⁵ Stojanović, Dubravka, *Prošlost dolazi, XX vek*, Beograd, 2024., 287.

²⁵⁶ Đuranović Šarlota, Žeželj Mirko, *Prošlost i sadašnjost 3 udžbenik povijesti za VIII razred osnovne škole*, Školska knjiga, Zagreb 1971. 110.

²⁵⁷ Žeželj Mirko *Povijesna čitanka prošlost i sadašnjost 3 za VIII razred osnovn škole*, Školska knjiga, Zagreb 1969. 99.

²⁵⁸ Drašković Blagota, *Čovjek u svom vremenu 4*, Školska knjiga, Zagreb, 1987. 114.

partizane spominjalo kao jedne od graditelja bratstva i jedinstva. Poblize su se učenici mogli upoznati s Petrovom gorom tijekom školskih posjeta Memorijalnom parku. A ako nisu išli na izlete s obitelji, Petrovu goru su mogli posjetiti kao pioniri prilikom proslava obljetnica ili pionirskih susreta, te kao izviđači na logorovanjima i susretima.²⁵⁹

No, i izvan školskih klupa podsjećanje na socijalističku revoluciju se nastavljalo, pa su tako djeca o Petrovoj gori mogla saznati skupljajući sličice za album *Spomenici revolucije*, pronalaskom sličice broj 97 *Petrova gora prva partizanska bolnica u Hrvatskoj*.²⁶⁰ Znanja koja su se mogla steći popunjavanjem i iščitavanjem albuma već na prvim stranicama navodi urednik:

„[...] koji je to događaj iz naše narodnooslobodilačke borbe i revolucije, koja je to borba, koje stradanje, koja žrtva i pobjeda izvojevana upravo tu, na mestu gde se danas izdiže spomenik. Kada ispunite album sličicama i pročitate sve tekstove saznaćete da se borba za slobodu i bolji život pod rukovodstvom Komunističke partije i druga Tita vodila u svakom kutu naše zemlje. Primetićete da je među spomenicima mnogo spomen groblja i kosturnica i biće vam jasno da smo slobodu i stvaranje naše socijalističke Jugoslavije - bratske zajednice naših naroda i narodnosti izvojevali s mnogo žrtava. Među onima koji su u borbi protiv fašističkog okupatora i domaćih izdajnika hrabro poginuli bilo je i pionira i omladinaca, vaših vršnjaka. Utoliko su nam žrtve teže a sloboda dragocenija.“²⁶¹

Gledanjem televizijskog programa djeci se također pružao uvid u prošlost kroz brojni odgojno-obrazovani sadržaj i filmove od kojih su se neki doticali Petrove gore i njene uloge u NOB-u.²⁶² Jedan od zanimljivijih primjera je epizoda *Tragom partizanske bolnice* popularne dječje emisije *Kocka, kocka, kockica* u kojoj voditelj Branko Kockica zajedno s djecom iz Centra za pedagoški odgoj Karlovac obilazi „slavnu“ Petrovu goru i Centralnu partizansku bolnicu kako bi „osjetili ono daleko ratno vrijeme“.²⁶³

Bilo je i one djece koja su o NOB-u htjela znati više, pa se tako Snježana Kolšek, učenica V. razreda OŠ Bratstvo i Jedinstvo iz Križevaca, obratila *Večernjem listu* za pomoć pri prikupljanju znački. Naime, nakon što je među ostalima prikupila

²⁵⁹ „9. susret najmlađih“ *Večernji list*, 29.5.1975., 5.

²⁶⁰ Petković, Ljubiša, Album za sličice, *Spomenici revolucije*, Grafičko izdavačka Radna organizacija „Sava Munčan“, Bela Crkva, 1978., 21.

²⁶¹ Isto, 3.

²⁶² „Legendarna Petrova gora – Herojski narod“ *Večernji list* 19.7.1974., 7.

²⁶³ *Kocka, kocka, kockica*, dječja emisija Radio televizije Beograd, epizoda *Tragom partizanske bolnice* premijerno prikazana 21.11.1979.

značku i sa spomen-obilježjem Petrove gore, došla je na ideju kreiranja albuma s informacijama o NOB-u, s kojim bi organizirala izložbu koja bi bila „korisna i odgojna, mladi bi nešto naučili a stariji obnovili uspomene“.²⁶⁴ No, stariji su često obnavljali uspomene na NOB, jer je Petrova gora zauzimala važno mjesto u socijalističkome kalendaru. Svake godine organizirane su proslave povodom obilježavanja raznih obljetnica i praznika kao što su Dan ustanka i Dan borca, a glavni događaj u godini je bio narodni zbor povodom godišnjice proboja obruča. Takvi događaji organizirani su kao međugeneracijski, te su mladi iz prve ruke mogli ponešto naučiti o NOB-u, ali i doživjeti. Primjerice, u više je navrata Savez izviđača organizirao rekonstrukciju proboja obruča kako bi istinski oživjeli i iskusili ratno vrijeme. U rekreiranju toga događaja na godišnjici 1969. sudjelovalo je 4500 izviđača koji su bili smješteni, kao i partizani, po kućama u okolnim selima.²⁶⁵

Tijekom proslava važnih obljetnica uz službene protokole komemoracija organizirani su i kulturno-zabavni sadržaji, pa je tako prilikom proslave 30 godina oslobođenja i 33 godine od proboja obruča, Automoto savez Hrvatske na Petrovoj gori organizirao koncentriranu vožnju automobila, izvanrednu sjednicu, ali i smotru spremnosti za djelovanje u sustavu općenarodne obrane zemlje.²⁶⁶

Prilikom govora na obljetnicama i skupovima na Petrovoj gori, ali i u javnom prostoru stalno se provlačila, te naglašavala uloga i simbolika Petrove gore u izgradnji bratstva i jedinstva:

„Narod ovoga kraja za cijelo vrijeme rata ostao je vjeran osnovnoj tekovini naše revolucije bratstvu i jedinstvu naših naroda. Petrova gora davala je i daje primjer sloge i jednakosti Hrvata, Srba i Muslimana. Na ovom primjeru treba da uče mlade generacije i da iznad svega čuvaju i razvijaju bratstvo i jedinstvo našeg naroda.“²⁶⁷

Stoga je Petrova gora bila jedna od stanica karavane bratstva i jedinstva koja je svake godine spajala Kragujevac i Karlovac.²⁶⁸ Upravo su tijekom takvih karavana, posjeta i drugih praksi vezanih za mjesta povezana s NOB-om, pojedinci i grupe

²⁶⁴ „Proljeće u Lukovdolu“, *Večernji list*, 22.3.1976., 5.

²⁶⁵ „Petrova gora 1960.“, *Večernji list*, 16.4.1969., 3.

²⁶⁶ „Automobilisti na Petrovoj gori i...“, *Večernji list*, 11.4.1975., 18.

²⁶⁷ „Monolitan narod i SK“, *Večernji list*, 20.5.1980., 2.

²⁶⁸ „Susreti bratstva“ *Večernji list*, 08.5.1981., 6.

oživljavali sjećanje na NOB iz koje su crpili i usvajali u njoj nastale vrijednosti, a posebno narativ o bratstvu i jedinstvu.²⁶⁹

Veliku ulogu u razvoju i implementaciji socijalističkih ideja imale su i omladinske radne akcije koje su se odvijale i na lokalitetima povezanim s događajima iz NOB-a, kao što je Petrova gora. U tom slučaju predstavljale su simboličan most između ratne generacije mladih i epske partizanske prošlosti, te novih generacija mladih koje trebaju nastaviti i prenijeti revoluciju. Takve ORA pružale su sve čimbenike savršenoga „inkubatora“ za razvoj socijalističkih ideja, a posebno bratstva i jedinstva.²⁷⁰ Radne akcije na Petrovoj gori počele su s pripremama za izgradnju spomenika, nakon izgradnje one su se nastavile, a za njihove potrebe nasuprot spomenika preuređene su barake radnika poduzeća Tempo u omladinsko naselje. Brigadiri su radili na pošumljavanju Petrove gore, čišćenju i održavanju putova i odvodnih kanala, a ORA je nakon izgradnje spomenika dobila status savezne radne akcije. Upravo je savezni status ORA Petrova gora bio tema rasprava saveznih omladinskih foruma tijekom „akcijaškog“ ljeta 1985. godine.²⁷¹ Naime, nakon što su prva i druga smjena radne akcije ostvarile dobre, pa čak i rekordne rezultate kako bi „opravdali postojanje“, početkom kolovoza treću je smjenu dočekala odluka Predsjedništva Konferencije SSOJ o ukidanju statusa savezne radne akcije.²⁷² Savezni status skinut je s još dvije radne akcije bez konzultacija s republičkim omladinskim rukovodstvima, stoga su brigadiri treće smjene na Petrovoj gori uzeli stvari u svoje ruke te su pokrenuli prikupljanje potpisa protiv takve odluke, i tjedan dana kasnije odluka je povučena.²⁷³

Kao što je tom prilikom *Večernji list* nagovijestio naslovom „Sumrak radnih akcija?“, tijekom osamdesetih godina s ekonomskom krizom jugoslavensko društvo počinje kliziti i u društvenu krizu, samim time u tom periodu dolazi do vrhunca zasićenja mitologizacijom NOB-a, a novi narativi prošlosti i alternativna viđenja

²⁶⁹ Baković, Nikola, *Brotherhood on the Move. Ritual Mobilities in the Second Yugoslavia*, Srednja Europa, Zagreb, 2023., 27-29.

²⁷⁰ Popović, Dragan, „Omladinske radne akcije kao ideološki (udarnički) turizam“, *Sunčana strana Jugoslavije povijest turizma u socijalizmu*, ur. Hannes Grandits, Karin Taylor, Srednja Europa, Zagreb, 2013., 289-291.

²⁷¹ „Sumrak radnih akcija?“, *Večernji list*, 13.8.1985. 4.

²⁷² „Opravdali postojanje“, *Karlovački tjednik*, 8.8. 1985., 2.

²⁷³ „Sumrak radnih akcija?“, *Večernji list* 13.08.1985., 4.

socijalizmu počinju prodirati u javni prostor.²⁷⁴ Stoga za razliku od poratnoga perioda kada su mladi na ORA odlazili vođeni političkim i ideološkim idejama, o obnovi i izgradnji zemlje, mladi upravo ljeta 1985. za odlazak motivaciju ponajviše pronalaze u zabavi koja ih čeka odlaskom na ORA.²⁷⁵ Iako se i kroz tu zabavu, putovanje i druženje s brigadirima iz raznih krajeva zemlje nesvjesno razvijalo bratstvo i jedinstvo, bilo je to daleko od poratnih ideja i brojnosti mladih prisutnih na radnim akcijama. Sjećanje na NOB svedeno je na ironiju najbolje prikazanu u rečenici „idemo u partizane“ koja se izgovarala kada bi se iz baraka omladinskog naselja na Petrovoj gori mladići i djevojke iskradali kako bi proveli noć zajedno u šumi.²⁷⁶ Iako teško da su u šumi rekonstruirali neki od događaja iz NOB-a, barem ne neki od epskih trenutaka, do njih je mogla dopirati glazba jednog od novovalnih bendova što su nastupali na platou ispred spomenika ili u amfiteatru omladinskog naselja, a neki od njih u svojim pjesmama doticali su se revolucije i socijalizma, barem i na ironičan način.²⁷⁷ Kako je društvena kriza rasla, tako je sve više ponestajalo motivacije za rad na radnim akcijama, pa je stoga upravo na SORA *Petrova gora 88* proveden „eksperiment“, te je za svoj rad 250 brigadira iz Jugoslavije i dijaspore dobilo po prvi puta novčane naknade.²⁷⁸

No, bez obzira na zasićenje NOB-om upravo je tijekom osamdesetih iskustvo Petrove gore kao partizanskoga medicinskog centra poslužilo studentima medicine Sveučilišta u Zagrebu da bolje razumiju liječenje u ratnim uvjetima. Tako su barake Centralne partizanske bolnice u jesen 1978. postale učionice za učenje povijesti medicine i koncepcije zdravstvene službe u općenarodnoj obrani.²⁷⁹ Studenti i zdravstveni radnici izmjenjivali su svoja iskustva s medicinskim radnicima Petrove gore iz vremena rata, a iz toga su izrasli godišnji susreti studenata medicine i zdravstvenih radnika koji su se na Petrovoj gori odvijali povodom Dana SKOJ-a.²⁸⁰ Studenti vođeni s dr. Slobodanom Langom na Petrovoj gori učili su medicinsku etiku, te su komemorirali upravo one koji su se pokazali najhumanijima i najetičnijima u vrijeme rata. Svakako najznačajnija je Marija Schlesinger u čiju je čast 1982.

²⁷⁴ Đureinović, Jelena, „Nasleđa antikomunizma: kontinuiteti i transformacije politike sećanja od kasnog jugoslovenskog do postjugoslovenskog perioda“, *Kontinuiteti i inovacije*, ur. Anita Buhin, Tina Filipović, Srednja Europa, Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, Zagreb – Pula, 2021., 207.

²⁷⁵ Popović, 300.

²⁷⁶ Intervju s Čedomirom Studenom, brigadiriom nekoliko SORA Petrova gora.

²⁷⁷ Perica, Velikonja, 55-62.

²⁷⁸ „Eksperiment SORA“, *Večernji list*, 2.8.1998., 12.

²⁷⁹ „Zemunice uče liječnike“, *Večernji list*, 17.6.1978., 6.

²⁸⁰ „Susreti na Petrovoj gori“, *Večernji list* 30.9.1983., 3.

povodom Svjetskoga dana zdravlja uspostavljena *Nagrada Dr. Marija Schlesinger*, a dodjeljivala se zdravstvenim radnicima za osobni doprinos, životno djelo za zasluge u zaštiti zdravlja i humanih odnosa.²⁸¹ Petrova gora zbog svoje humane tradicije bila je i mjesto smotri ekipa Crvenoga križa koje su demonstrirale svoju spremnost u slučaju neposrednih opasnosti.²⁸²

Iskustvo partizanske bolnice, te široka povijest Petrove gore i NOB-a vođene na njoj u kombinaciji s prirodnim ljepotama viđeni su i kao potencijal za razvoj turizma, a takav turizam imao bi višestruki značaj. Uz socioekonomsku korist za lokalnu zajednicu, turizam bi doveo do popularizacije tekovina i socijalističke ideologije, te bi pomogao u njenoj implementaciji.²⁸³ Još 1960-ih prilikom stvaranja planova za potpunu memorijalizaciju i uređenje Petrove gore takav potencijal se naglašavao, no iako on nikada nije u potpunosti iskorišten i svi planovi nisu ostvareni, turisti su ipak dolazili. Stoga se već 1962. pojavila potreba za izgradnjom smještajnih kapaciteta, te je na Muljavi na Petrovoj gori napravljen motel. Sagrađen je na mjestu polaska partizana 14. svibnja 1942. u proboj obruča, te je stoga nazvan 14. maj. Nešto kasnije u blizini partizanske bolnice izgrađen je i omladinski planinarski dom 8. kordunaške udarne divizije.²⁸⁴ Posjetitelji su dolazili, kao što je već spomenuto, prilikom brojnih obljetnica vezanih za NOB, ali i na kulturne događaje koji su se organizirali na Petrovoj gori, kao što je primjerice dio programa manifestacije Goranovo proljeće.²⁸⁵ Na Petrovoj gori razvijao se i lovni turizam, a cijeli kompleks Memorijalnoga parka činio je širu turističku ponudu skupa s termama u Topuskom.²⁸⁶ Kompletna ponuda i sve potrebne informacije za posjetitelje nalazile su se u turističkim vodičima koje je izdavao Memorijalni park u više izdanja, a takve informacije posebno su bile korisne izletnicima.²⁸⁷ Izletnički turizam često je promoviran pa je tako 1979. časopis *Vikend* svojim čitateljima preporučio da na izlet prigodom neradnoga Dana borca pođu na Petrovu goru:

²⁸¹ Kolar, Sonja, *Katalog izložbe - Republičke nagrade i društvena priznanja u SRH*, Muzej revolucije naroda Hrvatske, Zagreb, 1988., 9.

²⁸² „Smotra prve pomoći“, *Večernji list*, 21.6.1974., 9.

²⁸³ Yeromans, Rory, „Od drugova do potrošača. Odmor, slobodno vrijeme i ideologija u komunističkoj Jugoslaviji“, *Sunčana strana Jugoslavije povijest turizma u socijalizmu*, ur. Hannes Grandits, Karin Taylor, Srednja Europa, Zagreb, 2013., 94-95.

²⁸⁴ Pajić, 1402,1415.

²⁸⁵ „Počinje Goranovo proljeće“, *Večernji list*, 16.3.1976.,10.

²⁸⁶ „Mjesto zdravlja i uspomena“ *Večernji list*, 19.5.1988.,14.

²⁸⁷ Dakić, Mile, *Memorijalni park Petrova gora IV dopunjeno izdanje*, Memorijalni park Petrova gora, Vojnić, 1984.

„Tražite li bogatu riznicu prirodnih ljepota, isprepletenu povijesnim događajima i ukrašenu spomen obilježjima, naći ćete je na granici Banije i Korduna. Jer tu se, sa spletom svojih šumovitih gorskih kosa, prostire Petrova gora o kojoj su spjevane pjesme i stvorena besmrtna legenda. Pristupačna sa svih strana omiljeno je izletišta, koje prijazno dočekuje stotine tisuća posjetilaca i zato je sada uoči Dana borca predložimo kao cilj još jednoga u nizu vikendaških izleta“²⁸⁸

Aranžmani različitih turističkih agencija koji su uključivali Petrovu goru kao destinaciju bili su česta pojava u novinama i ostalim oglašivačima. Bilo je i onih koji su za Dan žena 1973. poklonili jednodnevni izlet u Petrovu goru i Ozalj u organizaciji Croatiaturista.²⁸⁹ No, i manje opušteni i zabavni posjeti bili su česti, pa je tako Petrova gora bila važna stanica prilikom posjeta raznih političkih delegacija, među kojima se svakako isticao posjet Josipa Broza Tita Centralnoj bolnici 1967., ali uz domaće dolazili su i strani gosti i strane društveno-političke delegacije.²⁹⁰ Strani državljani dolazili su organizirano i prilikom raznih manifestacija organiziranih na Petrovoj gori, pa tako 1975. tijekom Šeste smotre izviđača Jugoslavije dolaze izviđači iz Italije i SSSR-a.²⁹¹ Iako je bilo i neorganiziranih individualnih posjeta, kako stranih tako i domaćih gostiju, ipak hrvatski SUBNOR 1985. zabrinuto iznosi da 70-80% posjetitelja Memorijalnoga parka čine organizirani posjeti škola ili nekih drugih organizacija.²⁹² No, i od takvih je posjeta lokalna zajednica imala koristi, a posebno nakon izgradnje multifunkcionalnoga spomenika na Petrovcu, pa je tako taj prostor postao „prava tvornica, nukleus oko kojeg izrasta bogata ponuda posjetiocima, motiv za dolazak brojnih ljudi i pretvaranje cijelog jednog područja u privlačni izletnički, čak i boravišni punkt“.²⁹³ U praktičnom smislu tu korist najbolje opisuje Mirko Jeremić, koji je radio kao konobar od 1986. do 1991. u bifeu u podnožju spomenika, kada kaže da je svakodnevno dolazilo oko 50 autobusa, a dnevno se zbog brojnih školskih ekskurzija znao prodati i kamion Coca-cola.²⁹⁴ Posjetitelji su mogli kupiti i suvenire u jednoj od suvenirnica Memorijalnoga parka, a većina ih se proizvodila u mjestima oko Petrove gore. Među njima je bilo knjiga, brošura, znački, zlatnika i srebrnjaka, te modela spomenika, pa čak i gramofonskih ploča s narodnim pjesmama i govorima o

²⁸⁸ „Petrova gora – simbol, spomenik i legenda“, *Vikend*, 29.6.1979., 8.

²⁸⁹ „Pokloni za 8. mart“, *Večernji list*, 26.1. 1973.,16.

²⁹⁰ „Listajući knjigu uoči Dana ustanka – Velika poruka Petrove gore“, *Karlovački tjednik*, 23.7.1964., 7.

²⁹¹ Baković, 164.

²⁹² Isto, 75.

²⁹³ „Spomenik s dohotkom“, *Večernji list*, 19.09.1981., 2.

²⁹⁴ Šokić, Irena, *Neželjena baština*, Artizana film, Zagreb, 2016.

povijesti Petrove gore u produkciji Radija Petrova gora i Jugotona. Korist Memorijalnoga parka za lokalnu zajednicu nije bila samo financijska, već i kulturna pa i zabavna. Sedamdesetih godina Memorijalni park pokrenuo je vlastiti radio, koji je uz zabavno-glazbeni program pozdrava i čestitki, promovirao povijest Petrove gore, te njegovao tradicije lokalnoga folklor. Također radio je uživo prenosio proslave različitih obljetnica, kao što je proslava proboja obruča, ali je i snimao razgovore s preživjelim borcima te različita predavanja o Petrovoj gori koja su se posebno puštala u objektima Memorijalnoga parka.²⁹⁵ Isto tako, koristi su imali i mladi iz okolnih mjesta jer su mogli upoznati mlade iz cijele zemlje u posjetu ili na radnim akcijama, te zajedno s njima uživati u koncertima popularnih bendova. Uz druženje i igru lokalna djeca nešto su mogla i zaraditi, tako što su vodila manje grupe po Petrovoj gori i Centralnoj partizanskoj bolnici, a za njihov trud direktor Memorijalnoga parka Mile Dakić davao bi im džeparac.²⁹⁶

Memorijalni park Petrova gora je tijekom osamdesetih imao svojih problema, pa su tako nakon dvije godine upozoravanja krajem rujna 1985. sanitarna i inspekcija rada donijele odluku o zatvaranju bolnice.²⁹⁷ Bolnica je otvorena tek dva mjeseca kasnije kada su otklonjene sve nepravilnosti u radu.²⁹⁸ Tri godine kasnije stručno znanstveni časopis *Muzeologija* ocijenio je Memorijalni park Petrova gora programski i kadrovski siromašnim, dok je izložbu u Centralnoj partizanskoj bolnici, prema njihovom mišljenju, trebalo ponovo postaviti, osvježiti i nadopuniti. Također iznesena je i kritika spomenika, za koji su smatrali da je „promašaj u arhitektonskim i urbanističkom pogledu, jer projektant nije uopće valorizirao okoliš“.²⁹⁹

U drugoj polovici osamdesetih godina uz rastuću je inflaciju društvena kriza dolazila do svoga vrhunca. Iako gotovo neprimjetna i nevidljiva, ona je na različite načine izlazila na površinu javnosti. Gotovo proročanski, na sletu povodom Dana mladosti na stadionu JNA u Beogradu 1987. komentatori uz upozorenja o situaciji i budućnosti primjećuju da se plesna koreografija koja je počela s jednim složnim

²⁹⁵ Intervju s Mihajlom Novakovićem tehničarem na Radio Petrova gora do 1982., a nakon toga zadužen za održavanje tehnike i liftova u Memorijalnom parku.

²⁹⁶ Intervju s Marinkom Nestorović, unuka partizanskog zemuničara Milića Cvijanovića i medicinska sestra u vojnoj bolnici na Petrovoj gori.

²⁹⁷ „Nemar zatvorio partizansku bolnicu“ *Večernji list*, 21.09.1985., 4.

²⁹⁸ „Telex-Petrova gora“ *Večernji list*, 25.11.1985., 3.

²⁹⁹ Katalog muzejskih zbirki, muzejskih izložbi i stalnih izložbi sadržajno vezanih uz radnički pokret, NOB i poslijeratnu socijalističku izgradnju na teritoriju SR Hrvatske“, *Muzeologija*, 26, 1988., 71.

kolom se nastavlja osipanjem svake republike i pokrajine u mala nepovezana kola.³⁰⁰ Ideje i tradicije građene na socijalističkoj revoluciji vođenoj tijekom Drugoga svjetskoga rata počinju se zamjenjivati novim tradicijama s kojima su se komunisti, po vlastitom mišljenju, obračunali još tijekom revolucije.³⁰¹ Stare-nove tradicije, kao što su nacionalizam, religija i kapitalistički odnosi, bili su samo dio balona u kojemu se nalazilo jugoslavensko društvo, a takav balon će naposljetku puknuti, što će rezultirati ratom i raspadom Jugoslavije.³⁰²

³⁰⁰ „Dan mladosti 1987“ You Tube, <https://www.youtube.com/watch?v=2xfWUsUjVyl&t=1525s> 19.08.2024.

³⁰¹ Bilandžić, Dušan, *Jugoslavija poslije Tita 1980-1985.*, Globus, Zagreb, 1986., 225.

³⁰² Za više o razlozima raspada Jugoslavije vidi: Jović, Dejan, *Uvod u Jugoslaviju*, Fraktura, Zaprešić, 2023., 325-436.

4. KRAJ POVIJESTI ILI NOVA POVIJEST? PETROVA GORA DEVEDESETIH GODINA

4.1. Društveno-političke promjene

Prema američkom filozofu Francisu Fukuyami s krajem Hladnoga rata, padom socijalističkih sustava, uspostavljanjem liberalne demokracije i kapitalističkoga sustava u njima, završava jedna povijesna era i nastupa kraj povijesti.³⁰³ Iako se svakako o toj teoriji raspravljalo te se i dalje može raspravljati, činjenica je da su socijalističke zemlje nakon simboličnoga čina rušenja Berlinskoga zida krenule u pronalaženje rješenja za što lakšu tranziciju u novi politički i ekonomski sustav. U takvim okolnostima jugoslavenske političke elite krenule su u suprotnom smjeru, u smjeru dizanja zidova i barikada, kako figurativnih tako i doslovnih, te uvele, sada već postjugoslavensko društvo, u rat.³⁰⁴

Kraj socijalističke povijesti ili barem njene interpretacije, te kraj socijalističke ideologije u Jugoslaviji započet još u drugoj polovici osamdesetih, svoju kulminaciju doživljava 1990. godine. Novi narativi i tradicije zamijenili su prijašnje i počeli su kreirati novu kolektivnu kulturu sjećanja kako među Srbima tako i među Hrvatima.

Slobodan Milošević svoju je vlast u Srbiji učvrstio povezujući se sa Srpskom akademijom nauka i umetnosti, Udruženjem književnika te sa Srpskom pravoslavnom crkvom, tako stekavši podršku nekadašnjih protivnika komunista i njihove politike. Miloševićev režim već krajem osamdesetih, posebno nakon memoranduma SANU 1986., počinje s iskorištavanjem povijesti u smjeru stvaranja narativa o vječnoj žrtvi srpskoga naroda, a u širenju takvoga mišljenja pomogli su mediji bliski njegovome režimu. Takvo iskorištavanje povijesti posebno je bilo vidljivo prilikom političkih mitinga tijekom Miloševićeve Antibirokratske revolucije.³⁰⁵

U Hrvatskoj nakon perioda „hrvatske šutnje“ i uvođenjem višestranačja na političku scenu dolazi Franjo Tuđman s Hrvatskom demokratskom zajednicom. Oni vođeni idejom o „nacionalnoj pomirbi“, koja bi ujedinila Hrvate bez obzira na političke

³⁰³ Više o teoriji kraja povijesti vidi Fukuyama Francis, *The End of History and the Last Man*, The Free Press, New York, 1992.

³⁰⁴ Čolović Ivan, „Sve je počelo u Srbiji“, *Zid je mrtav, živeli zidov! Pad Berlinskoga zida i raspad Jugoslavije*, ur. Ivan Čolović, XX vek, Beograd, 2009., 55-56.

³⁰⁵ Isto, 37-41.

i ideološke stavove te njihovu eventualnu vojnu pripadnost u Drugom svjetskom ratu, iznose dvosmislene zaključke o ustaškom režimu i NDH, donoseći drugačiju interpretaciju pojedinih povijesnih događaja. Takvim postupcima ohrabruju nacionalističke krugove i prešutno u javnosti dozvoljavaju parcijalnu rehabilitaciju ustaštva, ali i otvaranje teme partizanskih zločina. To posebno uzima maha nakon pobjede HDZ-a na prvim višestranačkim izborima u Hrvatskoj kada takvi narativi postaju službeni, te se počinje s izmjenama, primjerice toponima, blagdana i sadržaja udžbenika povijesti.³⁰⁶ U takvim okolnostima propaganda već uhodanog Miloševićeva režima počinje iskorištavati stavove i izjave Franje Tuđmana i HDZ-a za vlastite političke ciljeve.³⁰⁷

U općem medijskom kaosu neodgovornog baratanja pojmovima *ustaše* i *četnici*, te međusobnoga optuživanja, hrvatski i srpski mediji kreirali su stereotipnu sliku hrvatskog i srpskog naroda. Takva slika svoje je korijenje vukla u zločinima počinjenima u Drugom svjetskom ratu od strane ustaša i četnika, te se širio strah da bi se oni mogli ponoviti.³⁰⁸ Uz strah od ponavljanja zlodjela iz Drugog svjetskoga rata, postojao je i strah od činjenice da bi u samostalnim republikama ili u reformiranoj Jugoslaviji, jedan od naroda mogao postati manjinom, primjerice Srbi u samostalnoj Hrvatskoj ili Hrvati u kontekstu unitarne Jugoslavije.³⁰⁹ U takvoj atmosferi politički vođe Srba u Hrvatskoj, dijelom priklonjeni Miloševićevoj politici, upravo kolektivnim sjećanjem na Drugi svjetski rat počinju opravdavati pobunu protiv hrvatske vlasti te argumente za vlastito djelovanje traže u izjavama poput one Franje Tuđmana na Prvom općem saboru HDZ-a: "NDH nije samo puka kvislinška tvorevina i fašistički zločin već izraz povijesne težnje Hrvata da imaju svoju državu".³¹⁰ Ovoga puta prilikom upotrebe povijesti izostavljen je dotadašnji narativ bratstva i jedinstva te zajedničke antifašističke borbe Srba i Hrvata protiv zajedničkoga neprijatelja, već se isključivo pozivalo na srpske žrtve i ustaške zločine, a ideološki temelj pronađen je u četničkom pokretu. Isto tako za opravdavanje pobune i izgradnju zajedničkoga identiteta za dio Srba u Hrvatskoj ponovno se posegnulo za tradicijom Vojne krajine i

³⁰⁶ Pavlaković, Vjeran, „Simboli i kultura sjećanja u Republici Srpskoj Krajini.“, *Politička misao*, 53, 3, 2016., 30.

³⁰⁷ Isto, 31.

³⁰⁸ Isto, 28-29.

³⁰⁹ Za pitanje straha od postajanja manjinom vidi: Jović, *Uvod u Jugoslaviju*, 437-470

³¹⁰ Pavlaković, 33.

hajdučkim, graničarskim karakterom, što je vidljivo i u kasnijem nazivu nove paradržave.

Veliku ulogu u širenju takvih narativa i novih izmišljenih tradicija odigrala su mjesta povezana s Drugim svjetskim ratom te komemoracije događaja i žrtava iz njega ili nekih drugih razdoblja. Komemoracije i slični skupovi u međuvremenu su se transformirali u političke mitinge. Strukturu takvih mitinga, kao što je već spomenuto, osmislio je i razradio režim Slobodana Miloševića tijekom njegove Antibirokratske revolucije.³¹¹ Upravo takav događaj odvit će se na Petrovoj gori u jeku političke kampanje pred prve višestranačke izbore u Hrvatskoj.

Skup na platou spomenika na Petrovoj gori održan je 4. ožujka 1990. godine. Kako je najavljen na mitingu u Karlovcu prije, a održan nakon Prvoga općeg sabora HDZ-a, na skupu je iskazano veliko nezadovoljstvo prema HDZ-u i Tuđmanu. Skup su organizirale skupštine općina Vojnića i Vrginmosta te Jugoslavenska samostalna demokratska stranka čiji je predsjednik bio direktor Memorijalnoga parka Petrova gora Mile Dakić.³¹² Organizatori su pokušali skup pretvoriti u zbor bratstva i jedinstva, a ne stranački skup, te je onemogućeno obraćanje Jovana Opačića iz kninske podružnice Srpske demokratske stranke, ali i Mile Dakića. Iako su govornici, među kojima su se isticali borci NOB-a, uglavnom upućivali na bratstvo i jedinstvo i zajedničku borbu Hrvata i Srba, ali i upozoravali na pojavu nacionalizama i ugroženost Srba u Hrvatskoj, na skupu je ipak bilo nacionalističkih poruka iz publike i nacionalističke ikonografije u vidu zastava, transparenta i fotografija. Razlog tome je što je uz službeni organizacijski odbor postojao i ilegalni koji je imao interese da organizira Srpski nacionalistički miting.³¹³ Na skupu je sudjelovalo više tisuća ljudi uglavnom Srba iz Hrvatske, ali je i veliki broj došao iz ostalih dijelova Jugoslavije, pa je tako s Kosova vlakom, okićenim slikama Slobodana Miloševića i zastavama sa starim srpskim grbom, pristiglo oko 500 ljudi koji su smješteni po okolnim selima Petrove gore.³¹⁴ Skup je ponudio odličan materijal za medijski rat vođen između djela hrvatskih i srpskih medija. Pa su tako skup hrvatski mediji povezali s nastavkom antibirokratske revolucije te ga okarakterizirali kao jednonacionalni i nacionalistički

³¹¹ Isto, 32-33.

³¹² Barić, Nikica, *Srpska pobuna u Hrvatskoj 1990-1995.*, Golden marketing, Zagreb, 2005., 59, 56.

³¹³ Pauković, Davor. "Predizborna kampanja u Hrvatskoj 1990. u svjetlu hrvatskog i srpskog novinstva." *Časopis za suvremenu povijest*, vol. 40, br. 1, 2008, str. 20

³¹⁴ „Smještaj po selima“, *Večernji list*, 4.3.1990., 4.

skup koji negira hrvatski suverenitet. Dok su mediji u Srbiji skup prikazali kao odgovor na rastući hrvatski nacionalizam i političke događaje, izjednačavajući HDZ i SKH što je za cilj imalo dovesti u pitanje buduće izbore.³¹⁵ Također, skup je imao negativne posljedice za lokalno stanovništvo, jer mnogi koji su odlazili na posao u Karlovac nailazili su na provokacije, što je produbljivalo već narušene odnose između Hrvata i Srba.³¹⁶

4.2. Rat i početak devastacije

Nakon događaja u ljeto 1990., Balvan revolucije i konačnog proglašavanja srpske autonomije u Hrvatskoj, Petrova gora našla se na teritoriju buduće paradržave Republike Srpske Krajine, a značaj Memorijalnoga parka počeo se mijenjati, kao i ljudi, pa i oni uključeni u stvaranje mita i simbolike Petrove gore tijekom socijalizma.³¹⁷ Među takvima je i sam direktor Memorijalnoga parka Mile Dakić čija je transformacija čudila pojedine lokalne stanovnike.³¹⁸ Dakić u vremenu socijalizma bio je cijenjen na prostoru oko Petrove gore, pisao je mnoge tekstove, knjige i radove koji su išli u prilog važnosti Petrove gore za razvoj bratstva i jedinstva, a tijekom devedesetih uključio se u javni i politički život RSK u kojoj je obnašao različite političke funkcije.³¹⁹ Uz to, Dakić je vodio jedinicu Teritorijalne obrane čiji se stožer nalazio u spomeniku na Petrovoj gori, a nakon rata osumnjičen je za ratni zločin kao sudionik ubojstva hrvatskih policajaca.³²⁰ Kao komandant ekstremističke i nacionalističke jedinice sam se prozvao „kapetan Darda“ te je ulazio u sukobe s lokalnim stanovništvom, a među njima i s predsjednikom Skupštine općine Vrginmost Dmitrom Obradovićem, koji se zalagao za mirno rješenje sukoba i suživot Hrvata i Srba.³²¹ Prema svjedočenju Dakića na Međunarodnome sudu za ratne zločine počinjene na području bivše Jugoslavije u Hagu, u slučaju Milana Martića, tijekom 1990. iz Memorijalnoga parka Petrova gora hrvatska policija je zaplijenila muzejsko

³¹⁵ Pauković, 20-25.

³¹⁶ Barić, 129-130.

³¹⁷ Isto, 77, 86,

³¹⁸ Intervju s Milanom Lončarom, stanovnikom Vojnića.

³¹⁹ Barić, 56, 88.

³²⁰ ICTY, Predmet br. IT-95-11-T, *Transkript svjedočenja, Svjedok Mile Dakić* (Haag: ICTY, 25. 10. 2006.), 10060-10062, pristup ostvaren 19. 8. 2024.,

https://www.icty.org/x/cases/martic/trans/bcs/061025IT_BCS.pdf

³²¹ Barić, 235.

oružje.³²² Dok je s druge strane Dakića *Večernji list* 1991. optužio da je „godinama pljačkao Memorijalni park“, te da je zapravo on trgovao muzejskim oružjem.³²³ No, postoje i tumačenja da je Dakić iskoristio oružje za naoružavanje vlastite grupe ekstremista koji su „samostalno krenuli u oružane i pljačkaške akcije“.³²⁴ Početkom devedesetih srpska emigracija kupila je i poslala na Petrovu goru odašiljač s većim dometom za radio stanicu, koji je postavljen na spomenik, te je tako nekadašnji radio Memorijalnoga parka postao propagandno oruđe koje je često koristio Dakić.³²⁵ Uz radijski uveden je i televizijski program koji se neko vrijeme snimao po lokalnim mjestima, a kasnije se emitirao program Televizije Beograd.³²⁶

Kako god bilo, činjenica je da je Memorijalni Park Petrova gora počeo propadati tijekom rata čemu svjedoči dokument upućen Vladi RSK koji potpisuje Mile Dakić. Dokument poziva na obnovu Memorijalnoga parka i sprječavanje devastacije koja traje od 1992., ali ovoga puta s posve novim narativom i interpretacijom povijesti, a posebno događaja iz vremena socijalizma.

„Osnovni zadaci bi bili: zaštita od daljnjeg propadanja i otuđivanja imovine, inventarizacija imovine i stvaranje uslova da Memorijalni park Petrova gora preraste u Muzej područja Republike Srpske Krajine koji bi sadržavao orijentaciono sljedeće istorijske cjeline: arheološku, etnografsku, dopunu srpskog etnografskog prostora u seobama, Vojnu krajinu, genezu punu nacionalne ravnopravnosti između srpskog i hrvatskog naroda kroz vjekove, period 1. svjetskog rata i solunski dobrovoljci, područje današnje RSK u Kraljevini SHS i Kraljevini Jugoslaviji, period borbe i zločina u 2. svjetskom ratu, period države SFRJ, mirnodopski vidovi etničkog čišćenja, stradanja na Golom otoku, raspad SFRJ-e, secesija Hrvata, Slovenaca, Makedonaca i muslimana, borba srpskog naroda RSK za vlastitu državu na putu svesrpskog ujedinjenja 1990/94.“³²⁷

³²² ICTY, Predmet br. IT-95-11-T, *Transkript svjedočenja, Svjedok Mile Dakić* (Haag: ICTY, 25. 10. 2006.), 9999, pristup ostvaren 19. 8. 2024.,

https://www.icty.org/x/cases/martic/trans/bcs/061025IT_BCS.pdf

³²³ „Srbi Srbima daruju smrt“, *Večernji list*, 26.7.1991., 7.

³²⁴ Raguž, Jakša, „Ratna bolnica Petrova gora 1991/1993. godine“, *Istorija 20. veka*, 1, 2015., 136-137.

³²⁵ „RTB s Petrove gore“ *Večernji list*, 20.8.1991., 8.

³²⁶ Intervju s Mihajlom Novakovićem, tehničarem na Radio Petrova gora do 1982., a nakon toga zadužen za održavanje tehnike i liftova u Memorijalnom parku.

³²⁷ Prijedlog Državne komisije za ratne zločine i zločine genocida RSK Vladi RSK za obnovu Memorijalnog parka Petrova gora, 9.6.1994., *Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990.-1995. Dokumenti pobunjenih Srba u Republici Hrvatskoj (siječanj – lipanj 1994.)*, ur. Željka Križe Gračanin, Ivan Radoš, Hrvatski memorijalno-dokumentacijski centar Domovinskog rata, Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, Zagreb – Slavonski Brod, 2012., 415-516.

Hrvatska Vlada također se odrekla partizanske prošlosti Petrove gore sa simboličkim činom ukidanja nagrade dr. Marija Schlesinger.³²⁸ Dok su se na svim stranama odricali partizanske prošlosti, a neki željeli i promijeniti povijest, te ju isključivo jednonacionalno obojiti, spomenik je propadao, metalne ploče sa sjeverozapadne strane počele su padati, tu i tamo bila bi koja rupa od metka, a arhiva i postav muzeja bili su sasvim devastirani. Centralna partizanska bolnica isto je tako propadala, u nju su se zavlačili mladi nakon noći provedene u omladinskom planinarskom domu 8. kordunaške divizije, koji je tijekom devedesetih djelovao kao disko klub Oaza.³²⁹

No, kotač povijesti se na Petrovoj gori okrenuo i vratio 50 godina unatrag, te se povijest na neki način ponovila. Naime u kolovozu 1991. u barakama omladinskoga naselja nasuprot spomenika uspostavljena je Srpska dobrovoljačka ratna bolnica Petrova gora. Bolnica je smještena na Petrovac iz sigurnosnih i tehničkih razloga, ali veliku ulogu u odabiru lokacije imao je i simbolički značaj koji je ukazivao na povijesni kontinuitet Petrove gore kao mjesta otpora. U očima vođa pobunjenih Srba koji su vodili isključivi politički diskurs, hrvatska Vlada, HDZ i Franjo Tuđman predstavljali su direktne nasljednike ustaškog režima i ustaške genocidne politike. Izjednačavanjem HDZ-a i ustaškog režima pružili su, kao što je već spomenuto, opravdanje za pobunu i vlastite akcije.³³⁰ No, ovoga puta mjesto otpora bilo je jednonacionalno, stoga je izbrisana borba pripadnika višenacionalnih partizanskih jedinica te je ona postala samo srpska borba. Ironija u takvoj interpretaciji je veća s obzirom na činjenicu da na Kordunu tijekom Drugoga svjetskoga rata nije bilo ozbiljnijega četničkoga pokreta, a početkom 1990-ih pojedinci počinju isticati nacionalizam i četništvo. Takvi stavovi i nove izmišljene tradicije dovele su do pljačke i paljenja hrvatskih mjesta, a u konačnici su uz ratna stradanja i materijalne gubitke sveli lokalno stanovništvo na ovisnost o crnom tržištu i švercu.³³¹

Spomenik je u takvim okolnostima postao skladište medicinskog i vojnog materijala, a s vremenom kako su se vojne operacije odvijale i stožer, te mjesto za

³²⁸ „UKAZ o proglašenju zakona o prestanku važenja Zakona o 'Nagradi dr. Marija Schlesinger'“, *Narodne novine*, Zagreb, 947, 1991.

³²⁹ Intervju s Brankom Eremićem, bivši načelnik općine Vojnić.

³³⁰ Raguž, 133-137.

³³¹ Intervju s Rankom Stokrpom, bivši učitelj i pripadnik rezervnog sastava policije 1990. u Vojniću.

obuku raznih jedinica vojske RSK.³³² Bolnica je nakon 1992. dobila i civilnu namjenu te je premještena u hotel u Vojniću, a u slučaju vojnih operacija selila se ponovno na Petrovu goru.³³³ Prilikom selidbi na Petrovu goru opet se mogla čuti ironična rečenica „idemo u partizane“, koju je izgovaralo medicinsko osoblje, često ono isto koje je par godina ranije izgovaralo te rečenice, ali u nekom drugom, već spomenutom, kontekstu.³³⁴ U bolnici su se počeli liječiti i pripadnici drugih nacionalnosti, zarobljeni ranjeni hrvatski vojnici ili Bošnjaci iz Autonomne pokrajine zapadne Bosne, s kojom je bolnica imala dogovor o preuzimanju ranjenih uz naknadu.³³⁵

Tijekom operacije Oluja bolnica u Vojniću prestaje s radom, a pred Hrvatskom vojskom bježe osoblje, pacijenti i lokalno stanovništvo.³³⁶ U kuće izbjeglih Srba useliti će se Hrvati iz Bosne i Hercegovine koje je zadesila slična izbjeglička sudbina.³³⁷ Iako su oko Petrove gore neka spomen-obilježja NOB-a tijekom operacije Oluja stradala od strane Hrvatske vojske, to nije bio slučaj sa spomenikom na Petrovoj gori.³³⁸ Naime na Petrovu goru dolaze pripadnici 137. domobranske pukovnije sa zapovjednikom pukovnikom Josipom Goršićem. Prema njegovim riječima „137. domobranska pukovnija osigurava ovaj spomenik antifašizmu i ne dozvoljava da se dogodi devastacija“.³³⁹ Iz video zapisa koji je tom prilikom snimila ekipa Hrvatske radiotelevizije vidljivo je da je prostor oko spomenika zarastao u travu, ali da je spomenik u dosta dobrom stanju te da je za njegovu čitavu obnovu i ponovno otvaranje još bilo nade.

³³² Isto, 151.

³³³ Isto, 154.

³³⁴ Intervju s Marinkom Nestorović, unuka partizanskog zemuničara Milića Cvijanovića i medicinska sestra u vojnoj bolnici na Petrovoj gori.

³³⁵ Raguž, 148,155.

³³⁶ Za više o operaciji *Oluja* i razlozima bijega srpskoga stanovništva vidi: Nikolić Kosta, *Krajina 1991.-1995.*, Ftaktura, Zaprešić, 2023., 421-461.

³³⁷ Livada, *Kordunski rekvijem*, 403.

³³⁸ Lešaja, Ante, *Knjigocid – uništavanje knjiga u Hrvatskoj 1990-ih*, Profil, Zagreb, 2012., 372.

³³⁹ Ban, Saša, „Betonski spavači“ *Treći put: Smrt fašizmu, sloboda ostalima*, Hulahop, Zagreb, 2023.

5. PROSTOR MEMORIJALNOGA PARKA DANAS

Iako je spomenik Vojina Bakića, kao i nekadašnji Memorijalni park Petrova gora, nakon Domovinskoga rata vraćen pod upravu Republike Hrvatske, sljedećih 30 godina gotovo se ništa nije promijenilo. Međutim, činjenica je da spomenik sve više propada i pada u sve veći zaborav. Nakon Domovinskoga rata u Hrvatskoj, na valu politike „nacionalne pomirbe“, neriješene traume i sjećanje na Drugi svjetski rat u kombinaciji sa svježim traumama na Domovinski rat kreirali su nove tradicije i kompleksnu kulturu sjećanja na prošlost.³⁴⁰ U takvoj kulturi sjećanja mjesta kao što je Petrova gora padaju u zaborav, a od apsolutnog zaborava i propadanja uglavnom su prepuštena volji i inicijativi pojedinaca.

Ubrzo nakon rata spomenik, sada već poznat kao *Spomenik ustanku naroda Banije i Korduna*, uz ignoriranje države upada u proces, kako to naziva teoretičar umjetnosti Uroš Čvoro, postsocijalističke privatizacije. U takvom procesu ono što se nekada smatralo javnim, društvenim vlasništvom, sada je podvrgnuto privatizaciji koja često rezultira krađom i uništavanjem. Proces privatizacije odrazio se na spomenik u vidu skidanja metalnih ploča, koje se uglavnom prodaju kao sekundarna sirovina, dok se kamene ploče sa stubišta koriste kao građevinski materijal.³⁴¹ Takav proces preslika je istoga, ali šireg procesa koji se odvija u postsocijalističkome društvu. No, spomenik je postao žrtva i bezumnog vandalizma koji se uglavnom očitovao u razbijanju interijera spomenika, bifea i pomoćnih prostorija, ali i grafitiranju gotovo svih površina. Spomen-kosturnica je također bila razbijena, te se u nju među kosti poginulih civila i partizana bacalo smeće.³⁴²

Centralna partizanska bolnica i obližnji planinarski dom također su podvrgnuti devastaciji, objekti bolnice su zapušteni, muzejski inventar odnesen i djelomično uništen. Zemunice su također devastirane, kao i spomen-ploča na grobu dr. Marije Schlesinger, te reljef na spomeniku Stevana Luketića ispred partizanskoga groblja.³⁴³

Do današnjih dana spomenik na Petrovoj gori nije u ničijoj nadležnosti, a odgovornost za obnovu prebacuje se s institucije na instituciju. Jedan od problema

³⁴⁰ Čvoro, Uroš, *Transitional Aesthetics: Contemporary Art at the Edge of Europe*, Bloomsbury academic, London, 2018.,108-109.

³⁴¹ Čvoro, 117-118.

³⁴² Zatezalo, *Petrova gora uloga i značaj*, 105.

³⁴³ Isto, 104.

koji navodno koči bilo kakvu ozbiljniju inicijativu za obnovu je činjenica da kroz spomenik prolazi granica Karlovačke i Sisačko-moslavačke županije, kao i tromeđa općina Vojnić, Gvozd i Topusko. Stoga spomenik nema potrebnu dokumentaciju kao što je upis u gruntovnicu niti katastar, a procjena obnove u drugoj polovini 2000-tih iznosila je oko 160 milijuna kuna.³⁴⁴ Za razliku od spomenika, obnova Centralne partizanske bolnice, koja se u potpunosti nalazi u Općini Vojnić, započela je 2004. uz financiranje Ministarstva kulture i Općine Vojnić te uz pomoć Vatrogasnoga društva i Hrvatskih šuma, a do 2009. obnovljeno je 10 objekata. Obnova se nastavila 2016. kada je sanirana jedna od zemunica, a 2019. obnovljena je ploča s reljefom na zemunici dr. Marije Schlesinger.³⁴⁵ No, bez obzira na djelomičnu obnovu, objekti bolnice se i dalje devastiraju, iz razloga što ne postoji stalni plan održavanja i upravljanja. Stoga održavanje ovisi o inicijativama pojedinaca i lokalnih udruga koje na razne načine daju doprinos da objekti ne padnu u apsolutni zaborav i ne budu u potpunosti devastirani. Iz takvih inicijativa stvaraju se brojne ideje o obnovi i korištenju prostora, pa i ona o zajedničkoj prijavi Centralne partizanske bolnice i njezinoga pandana u Sloveniji partizanske bolnice *Franja*, na listu zaštite i pokroviteljstva UNESCO-a.³⁴⁶ Takva inicijativa nije realizirana jer iziskuje rješavanje brojnih administrativnih problema, te širi projekt obnove po pravilima konzervatorske struke, što navodno u slučaju obnove Centralne partizanske bolnice nije bio slučaj.³⁴⁷

Partizanska bolnica *Franja* nalazi se u kotlini rijeke Čerinščica u blizini mjesta Cerčno u Sloveniji, a djelovala je od 1943. godine do kraja rata. Odmah po završetku rata počinje služiti kao muzej, a od tada do danas u više je navrata obnavljana i restaurirana, pa je tako nakon poplava 2007., kada je gotovo u potpunosti uništena, ponovno obnovljena 2009. godine. Ministarstvo kulture Republike Slovenije 2014. prijavilo je bolnicu *Franja* i još četiri spomenička područja Europskoj komisiji, a nakon provedenih evaluacija jedino je bolnici *Franja* dodijeljena Oznaka europske baštine.³⁴⁸ Bolnica je još jednom nastradala u poplavama 2023. godine, a 2024.

³⁴⁴ Pavković, Marina, „Uspavani betonski div s Petrove gore. Tri desetljeća rastakanja umjetnosti i baštine“, Ideja.hr, https://ideje.hr/uspavani-betonski-div-s-petrove-gore-tri-desetljeća-rastakanja-umjetnosti-i-bastine/#_ftn3, 23.8. 2024.

³⁴⁵ Mataušić, Nataša, Sanja, Horvatinčić, „Put građanske hrabrosti Centralna partizanska Bolnica Petrova gora“, Savez antifašističkih boraca i antifašista Republike Hrvatske, <https://sabh.hr/europsko-antifasisticko-nasljede/put-građanske-hrabrosti/put-građanske-hrabrosti-hrvatska/>, 23.8.2024.

³⁴⁶ Isto.

³⁴⁷ Intervju s Milenom Basarom, predsjednica Kreativne udruge ruke.

³⁴⁸ „Franja Spomenik“, Partizanska bolnica Franja, <https://www.pb-franja.si/en/explore-franja/franja-a-monument-of-immovable-heritage/>, 23.8.2024.

Ministarstvo kulture Republike Slovenije uz planove za obnovu bolnice, koje smatra „moralnom obvezom“, planira prenijeti vlasništvo s lokalne zajednice na Republiku Sloveniju radi lakše zaštite i očuvanja bolnice.³⁴⁹

Primjer Franje svakako bi mogao poslužiti u eventualnoj revitalizaciji Centralne partizanske bolnice, ali i kompletnoga područja nekadašnjega Memorijalnoga parka. Do tada, na prostor bolnice i spomenika i dalje dolaze posjetitelji, što zna dovesti do neželjenih posljedica kao što je bilo u slučaju britanskoga turista koji se 2023. teško ozlijedio prilikom pada u unutrašnjosti spomenika.³⁵⁰ Mnogi dolaze i na brojne događaje kao što su izložbe, predavanja i komemoracije, a spomenik Vojina Bakića, koji je nekada zbog reflektirajućeg metala bio izvor i simbol svjetlosti, danas je postao jedno od najtamnijih mjesta u Hrvatskoj. Naime, 2019. je Međunarodna udruga za tamno nebo Petrovu goru proglasila Međunarodnim parkom tamnoga neba, što na plato ispred spomenika dovodi brojne promatrače zvjezdanoga neba. Takve događaje organiziraju pojedinci, udruge građana, ali i pojedine političke organizacije, koje organiziraju i povremene akcije čišćenja i održavanja prostora oko spomenika i bolnica.³⁵¹ Iako komemoracije na stradanja iz Drugoga svjetskoga rata pojedini akteri, a posebno politički, iskorištavaju za vlastitu promociju, sjećanje na te događaje i umjetničku vrijednost spomenika se nastavlja, a osnovna svrha ovoga kompleksa donekle se u simboličnoj mjeri održava.³⁵² Umjetnička i arhitektonska vrijednost spomenika građenih u socijalizmu na prostoru Jugoslavije prepoznata je u svijetu, no uglavnom upravo zbog svoga zapuštenoga i devastiranoga stanja, pa se tako futuristički izgled spomenika na Petrovoj gori koristio kao besplatna kulisa za snimanje serije s postapokaliptičnom tematikom.³⁵³ Istodobno šume Petrove gore te prostorije i zemunice Centralne partizanske bolnice još jedanput skrivaju izbjeglice, no ovoga puta u kontekstu geopolitičkih sukoba i ratova 21. stoljeća.

³⁴⁹ „Partizanska bolnišnica Franja bo prešla v državno last, obnova je "moralna zaveza", RTV SLO, <https://www.rtvlo.si/kultura/dediscina/partizanska-bolnisnica-franja-bo-presla-v-drzavno-last-obnova-je-moralna-zaveza/710225> 23.08.2024.

³⁵⁰ Prerad, Danijel, „Britanac se teško ozlijedio pri padu u spomeniku na Petrovoj Gori“, Večernji list, <https://www.vecernji.hr/vijesti/britanac-se-tesko-ozlijedio-pri-padu-u-spomeniku-na-petrovoj-gori-1660252> 23.08.2024.

³⁵¹ „Petrova gora“, Spomenik Database, <https://www.spomenikdatabase.org/petrova-gora> 23.08.2024.

³⁵² Sjećanje na spomenik održava i nogometni klub *Petrova gora* iz Vojnića, koji iako je registriran tek 2005. nastavak je kontinuiteta istoimenoga kluba osnovanoga u Vojniću 1946. Amblem kluba je spomenik Vojina Bakića na Petrovcu. Šokić, Irena, *Neželjena baština*, Artizana film, Zagreb, 2016.

³⁵³ Nielbly, Donald, „Petrova Gora & Netflix's "Tribes of Europa": an overview & analysis“, Spomenik Database, <https://www.spomenikdatabase.org/post/petrova-gora-netflix-s-tribes-of-europa-an-overview-analysis>, 23.08.2024.

ZAKLJUČAK

Značaj Petrove gore oblikovao se i mijenjao kroz različita povijesna razdoblja koja su ostavila duboki trag kako na sami lokalitet tako i na ljude u blizini. Na osnovi iskustva svakoga pojedinog povijesnog razdoblja nastajali su novi narativi, tradicije i mitovi u onom sljedećem razdoblju koje je dolazilo. Na iskustvu Vojne krajine i hajdučke tradicije stanovništvo se organiziralo i pružilo otpor u prvim mjesecima Narodnooslobodilačke borbe. Tada je Petrova gora zbog svoga strateškog i mitskog značaja postala je mjesto ustanka i skrovišta brojnih partizanskih jedinica i civila. Do nje su raznim putevima dolazile direktive od najviših vojno-političkih razina KPH i KPJ te je upravo na njenim obroncima, među prvim u Hrvatskoj, dignut ustanak. Položaj Petrove gore bio je ključan za razvoj bolnica, štabova, radionica, ali i raznih organizacija kao što su primjerice AFŽ i USAOH, koje su imale veliko značenje za partizane i lokalno stanovništvo te cijeli NOP u Hrvatskoj. Blizina Zagreba kao centra moći NDH nije mogla spriječiti djelovanje i širenje NOP-a, što se najbolje vidi upravo iz primjera Centralne partizanske bolnice koja je neprestano djelovala tijekom cijeloga rata. Kroz šume Petrove gore prolazile su brojne partizanske jedinice, i tu su djelovali brojni pojedinci raznih nacionalnosti, te se upravo na njihovim primjerima gradio narativ bratstva i jedinstva.

Povijest Petrove gore iz vremena Drugoga svjetskog rata upotrijebljena je tijekom socijalizma u smjeru izgradnje kolektivne kulture sjećanja na NOB i socijalističku revoluciju, što je davalo legitimnost tadašnjem društveno-političkom sustavu. Izgradnja kulture sjećanja pratila je proces memorijalizacije mjesta, događaja i pojedinaca koji su se odvijali i djelovali na Petrovoj gori. Proces memorijalizacije započeo je odmah po okončanju rata, nastavio se kreiranjem Memorijalnoga parka s izvornim spomenikom Centralne partizanske bolnice, a svoj vrhunac dosegao je izgradnjom spomenika Vojina Bakića početkom 1980-ih godina. Kako su proces memorijalizacije od samoga početka pratili različiti problemi, od ekonomske situacije u poratnim godinama, neefikasnosti pojedinih aktera uključenih u proces, neregularnoga natječaja za izgradnju spomenika, do ekonomske i naposljetku društvene krize osamdesetih godina, proces memorijalizacije nikada u potpunosti nije završen.

Usprkos tome na Petrovu goru su svake godine pristizali brojni posjetitelji. Na nju su stizali izletnici, školske ekskurzije, društveno-političke delegacije, organizirana su brojna logorovanja izviđača, susreti, komemoracije i radne akcije, a sve u svrhu razvijanja osnovnih ideja jugoslavenskoga socijalističkog društva nastalih na iskustvu NOB-a. Takve ideje, kao što su bratstvo i jedinstvo te NOB koji je tumačen i kao socijalistička revolucija, trebale su pomoći u kreiranju novoga socijalističkoga čovjeka koji je, jednom kad proces odumiranja države završi, trebao kročiti u utopijsko komunističko društvo.

Lokalna zajednica također je imala koristi od procesa memorijalizacije, iako ne u obujmu kakav je u početku postavljen. Svakako je doprinos za zajednicu bio vidljiv, a i danas je prisutan u razgovoru s lokalnim stanovništvom.

S krajem SFRJ došao je i kraj tumačenjima i baštinjenima povijesti kakvi su do tada postojali. Prilikom društveno-političkih promjena simbolika Petrove gore poslužila je u kreiranju novih narativa i kulture sjećanja koji su trebali poslužiti u jačanju i širenju međunacionalnoga sukoba. Vođe pobunjenih Srba, po uzoru na režim Slobodana Miloševića, zamijenile su narativ bratstva i jedinstva s narativom vječne srpske žrtve. Takvom tumačenju prošlosti doprinosili su segmenti hrvatske politike „nacionalne pomirbe“ koju su zagovarali Franjo Tuđman i HDZ. Dok se nova interpretacija prošlih događaja uspostavljala, s prošlošću nacionalno raznolikih partizana razilazile su se i hrvatske i srpske političke elite.

U takvom kontekstu nekadašnji se Memorijalni park počeo raspadati, a taj proces traje do danas. Iako pojedinci pokušavaju zaustaviti uništavanje prostora nekadašnjega Memorijalnoga parka, a posebno spomenika, u tome nemaju previše sreće. Problem današnjega stanja je splet nezainteresiranih i tromih institucija, od lokalne zajednice do nadležnih ministarstava.

Stoga se može zaključiti da snažna građevina, spomenik koji je sjajio, dominirao krajobrazom i svojom veličinom na neki način reflektirao sliku monolitnog i čvrstog političkog sustava u kojem je nastao, danas prikazuje manjkavost sustava u kojemu se raspada. No, možda je baš sada spomenik u savršenoj formi i u idealnom stanju jer sa svojim rupama i pogledom koji se pruža kao da govori o manjkavostima društva u kojem je nastajao te društva danas u kojem on polako nestaje. Kao da se kroz svaku rupu pogledom na okolnu šumu odaje nada drugačije budućnosti, lišene

podjela koje su izazvale rat i uništenje, a ovaj prostor dovele gotovo do ruba. Iako je Petrova gora nekada predstavljala bratstvo i jedinstvo naroda i narodnosti Jugoslavije, kako se onodobnim jezikom govorilo, danas ona ovakva deformirana točno pokazuje defektnost te razjedinjenost društva koje bez obzira na sve grčevito živi i opstaje.

IZVORI I LITERATURA

IZVORI

Objavljeni izvori:

1. *Dokumenti pobunjenih Srba u Republici Hrvatskoj (siječanj – lipanj 1994.)*, ur. Željka Križe Gračanin, Ivan Radoš, Hrvatski memorijalno-dokumentacijski centar Domovinskog rata, Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, Zagreb – Slavonski Brod, 2012.
2. ICTY, *Predmet br. IT-95-11-T, Transkript svjedočenja, Svjedok Mile Dakić (Haag: ICTY, 25. 10. 2006.)*, 10060 -10062, pristup ostvaren 19. 8. 2024., https://www.icty.org/x/cases/martic/trans/bcs/061025IT_BCS.pdf
3. ICTY, *Predmet br. IT-95-11-T, Transkript svjedočenja, Svjedok Mile Dakić (Haag: ICTY, 25. 10. 2006.)*, 9999, pristup ostvaren 19. 8. 2024., https://www.icty.org/x/cases/martic/trans/bcs/061025IT_BCS.pdf
4. *Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu, borbe u Hrvatskoj 1941. god.*, tom V, knjiga 1, ur. Jovan Vujošević, Vojnoistorijski institut Jugoslovenske armije, Beograd, 1952.
5. *Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu, borbe u Hrvatskoj 1942. god.*, tom V, knjiga 3, ur. Jovan Vujošević, Vojnoistorijski institut Jugoslovenske armije, Beograd, 1952.
6. *Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu, borbe u Hrvatskoj 1941-1942. god., ustaško – domobranski dokumenti*, tom V, knjiga 32, ur. Fabijan Trgo, Vojnoistorijski institut, Beograd, 1964.

Novine i časopisi:

1. *Arhitektura* – razna godišta
2. *Čovjek i prostor* – 1971.
3. *Karlovački tjednik* – razna godišta
4. *Muzeologija* – 1988.
5. *Narodne novine* – 1991.
6. *Večernji list* – razna godišta

7. *Vikend* – 1979.

Usmeni izvori:

1. Intervju – Milena Basara, 31.3.2023.
2. Intervju – Branko Eremić, 31.3.2024.
3. Intervju – Milan Lončar, 1.4.2024.
4. Intervju – Marinka Nestorović, 1.4.2024.
5. Intervju – Mihajlo Novaković, 1.4.2023.
6. Intervju – Ranko Stokrp, 1.7.2024.
7. Intervju – Čedomir Studen, 1.4.2024.

Memoaristika:

1. Bulat, Rade, *Svjedočanstva iz Petrove gore*, Prosvjeta, Zagreb, 1981.
2. Davie, Michael, *The Diaries of Evelyn Waugh*, Little, Brown and Company, Boston, 1976.
3. Holjevac, Većeslav, *Zapisi iz rodnog grada*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1972.
4. Šibl, Ivan, *Ratni dnevnik*, Naprijed, Zagreb, 1966.
5. Zlatić, Savo, *Poslali su me na Kordun*, Razlog, Zagreb, 2005.

Udžbenici :

1. Đuranović Šarlota, Žeželj Mirko, *Prošlost i sadašnjost 3, udžbenik povijesti za VIII razred osnovne škole*, Školska knjiga, Zagreb 1971.
2. Žeželj Mirko, *Povijesna čitanka prošlost i sadašnjost 3, za VIII razred osnovne škole*, Školska knjiga, Zagreb 1969.
3. Drašković Blagota, *Čovjek u svom vremenu 4*, Školska knjiga, Zagreb, 1987.

Film i televizija:

1. Ban, Saša, „Betonski spavači“, *Treći put: Smrt fašizmu, sloboda ostalima*, Hulahop, Zagreb, 2023.
2. Šokić, Irena, *Neželjena baština*, Artizana film, Zagreb, 2016.

3. *Kocka, kocka, kockica*, dječja emisija Radiotelevizije Beograd, epizoda Trgom partizanske bolnice, premijerno prikazana 21.11.1979.

Glazba:

Balašević, Đorđe, „Requiem“, *Panta Rei*, Đorđe Balašević, Jugoton, Zagreb, 1988.

Mrežni izvori:

1. „Dan mladosti 1987“ You Tube, <https://www.youtube.com/watch?v=2xfWUsUjVyl&t=1525s>, 19.08.2024
2. „Franja Spomenik“, Partizanska bolnica Franja, <https://www.pb-franja.si/en/explore-franja/franja-a-monument-of-immovable-heritage/>, 23.08.2024.
3. Kordun, *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, <https://www.enciklopedija.hr/clanak/kordun>, 22.4.2024.
4. Mataušić, Nataša, Sanja, Horvatinčić, „Put građanske hrabrosti Centralna partizanska Bolnica Petrova gora“, <https://sabh.hr/europsko-antifasisticko-nasljede/put-gradanske-hrabrosti/put-gradanske-hrabrosti-hrvatska/>, 15.06.2024
5. Nielbly, Donald, „Petrova Gora & Netflix's 'Tribes of Europa': an overview & analysis“, Spomenik Database, <https://www.spomenikdatabase.org/post/petrova-gora-netflix-s-tribes-of-europa-an-overview-analysis>, 23.08.2024.
6. „Partizanska bolnišnica Franja bo prešla v državno last, obnova je moralna zaveza“, RTV SLO, <https://www.rtv slo.si/kultura/dediscina/partizanska-bolnisnica-franja-bo-presla-v-drzavno-last-obnova-je-moralna-zaveza/710225>, 23.08.2024.
7. Pavković, Marina, „Uspavani betonski div s Petrove gore. Tri desetljeća rastakanja umjetnosti i baštine“, Ideja.hr, https://ideje.hr/uspavani-betonski-div-s-petrove-gore-tri-desetljeca-rastakanja-umjetnosti-i-bastine/#_ftn3, 23.08.2024.

8. Prerad, Danijel, „Britanac se teško ozlijedio pri padu u spomeniku na Petrovoj Gori“, Večernji list, <https://www.vecernji.hr/vijesti/britanac-se-tesko-ozlijedio-pri-padu-u-spomeniku-na-petrovoj-gori-1660252>, 23.08.2024.
9. Spomenik Database, <https://www.spomenikdatabase.org/petrova-gora>, 23.08.2024.

Ostalo:

1. Borovac, Ivanka, *Veliki atlas Hrvatske*, Mozaik knjiga, Zagreb, 2002.
2. Dakić, Mile, *Petrova mi gora mati informativno-historijski vodič*, Prosvjeta, Zagreb, 1973.
3. Dakić, Mile, *Memorijalni park Petrova gora, IV dopunjeno izdanje*, Memorijalni park Petrova gora, Vojnić, 1984.
4. Kolar, Sonja, *Katalog izložbe - Republičke nagrade i društvena priznanja u SRH*, Muzej revolucije naroda Hrvatske, Zagreb, 1988.
5. Petković, Ljubiša, *Album za sličice, Spomenici revolucije*, Grafičko izdavačka Radna organizacija "Sava Munćan", Bela Crkva, 1978.
6. Radovinović, Radovan, Karađole, Nikola, *Satelitski atlas Hrvatske: 1: 100 000*, Ljevak, Zagreb, 2001.

LITERATURA

1. Aralica, Tomislav, Aralica, Višeslav, *Hrvatski ratnici kroz stoljeća 4*, Znanje, Zagreb, 2010.
2. Arsenijević, Vladimir, Andrić, Iris, ur., *Leksikon YU mitologije*, Rende, Postscriptum, Zagreb – Beograd, 2012.
3. Baić, Dušan, *Kotar Vrginmost u NO borbi 1941-1945.*, Općinski odbor Saveza boraca NOR-a Vrginmosta, Vrginmost, 1980.
4. Baković, Nikola, *Brotherhood on the Move. Ritual Mobilities in the Second Yugoslavia*, Srednja Europa, Zagreb, 2023.
5. Barić, Nikica, *Srpska pobuna u Hrvatskoj 1990-1995.*, Golden marketing, Zagreb, 2005.
6. Bekić, Darko, *Vojin Bakić ili kratka povijest kiposlavije*, Profil, Zagreb 2007.

7. Bekić, Milan, Butković, Ivo, Goldstein, Slavko, *Okrug Karlovac 1941*, Institut za historiju radničkog pokreta, Zagreb, 1965.
8. Bilandžić, Dušan, *Jugoslavija poslije Tita 1980-1985.*, Globus, Zagreb, 1986.
9. Bulat, Rade, „Prodiranje revolucionarnih ideja i stvaranje organizacije KPJ u kotaru Vrginmost“, *Djelatnost KPJ do aprila 1941. na području Karlovca, Korduna, Like i Pokuplja*, ur. Đuro Zatezalo, Historijski arhiv u Karlovcu, Karlovac, 1969.
10. Churchill, Winston, *His Father's Son: The Life of Randolph*, Weidenfeld & Nicolson, London, 1996.
11. Cvjetičanin, Veljko, *Marksistička teorija društva*, Stvarnost, Zagreb, 1979.
12. Čolović Ivan, „Sve je počelo u Srbiji“, *Zid je mrtav, živeli zidov! Pad Berlinskoga zida i raspad Jugoslavije*, ur. Ivan Čolović, XX vek, Beograd, 2009.
13. Čulinović, Ferdo, „Državnopravno značenje akata trećeg zasjedanja ZAVNOH-a“, *Simpozij o Petrovoj gori u povodu 25-godišnjice III. zasjedanja ZAVNOH-a, Topusko, 10-13. studenog 1969.*, ur. Dušan Čalić, JAZU, Zagreb 1972.
14. Čvoro, Uroš, *Transitional Aesthetics: Contemporary Art at the Edge of Europe*, Bloomsbury Academic, London, 2018.
15. Dakić, Mile, „Značaj Petrove gore u narodnooslobodilačkom ratu“, *Simpozij o Petrovoj gori u povodu 25-godišnjice III. zasjedanja ZAVNOH-a, Topusko, 10-13. studenog 1969.*, ur. Dušan Čalić, JAZU, Zagreb 1972.
16. Dakić, Mile „Proljetna ofanziva na slobodni teritorij Korduna i proboj ustaškog obruča na Petrovoj gori 14. maja 1942. godine“ *Strategija oružane borbe u NOR-u*, ur. Radomir Petković, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1980., 398-406.
17. Dedijer, Vladimir, *Novi prilozi za biografiju Josipa Broza Tita*, Mladost, Zagreb, 1980.
18. Dragić, Đorđe, „Sanitetsko zbrinjavanje u NOR-u i značaj tih iskustava za ONO“, *Strategija oružane borbe u NOR-u*, ur. Radomir Petković, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1980., 559-565.
19. Dragičević, Zana, „Spomenik na Petrovoj gori – prilog istraživanju i revalorizaciji“, *Anali galerije Antuna Augustinčića – Simpozij problem spomenika: spomenik danas*, Klanjec, 2015., 385-404.

20. Duda, Igor, *U potrazi za blagostanjem. O povijesti dokolice i potrošačkog društva u Hrvatskoj 1950-ih i 1960-ih*, Srednja Europa, Zagreb, 2005.
21. Duda, Igor, *Pronađeno blagostanje Svakodnevni život i potrošačka kultura u Hrvatskoj 1970-ih i 1980-ih*, Srednja Europa, Zagreb., 2009.
22. Duda, Igor, „Uvod: od nazadnosti do svemira, od projekta do zbornika“, *Stvaranje socijalističkoga čovjeka Hrvatsko društvo i ideologija jugoslavenskoga socijalizma*, ur. Igor Duda, Srednja Europa, Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, Zagreb - Pula, 2017., 5-22.
23. Duda, Igor, „Kameni temeljci. Stupovi jugoslavenskoga društva i pioniri kao mali socijalistički ljudi“, *Stvaranje socijalističkoga čovjeka Hrvatsko društvo i ideologija jugoslavenskoga socijalizma*, ur. Igor Duda, Srednja Europa, Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, Zagreb - Pula, 2017., 23-49.
24. Đureinović, Jelena, „Nasleđa antikomunizma: kontinuiteti i transformacije politike sećanja od kasnog jugoslovenskog do postjugoslovenskog perioda“, *Kontinuiteti i inovacije*, ur. Anita Buhin, Tina Filipović, Srednja Europa, Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, Zagreb – Pula, 2021.
25. Fukuyama Francis, *The End of History and the Last Man*, The Free Press, New York, 1992.
26. Goldstein, Ivo, *Hrvatska povijest*, Novi libar, Zagreb, 2013.
27. Goldstein, Slavko, *1941. Godina koja se vraća*, Fraktura, Zaprešić 2020.
28. Goldstein, Ivo, Goldstein, Slavko, *Tito*, Profil, Zagreb, 2015.
29. Hobsbawm, Eric „Kako se tradicije izmišljaju“, *Izmišljene tradicije*, ur. Terence Ranger, XX vek, Beograd, 2011.
30. Hobsbawm, Eric, *Banditi*, Ljevak, Zagreb, 2023.
31. Horvatinčić, Sanja, „From Storytelling to Re-enactment: Strategies of Monument-Making in Socialist Yugoslavia“, *Shaping Revolutionary Memory the Production of Monuments in Socialist Yugoslavia*, ur. Sanja Horvatinčić, Beti Žerovc, Igor Zabel Association for Culture and Theory, Ljubljana, 2023., 114-147.
32. Jelić, Ivan, *Hrvatska u ratu i revoluciji 1941-1945.*, Školska knjiga, Zagreb, 1978.
33. Jelić, Ivan, *Od ustanka do slobode Hrvatska u NOB-u 1941.-1945.*, Globus, Zagreb, 1982.
34. Jović, Dejan, *Uvod u Jugoslaviju*, Fraktura, Zaprešić, 2023.

35. Kalčić, Silvia, *Svijet prema labirintu. Eseji o visokoj moderni i postmodernizmu 1970-ih i 1980-ih*, Ulupuh, Zagreb, 2017.
36. Karge, Heike, *Sećanje u kamenu – okamenjeno sećanje?*, XX vek, Beograd, 2014.
37. Karge, Heike, „Local Practices and „Memory from Above“: On the Building of War Monument sin Yugoslavia“, *Shaping Revolutionary Memory the Production of Monuments in Socialist Yugoslavia*, ur. Sanja Horvatinčić, Beti Žerovc, Igor Zabel Association for Culture and Theory, Ljubljana, 2023., 92.-113.
38. Korać, Dušan, *Kordun i Banija u NOB i socijalističkoj revoluciji*, Školska knjiga, Zagreb, 1986.
39. Košarić, Milutin, Opačić, Stanko, „Stvaranje i razvitak organizacija KPJ u kotaru Vojnić do 1941. godine“, *Djelatnost KPJ do aprila 1941. na području Karlovca, Korduna, Like i Pokuplja*, ur. Đuro Zatezalo, Historijski arhiv u Karlovcu, Karlovac, 1969.
40. Kralj, Ivan, „Organizacija zdravstva u narodnooslobodilačkoj borbi na teritoriju Hrvatske“, *Časopis za suvremenu povijest*, 13, 3, 1981., 85-136.
41. Kulenović, Hajro, „Iskustva sanitetske službe NOR-a sa stanovišta mogućnosti njihove primene u savremenim uslovima“, *Strategija oružane borbe u NOR-u*, ur. Radomir Petković, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1980., 555-559.
42. Lešaja, Ante, *Knjigocid – uništavanje knjiga u Hrvatskoj 1990-ih*, Profil, Zagreb, 2012.
43. Livada, Svetozar, *Kordunski rekvijem*, Euroknjiga, Zagreb, 2008.
44. Nikolić, Kosta, *Krajina 1991.-1995.*, Fraktura, Zaprešić, 2023.
45. Nikoliš, Branko, „Jedno selo na Kordunu pomaže španskim borcima“, *Djelatnost KPJ do aprila 1941. na području Karlovca, Korduna, Like i Pokuplja*, ur. Đuro Zatezalo, Historijski arhiv u Karlovcu, Karlovac, 1969.
46. Opačić, Čanica, Stanko, „Narodno stvaralaštvo na Kordunu“, *Simpozij o Petrovoj gori u povodu 25-godišnjice III. zasjedanja ZAVNOH-a, Topusko, 10-13. studenog 1969.*, ur. Dušan Čalić, JAZU, Zagreb 1972.
47. Pavlaković, Vjerran, „Simboli i kultura sjećanja u Republici Srpskoj Krajini“, *Politička misao*, 53, 3, 2016., 26-49.
48. Pekić, Dušan, „Neke specifičnosti nastanka i razvoja oružanog ustanka na Kordunu 1941. god“, *Simpozij o Petrovoj gori u povodu 25-godišnjice III.*

- zasjedanja ZAVNOH-a, Topusko, 10-13. studenog 1969., ur. Dušan Čalić, JAZU, Zagreb 1972.
49. Perica, Vjekoslav, Velikonja, Mitja, *Nebeska Jugoslavija: Interakcije političkih mitologija i pop-kulture, XX vek*, Beograd, 2012.
50. Petrak, Martina, *Značajni krajobraz "Petrova Gora - Biljeg": Zaštićeno područje prirode*, Javna ustanova za upravljanje zaštićenim prirodnim vrijednostima Karlovačke županije „Natura viva“, Karlovac, 2011.
51. Petrović, Bartol, „Djelatnost karlovačke organizacije KPH u danima pripreme i početka ustanka naroda Jugoslavije“, *Prva godina narodnooslobodilačkog rata na području Karlovca Korduna Gline Like Gorskog kotara Pokuplja i Žumberka*, Historijski arhiv u Karlovcu, Karlovac 1971.
52. Petrungaro, Stefano, *Kamenje i puške Društveni protest na hrvatskom selu krajem XIX. stoljeća*, Srednja Europa, Zagreb, 2011.
53. Pirjevec, Jože, *Partizani*, Srednja Europa, Zagreb, 2024.
54. Popović, Dragan, „Omladinske radne akcije kao ideološki (udarnički) turizam“, *Sunčana strana Jugoslavije povijest turizma u socijalizmu*, ur. Hannes Grandits, Karin Taylor, Srednja Europa, Zagreb, 2013., 289-312.
55. Raguž, Jakša, „Ratna bolnica Petrova gora 1991/1993. godine“, *Istorija 20. veka*, 1, 2015., 133-156.
56. Rakita, Milan, *Prostorno-političke i memorijalne infrastrukture SFRJ*, Rosa Luxemburg Stiftung Southeast Europe, Beograd, 2022.
57. Roksandić, Drago, Filipčić Maligec, Vlatka, *Kultura hrvatskog antifašizma*, Zagrebačka naklada, Zagreb, 2016.
58. *Sanitetska služba u NOR-u Jugoslavije 1941-1945*, knjiga 1, ur. Radomir Đonović, Vojnoizdavački i novinski centar, Beograd, 1989.
59. *Sanitetska služba u NOR-u Jugoslavije 1941-1945*, knjiga 2, ur. Radomir Đonović, Vojnoizdavački i novinski centar, Beograd, 1989.
60. *Sanitetska služba u NOR-u Jugoslavije 1941-1945*, knjiga 4, ur. Radomir Đonović, Vojnoizdavački i novinski centar, Beograd, 1989.
61. Stojanović, Dubravka, *Prošlost dolazi, XX vek*, Beograd, 2024.
62. Sučević, P, Branko, „Petrova gora za Vojne krajine“, *Simpozij o Petrovoj gori u povodu 25-godišnjice III. zasjedanja ZAVNOH-a, Topusko, 10-13. studenog 1969.*, ur. Dušan Čalić, JAZU, Zagreb 1972.

63. Szijártó, M. István, Magnússon, G. Sigurður, *What is Microhistory? Theory and practice*, Routledge, London i New York, 2013.
64. Treskanica, Stefan, „Narodna pomoć kao indeks Zagrebačkoga pokreta otpora (1941.-45)“, *Kartografija otpora: Zagreb 1941-1945.*, ur. Josip Jagić, Marko Kostanić, Rosa Luxemburg Stiftung Southeast Europe, Beograd, 2022.
65. Trifković, Gaj, *Sea of Blood: Yugoslav Partisan Movement 1941-45*, Helion & Company, Warwick, 2022.
66. Valentić, Mirko, „Razvitak društveno - ekonomskih odnosa na Kordunu 1848-1881.“, *Simpozij o Petrovoj gori u povodu 25-godišnjice III. zasjedanja ZAVNOH-a, Topusko, 10-13. studenog 1969.*, ur. Dušan Čalić, JAZU, Zagreb 1972.
67. Višnjić, Čedomir, *Kordunaški proces*, Prosvjeta, Zagreb, 2004.
68. Zatezalo, Đuro, Dakić, Mile, *Narodna vlast na Kordunu od 1941.-1945.*, Historijski arhiv u Karlovcu, Karlovac, 1971.
69. Zatezalo, Đuro, *Narodna vlast na Kordunu Baniji i Lici 1941-1945.*, Historijski arhiv u Karlovcu, Karlovac, 1978.
70. Zatezalo, Đuro, *Petrova gora uloga i značaj u NOR-u Hrvatske 1941.-1945.*, SNV, Zagreb, 2010.
71. Zlatić, Savo, „Uz stranice partizanskog dnevnika godine 1941-1942.“ *Prva godina narodnooslobodilačkog rata na području Karlovca Korduna Gline Like Gorskog kotara Pokuplja i Žumberka*, Historijski arhiv u Karlovcu, Karlovac 1971.
72. Zlatić, Savo, „Pregled vojno-političkih događaja na Kordunu do formiranja Osme kordunaške divizije“, *Osma kordunaška divizija*, ur. Đuro Zatezalo, Historijski arhiv u Karlovcu, Karlovac, 1977.
73. Zlatić, Savo, „Zdravstvena djelatnost na području kotara Vojnić tokom NOB-e“, *Kotar Vojnić u NOR i socijalističkoj revoluciji*, ur. Đuro Zatezalo, Historijski arhiv u Karlovcu, Karlovac, 1989.
74. Yeromans, Rory, „Od drugova do potrošača. Odmor, slobodno vrijeme i ideologija u komunističkoj Jugoslaviji“, *Sunčana strana Jugoslavije povijest turizma u socijalizmu*, ur. Hannes Grandits, Karin Taylor, Srednja Europa, Zagreb, 2013., 89-123.

SAŽETAK

U ovome radu predmet istraživanja je povijesna i društvena uloga Petrove gore od Drugog svjetskog rata do danas. Tijekom Narodnooslobodilačke borbe Petrova gora zauzimala je značajno mjesto za razvoj ustanka na prostoru Korduna i Banije, ali i Narodnooslobodilačkoga pokreta na razini cijele Hrvatske. Iako se nalazila u blizini Zagreba, koji je tada bio centar moći Nezavisne Države Hrvatske, na slobodnom teritoriju Petrove gore razvijale su se partizanske bolnice, među prvima takve vrste u okupiranoj Europi, a svoj kontinuitet održale su tijekom cijeloga rata. Uloga Petrove gore u NOB-u bila je predmet memorijalizacije u poratnom socijalističkom razdoblju, koja je za cilj imala izgradnju kolektivne kulture sjećanja. Uspostavljen je Memorijalni park Petrova gora, a u njegovom centru nalazio se veliki multifunkcionalni spomenik revoluciji, autora Vojina Bakića. Kao rezultat memorijalizacije lokalna zajednica uživala je djelomičnu ekonomsku i društvenu korist, od koje je do danas ostalo samo sjećanje. U procesu raspada socijalističke Jugoslavije Petrova gora našla se u centru društveno-političkih promjena, te je njena dotadašnja simbolika suočena s novim narativima i tradicijama koje su služile za izgradnju nove kulture sjećanja. Oslanjanje na nacionalističku ideologiju dovelo je do rata s kojim je započela devastacija Memorijalnoga parka koja traje do danas.

Ključne riječi: Petrova gora, NOB, memorijalizacija, spomenik, kultura sjećanja

ABSTRACT

Petrova Gora and the National Liberation Struggle: from History to the Use of History

In this paper, the subject of research is the historical and social role of Petrova Gora from the Second World War to the present day. During the National Liberation Struggle, Petrova Gora held a significant place in the development of the uprising in the Kordun and Banija regions, as well as in the National Liberation Movement (NOP) across the entire territory of Croatia. Although located near Zagreb, which was then the centre of power of the Independent State of Croatia, partisan hospitals developed in the liberated territory of Petrova Gora. They were among the first of their kind in occupied Europe and maintained continuity throughout the entire war. The role of Petrova Gora in the National Liberation Struggle (NOB) was the subject of memorialization during the post-war socialist period, with the goal of building a collective culture of memory. The Petrova Gora Memorial Park was established, and at its centre there was a large multifunctional monument to the revolution, created by the artist Vojin Bakić. As a result of the memorialization, the local community enjoyed partial economic and social benefits, of which only the memory remains today. In the process of the dissolution of socialist Yugoslavia, Petrova Gora found itself at the centre of socio-political changes, and its previous symbolism was confronted with new narratives and traditions that served to build a new culture of memory. The reliance on nationalist ideology led to war, which marked the beginning of the devastation of the Memorial Park, a process that continues to this day.

Keywords: Petrova Gora, NOB, memorialization, monument, culture of memory